

**T.C.  
İZMİR KÂTİP ÇELEBİ ÜNİVERSİTESİ  
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ  
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

**İBN HİŞÂM'A GÖRE HAZF**

**Yüksek Lisans Tezi**

**AHMET HALİL**

**İZMİR – 2023**

**T.C.  
İZMİR KÂTİP ÇELEBİ ÜNİVERSİTESİ  
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ  
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

## **İBN HİŞÂM'A GÖRE HAZF**

**Yüksek Lisans Tezi**

**AHMET HALİL**

**DANIŞMAN: DR. ÖĞR. ÜYESİ TAHSİN YILDIRIM**

**İZMİR – 2023**

## YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “İbn Hişâm’a Göre Hazf” adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

06 /01/2023

Ahmet HALİL

## ÖZET

**Yüksek Lisans Tezi**  
**İBN HİŞÂM'A GÖRE HAZF**  
**Ahmet HALİL**  
**İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi**  
**Sosyal Bilimler Enstitüsü**  
**Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı**

En az çaba yasası ve dilde ekonomiklik ilkesi gereği tüm dillerde hazif/eksilti olgusu sıkça görülmektedir. Klasik Arapça sözlüklerde “kesme, çıkarma, düzeltme ve düşürme” vb. anlamlara gelen hazif, terim olarak bir sözcüğün, bir söz öbeğinin ya da bir cümlenin çeşitli gerekçelerle düşürülmesidir. Bir başka deyişle hazif, metinde yer alan harf, kelime ve cümle gibi bir dil biriminin çeşitli nedenlerle düşürülmesidir. Bu terimin izmâr ve icâz ile de yakın bir anlam ilişkisi söz konusudur.

Hazfin Arap dilindeki önemi ve yeri nedeniyle geçmişte ve günümüzde Arap dil âlimleri bu konuya büyük önem vermişler ve eserlerinde yer ayırmışlardır. Hazif konusuna büyük ilgi gösteren âlimlerden biri de "İbn Hişâm el-Ensârî" dir. Bu konuyu farklı eserlerinde dağınık bir şekilde ele alırken, “*Muğni'l-Lebîb*” eserinde de özellikle bu dil olgusuna dair özel bir bölüm ayırmış ve meseleyi Kur'ân âyetleri, şiir ve Arapların sözleriyle istişhâd ederek geniş bir şekilde ele almıştır. İbn Hişâm, hazif meselesinin şartlarını, kurallarını ve türlerini anlatan en bariz dil alimidir.

Ona göre nahivcinin göz önünde bulundurması gereken hazif, nahiv kurallarının gerektirdiği bir meseledir. Mübtedasız bir haber veya habersiz bir mübteda, cezasız bir şart veya şartsız bir ceza, ma'tûf aleyhsiz bir ma'tûf ya da 'âmilsiz bir mâ'mül'ün bulunması düşünülemez.

**Anahtar Kelimeler:** Hazif konusu, Hazif olgusu, İbn Hişâm, Muğni'l-Lebîb.

## **ABSTRACT**

**Master's Thesis**

**Hazif According to İbn Hisham**

**Ahmet HALİL**

**Izmir Kâtip Çelebi University**

**Institute of Social Sciences Department of**

**Basic Islamic Sciences**

Due to the law of least effort and the principle of economy in language, the phenomenon of hazif/subtraction is frequently seen in all languages. In classical Arabic dictionaries, hazif, which means "cut, subtract, correct and drop", etc., is the dropping of a word, a phrase or a sentence for various reasons. In other words, hazif is the reduction of a language unit such as letters, words and sentences in the text for various reasons. This term has a close semantic relationship with izmâr and ijaz.

Due to the importance and place of Hazif in the Arabic language, Arabic language scholars in the past and present have attached great importance to this subject and reserved a place in their works. One of the scholars who showed great interest in the subject of hazif was "İbn Hisham al-Ansârî". While dealing with this issue in a scattered way in his different works, he wrote a special chapter on this language phenomenon in his "Muğni'l-Lebîb" and dealt with the issue extensively by consulting the verses of the Qur'an, poetry and the words of the Arabs. İbn Hisham is the most obvious linguistic scholar who describes the conditions, rules and types of the question of hazf.

According to him, the hazf that the nahivist should consider is a matter required by the nahiv rules. A "khabar" "without mubtada" or "without khabar" a "mubtada", condition, "without jaza" or a unconditional "jaza", a "matuf" without "matuf alayh" a "mamul" without "amil" is unthinkable.

**Keywords:** The subject of Hazf, the phenomenon of Hazf, İbn Hisham, Muğni al-Lebîb.

## İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ .....	ii
ÖZET .....	iii
ABSTRACT .....	iv
İÇİNDEKİLER .....	v
KISALTMALAR .....	ix
ÖN SÖZ.....	x
GİRİŞ .....	1
I. Araştırmanın Konusu ve Önemi.....	1
II. Araştırmanın Yöntemi ve Amacı .....	2
III. Araştırmanın Kaynakları .....	2

### BİRİNCİ BÖLÜM

#### GENEL OLARAK HAZF

1.1. HAZFİN TANIMI.....	3
1.1.1. Hazfin Sözlük Anlamları.....	3
1.1.2. Hazfin Terim Anlamı .....	5
1.2. HAZF VE ANLAM İLİŞKİSİ.....	6
1.3. HAZF VE İLGİLİ TERİMLER .....	8
1.3.1. İzmâr ve Hazf İlişkisi .....	9
1.3.2. Hazf ve İcâz İlişkisi.....	11
1.4. NAHİV VE BELAĞATTA HAZF.....	12
1.5. HAZFİN AMAÇLARI .....	14
1.6. HAZFİN SEBEPLERİ.....	18
1.7. HAZFİN ŞARTLARI.....	24
1.8. HAZF TAKDİR KURALLARI .....	31

1.9. MÜSNED VE MÜSNED İLEYHİN HAZFİ..... 36

İKİNCİ BÖLÜM

İBN HİŞÂM'MIN ESERLERİNDE HAZFİN TÜRLERİ

1. HARFLERİN HAZFİ .....	39
1.1. Atf Harfinin Hazfî .....	39
1.2. Cevap <i>Fa</i> 'sının Hazfî .....	42
1.3. Hâl <i>Vâv</i> 'ının Hazfî .....	43
1.4. <i>Kad</i> Harfinin Hazfî.....	44
1.5. Cinsini Nefyeden <i>Lâ</i> 'sının Hazfî (Tebri'e <i>Lâ</i> 'sı).....	46
1.6. Nefiy <i>Lâ</i> 'sının Hazfî.....	46
1.7. Nefy <i>Mâ</i> 'sının Hazfî.....	48
1.8. Mastar Olan <i>Mâ</i> 'nın Hazfî .....	49
1.9. Mastar Olan <i>Key</i> 'in Hazfî .....	50
1.10. İstisna Edatının Hazfî.....	50
1.11. Tevdi'e <i>Lâ</i> 'sının Hazfî.....	51
1.12. Cer Harflerinin Hazfî .....	52
1.13. Nasb Eden <i>En</i> 'in Hazfî .....	55
1.14. Talep <i>Lâ</i> 'sının Hazfî .....	60
1.15. Nidâ Harfinin Hazfî .....	61
1.16. İstifhâm Hemzesi'nin Hazfî.....	63
1.17. İstifhâm Ma' sındaki <i>Elif'in</i> Hazfî.....	64
1.18. Te'kit <i>Nûn</i> 'unun Hazfî.....	65
1.19. Tesniye ve Cemi <i>Nûn</i> 'unun Hazfî .....	67
1.20. Tenvînin Hazfî .....	68
1.21. <i>El</i> 'in Hazfî.....	69

1.22. Cevap <i>Lâm</i> 'ının Hazfî.....	71
1.23. Terhîm'in Hazfî .....	71
1.24. Rûbbe'nin Hazfî.....	75
1.25. <i>Kâne</i> 'nin Nûn'unun Hazfî .....	76
<b>2. İSİMLERİN HAZFİ.....</b>	<b>78</b>
2.1. Muzâfın Hazfî .....	78
2.2. Muzâf İleyhin Hazfî .....	80
2.3. İsmi Mevsûlün Hazfî.....	82
2.4. Mevsûfun Hazfî.....	83
2.5. Sıfatın Hazfî .....	84
2.6. Ma'tufun Hazfî.....	85
2.7. Ma'tûfun Aleyhin Hazfî.....	87
2.8. Mübdelün Minhin Hazfî.....	88
2.9. Müekkedîn Hazfî.....	89
2.10. Mübteda'nın Hazfî.....	89
2.11. Haber'in Hazfî .....	92
2.12. Mef'ûlün Hazfî .....	95
2.13. Hâlin Hazfî.....	98
2.14. Hâlin Âmilinin Hazfî .....	99
2.15. Temyizin Hazfî .....	100
2.16. Müstesnânın Hazfî .....	101
2.17. Fâil ve Nâib-i Fâilin Hazfî .....	102
2.18. <i>Zanne</i> 'nın Mef'ûlünün Hazfî .....	104
2.19. Müteaccebün Minh'in Hazfî.....	107
2.20. Cinsini Nefyeden 'ın Haberinin Hazfî .....	108



2.21. İğra Nedeniyle Mansûb Olan Sözcüğün ‘Amilinin Hazfı .....	109
<b>3. FİİLLERİN HAZFİ .....</b>	<b>111</b>
3.1. Fâil ve Nâib-i Fâilin ‘Âmilinin Hazfı.....	111
3.2. <i>Kâne</i> ’nin Hazfı .....	114
3.3. Nidâ Üslubunda Hazf .....	117
3.4. Mastarın ‘Âmilinin Hazfı .....	117
<b>4. CÜMLENİN HAZFİ .....</b>	<b>118</b>
4.1. Sıla Cümlesinin Hazfı .....	118
4.2. Kasem Cümlesinin Hazfı .....	119
4.3. Kasemin Cevabının Hazfı .....	120
4.4. Şart Cümlesinin Hazfı .....	122
4.5. Şartın Cevap Cümlesinin Hazfı.....	124
4.6. Cümlenin Tümünün Hazfı.....	126
4.7. Birçok Cümlenin Hazfı .....	127
<b>SONUÇ .....</b>	<b>129</b>
<b>KAYNAKLAR .....</b>	<b>132</b>

## KISALTMALAR

<b>a.g.e</b>	: Adı geen eser
<b>a.s.</b>	: Aleyhisselâm
<b>b.</b>	: bin, ibn
<b>bkz.</b>	: Bakınız
<b>c.</b>	: Cilt
<b>hz.</b>	: Hazreti
<b>mad.</b>	: Maddesi
<b>nşr.</b>	: Neşreden
<b>ö:</b>	: Ölüm tarihi
<b>r.a.</b>	: Radiyallahu anh
<b>s.</b>	: Sayfa
<b>s.a.v.</b>	: Sallallahu Aleyhi ve Sellem
<b>thk.</b>	: Tahkik eden
<b>ty.</b>	: Tarih yok
<b>vb.</b>	: Ve benzeri
<b>vd.</b>	: Ve diğeri
<b>vs.</b>	: Ve saire

## ÖN SÖZ

Hazif, genel bir dil olgusudur, hazfin önemi ve konumu dilden dile farklı olsa da tüm insan dillerinin bir şekilde ortak noktası olarak yer almaktadır. Ancak hazf Arap dilinde büyük önem taşımakta ve geniş bir kullanım alanına sahip olmaktadır. Arapların nesir veya şiirdeki sözlerini dikkatle inceleyen bir okuyucu, hazif olunan unsurları açık ve net bir şekilde fark edebilir.

Arap dilinde hazif çok yaygın ve çok kullanılmaktadır. Araplar her zaman sözlerinde hazfe, kısaltmaya ve az kelimeyle çok anlam ifade etmeye yönelirler. Dolayısıyla yerine göre sözlerinden, harf, kelime veya cümleyi hazif edebilirler.

Arap dilinde hazfin önemi göz önüne alındığında, klasik ve modern dönem âlimleri bu konuya dair büyük önem vermişlerdir. İbn Hişâm da hazif işlemi ile en çok ilgilenen âlimlerden biri olarak kabul edilir. Çünkü o, bu konuyu tüm detaylarıyla ele alıp kurallarını, şartlarını ve türlerini geniş bir şekilde açıklamıştır.

Bu araştırmamızda İbn Hişâm el-Ensârî'nin bakış açısıyla hazf konusuna ışık tutulmuştur. Ayrıca onun hazf ilgili yöntemini, görüşlerini ve bu konu hakkında bahsettiği kuralları tanımaya yönelik bir girişimde bulunulmuştur.

Çalışmamız giriş, iki ana bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Girişte çalışmamızın konusu, önemi, yöntemi, amacı ve kaynaklarına dair bilgilendirmede yapılmıştır.

Birinci bölümde hazfin sözlük ve terim anlamı, hazif anlam ilişkisi, diğer kavramlarla ayrımı, nahiv ve belâgat âlimlerine göre hazif konusu, hazfin amaçları, sebepleri, şartları, hazf/takdir kuralları; mûsned ve mûsned ileyhin hazfi ele alınmıştır.

İkinci bölümde, hazfin türleri ele alınarak harflerin, isimlerin, fiillerin ve cümlenin hazfi şeklinde dörd temel başlık altında incelenmiştir.

Sonuç kısmında ise, bu çalışma neticesinde elde edilen İbn Hişâm'ın hazfe dair görüşleri ortaya konmuştur.

Tezimi yazmam esnasında benden yardımlarını esirgemeyen değerli danışman hocam Dr. Öğr. Üyesi Tahsin Yıldırım'a tezin çalışma aşamalarında benden öneri, ilgi, değerlendirme ve yönlendirmelerini esirgemeyen kıymetli hocam Dr. Öğr. Üyesi

Eyup Akşit'e, bu tezde emeği geçen arkadaşlarım, ayrıca çalışmam boyunca bana sakin bir ortam sağlayan ve destek olan kıymetli eşim Selva'ya da şükranlarımı arz ederim.

**Ahmet HALİL**

**İzmir 2023**

## GİRİŞ

Arap dilinde hazf çok sık görülen bir dil olgusudur. Araplar sözlerinden harf, kelime ve cümleyi hazf edip düşürürler. Çünkü kısa sözle bir şeyi anlatmak daha belîğ ve etkilidir. Ancak bu hazif rastgele ve kuralsız bir şekilde olmaz; bilakis hazif, belli esaslar, kurallar ve şartlara göre yapılır. Öneminden dolayı hazf konusuna başta nahivciler ve belâğat âlimleri olmak üzere birçok âlim ilgi duymuştur. Bazı âlimler eserlerinde hazfi dağınık bir şekilde bazıları ise ona bir bölüm ayırarak detaylı bir şekilde ele almıştır.

Hazif işlemleriyle ilgilenen ve bu konuyu incelemede büyük ilgi gösteren âlimlerden biri de İbn Hişâm el-Ensârî'dir. İbn Hişâm, "*Muğni'l-Lebîb*" eserinde Kur'ân ayetleri, şiir ve Arap sözleriyle istişhad getirerek meseleyi geniş bir şekilde ele almıştır. İbn Hişâm diğer eserlerinde de dağınık bir şekilde bu konudan bahsetmektedir. Bu nedenle İbn Hişâm, Arap dil bilimcileri tarafından hazf olgusunun şartlarını, kurallarını ve türlerini anlatan en önde gelen dil âlimi olarak kabul edilmiştir.

### I. Araştırmanın Konusu ve Önemi

Araştırmamız "İbn Hişâm'a Göre Hazf" başlığını taşımaktadır. İbn Hişâm, Arap dilinde hazf olgusunu kapsamlı bir şekilde ele alan ve bu konuda başı çeken âlimlerden biri olarak kabul edilmektedir. O bu meseleye dair hiç azımsanmayacak bir katkıya sahiptir. O hem farklı eserlerinde hem de "*Muğni'l-Lebîb*" eserinde hazf olgusunun şartlarını, kurallarını ve türlerini ayrıntılı bir şekilde ele alan yegâne alimdir. Bu nedenle onun konuya dair görüşlerinin ele alınıp dilbilime ilgi gösteren Türk okuyucuyla buluşturulması önem arz etmektedir. Zira hazf olgusu sadece Arap diline has bir olgu değildir. Modern dilbilim çalışmalarında bu olgu "eksilti" terimiyle ele alınıp tartışılmaktadır. Dolayısıyla araştırma bir yönüyle hazf olgusuna dair İbn Hişâm'ın görüşlerini sistematik bir biçimde sunarken diğer yönüyle de dilbilimle

ilgilenen araştırmacılara Arap dilindeki eksiltili ifadelere dair bir nebze de olsa fikir verecektir.

## II. Araştırmanın Yöntemi ve Amacı

Bu araştırmada İbn Hişâm'ın farklı eserlerinde zikredip ele aldığı hazf konusundaki görüş, düşünce ve kanaatlerini bir araya getirip analiz etmeye ve onun görüşlerini diğer âlimlerin görüşleriyle karşılaştırmaya çalışılmıştır. Onun düşünce ve metodu hakkında objektif bir kanaate varmak için, kitaplarında zikredilen görüş ve sözlerine, çeşitli delil ve doğru tahlillere dayanarak, hazf hakkında genel ve kapsamlı bir fikir ortaya çıkarıp bir bütün halinde sunulmaya çalışılmıştır.

## III. Araştırmanın Kaynakları

Bu çalışmamızda baş vurduğumuz ana kaynak İbn Hişâm'ın “*Muğni'l-Lebîb*” eseridir. Bunun yanı sıra İbn Hişâm'ın *Evdahu'l-Mesâlik*, *Şerhu Katrı'n-Nedâ* ve *Şerhu Şüzüru'z-Zeheb* vb. eserlerinden de büyük bir ölçüde istifade edilmiştir.

İbn Hişâm'ın konuyla ilgili görüşlerini farklı dil alimlerinin görüşleriyle karşılaştırma yapmak için bu alanda yazılmış diğer nahiv eserlerine de başvurulmuştur. Bu eserlerin başında Sibeveyh'in *el-Kitâb*'i, İbnü Cinni'nin *el-Hasâis ve el-Muhteseb*'i ve İbnü's-Serrâc'ın *el-Usûl'ü fi en-Nahiv* vb. eserler gelmektedir.

Ayrıca tefsir, belâgat vb. ilimlere dair eserler de araştırma sırasında başvuru kaynaklar arasında yer alan alır. Bu eserler şunlardır: Zemahşeri'nin *el-Keşşâf 'An Hakâiki't-Tenzîl*'i es-Semîn el-Halebî'nin *Ed-Dürrü'l-Mesun fi Ulumi'l-Kitab El-Meknun*'u, Ebû Hayyân'ın *el-Bahru'l-Muhît*'i, 'Abdalkâhir el-Curcânî'nin *Delâ'ilü'l-İ'câz* ve *Esrârü'l-belâğa'sı*, Zerkeşî'nin *el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'ân*'ı ve Süyûtî'nin *el'İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân*'i gibi tefsir, belâgat vb. eserlere de başvuruldu. Çalışmamızda geçen ayetlerin meâli ise Diyanet İşleri Başkanlığı'nın internet sayfasında bulunan Kur'ân-ı Kerim mealinden alınmış ve ondan istifade edilmiştir.

# BİRİNCİ BÖLÜM

## GENEL OLARAK HAZF

### 1.1. HAZFİN TANIMI

Hazf, Arap dili dahil birçok dilde sıkça görülen bir olgudur. Arap gramerinde (حَذَفَ/Hazf) kelimesi, (ح ذ ف) maddesinden türeyen, sülasi (üç harften oluşan) ve müteaddî (geçişli) bir fiilin (فَعَلَ) kalıbında mastarıdır: (حَذَفَ يَحْذِفُ حَذْفًا).<sup>1</sup>

#### 1.1.1. Hazfin Sözlük Anlamları

Arapça sözlüklere baktığımızda hazf kelimesinin birden çok anlamı ifade ettiği görülmektedir. Bu anlamlar ise özetle şunlardır:

a- Hazf, “atmak, fırlatmak ve vurmak” anlamına gelir. Arapların bazı sözlerinde bu anlamlarda kullanılmıştır. Örneğin: (حَذَفْتُ الْأَرْزَنْبَ بِالْعَصَا) cümlesi (رَمَيْتُ) (الْأَرْزَنْبَ بِالْعَصَا) “tavşana değnek fırlattım” anlamındadır. (حَذَفْتُهُ بِالْعَصَا) cümlesi (ضَرَبْتُهُ) (بِهَا) “ona değnekle vurdum” anlamına gelir. (حَذَفْتُ رَأْسَهُ بِالسَّيْفِ), cümlesi ise (ضَرَبْتُ رَأْسَهُ) (بِالسَّيْفِ فَفَقَطَعْتُ مِنْهُ قِطْعَةً) “başımı kılıçla vurdum ve ondan bir parça kestim” anlamındadır.<sup>2</sup>

b- Hazf, “kesmek veya bir şeyin etrafından koparmak” anlamına gelir. Arapların (حَذَفَ ذَنْبَ فَرَسِهِ) sözünde “hazefe” kesti demek olup bu cümle, “Atının kuyruğunun etrafını kesti” anlamına gelir. Aynı şekilde (حَذَفَ الْحَجَّامُ الشَّعْرَ) “berber saçın bir tarafından kesti” cümlesinde ise “kesti, kopardı” anlamındadır.<sup>3</sup>

<sup>1</sup> İbn Menzûr, Cemaluddîn Muhammed Mukerrem, *Lisâu'l-'Arab*, (thk. Emîn Abdülvehhâb), Beyrut 1999, c. III, s. 93.

<sup>2</sup> es-Sâhib b. ‘Abbâd, Ebu’l-Kâsım İsmâ’il b. ‘Abbâd, *el-Muhît fi'l-Luğa*, (thk. Muhammed Hasan), Beyrut 1994, c. III, s. 96; El-Cevherî, İsmâ’il b. Hammâd, *es-Sihâh; Tâcu'l-luğa ve Sihâhu'l-Arabiyye*, (thk. Muhammed Tâmir), Kâhire 2009, s. 233; ez-Zemahşerî, Carullah Mahmud b. Ömer, *Esâsü'l-Belâğa*, (thk. Muhammed Bâsil ‘Uyûn es-Sûd), Beyrut 1998, c. I, s. 177; er-Râzî, Muhammed b. ebî Bekir, *Muhtârü's-Sihâh*, (thk. Eymen eş-Şevvâ), Dimaşk 2010, s. 101; İbn Menzûr, *Lisâu'l-'Arab*, c. I, s. 93.

<sup>3</sup> Ez-Zemahşerî, *Esâsü'l-Belâğa*, c. I, s. 177; İbn Menzûr, *a.g.e.*, c. I, s. 93.

c- Hazf, “ulaştırmak, eriştirmek ve kavuşturmak” anlamındadır. Örneğin: (حَدَفَهُ) “*Falanca onu ödüle ulaştırdı*”; (حَدَفَنِي فَلَانٌ بِجَائِزَةٍ) “*Falanca beni ödüle kavuşturdu*” cümlelerinde bu anlamda kullanılmıştır.<sup>4</sup>

d- Hazf, “almak, düzeltmek, düşürmek ve atmak” vb anlamlara da gelir. Arapların şu sözlerinde olduğu gibi: (حَدَفْتُ مِنْ ذَنْبِ الدَّابَّةِ) “*Hayvanın kuyruğundan biraz aldım*”; (حَدَفْتُ مِنْ شَعْرِي) “*Saçlarımdan biraz aldım*” (تَحْدِيفُ الشَّعْرِ) “*saçı düzeltmek ve etrafından biraz almak*” ve (حَدَفْتُ الشَّيْءَ إِسْقَاطَهُ) “*bir şeyin hazfi ondan bir şeyi düşürmek.*”<sup>5</sup>

İmriu'l-Kays aşağıdaki beytinde bu fiilin tef’il babındaki formu “şekil verdi” anlamında yer almaktadır: [Mütekârib]

لَهَا جِبْهَةٌ كَسْرَاةِ الْمِجَنِّ حَدَفَهُ الصَّانِعُ الْمُقْتَدِرُ<sup>6</sup>

“*Usta sanatkârın şekil verdiği kalkanın sırtına benzer bir alını var.*”

Hazf sözcüğünün bütün bu anlamlarının birbiriyle yakın bir bağlantısı vardır. Şöyle ki: İlk manaya baktığımızda “atmak” ve “vurmak” anlamlarının hazf kelimesinin aslî manası ve en eski anlamı olduğu ileri sürülebilir. “Atmak” ve “vurmak” sözcükleri arasında bir benzerlik ilişkisi vardır. Zira etki etme konusunda birbirine benzerler. Diğer anlamlarına baktığımızda ise bunların “atmak” sözcüğü ile yakın bir anlam ilişkisi olduğu görülmektedir.

Hazf sözcüğünün “الْقَطْعُ/kesmek” anlamına gelince onunla daha önceki “الضَرْبُ/vurmak” anlamı arasındaki ilişki nedensel bir ilişkidir. Çünkü “vurmak”, “kesmek” için bir nedenidir. Bir başka ifadeyle bir şeyi kesmek isteyen kişinin o şeye vurması gerekir.

Hazf sözcüğünün “الْوَصْلُ/ulaştırmak” anlamı ise bir şeyi zıddı ile adlandırmakla ilişkilidir. Arap dilinde bazen iki zıd anlamlı sözcük tek bir sözcükle ifade edilir.<sup>7</sup> Yani hazf sözcüğü hem “الْوَصْلُ/ulaştırmak” hem de “الْقَطْعُ/kesmek” anlamına gelebilir.

<sup>4</sup> es-Sâhib b. ‘Abbâd, *el-Muhît fi'l-Luĝa*, c. III, s. 79; İbn Menzûr, *a.g.e.*, c. III, s. 93; el-Fîrûzâbâdî, Muhammed b. Ya’kûb, *Kâmûsu'l-Muhît*, (thk. Enes Muhammed eş-Şâmî), Kâhire 2008, s. 340.

<sup>5</sup> el-Cevherî, *es-Sihâh*, s. 233; İbn Menzûr, *a.g.e.*, c. III, s. 93; El-Fîrûzâbâdî, *Kâmûsu'l-Muhît*, s. 340.

<sup>6</sup> İmriü'l-Kays b. Hucre, *Dîvânü İmriü'l-Kays*, (thk. Mustafa ‘Abdüşşâfi), Beyrut 2004, s. 71.

<sup>7</sup> Bu olguya ezdad denir. Daha geniş bilgi için bkz. Muharrem, Çelebi, “*Ezâd*”, TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ezdad> (Erişim 14.01.2023).



Hazf sözcüğünün “الاسْقَاط/ düşürmek” anlamı ise yukarıda zikredilen “atmak”, “vurmak”, “kesmek”, “ulaştırmak” anlamlarıyla nedensel bir ilişkiye sahiptir. Yukarıda zikredilen anlamların tümünü “الْقَطْع/kesmek” manasında birleştirmek mümkündür. Dolayısıyla “الاسْقَاط/ düşürmek” anlamı, “الْقَطْع/kesmek” anlamının sonucudur. Bir başka ifadeyle kesilen eksiltelen her şey düşmektedir. Kısacası sözlükte hazf “düşürmek” anlamında kullanılmaktadır.

Arapça sözlüklere genel olarak bakıldığında, “*hazf*” maddesinin anlamlarının kesme, çıkarma, düzeltme ve düşürme ekseninde döndüğü fark edilir.<sup>8</sup> Böylelikle hazf, dilde konuşmayı ağırlaştıran ve zayıf kılan harf, sözcük vb. fazlalıklardan kurtulmak anlamına gelir. Bu yüzden diğer dillerde olduğu gibi Arap dilinde de, “*dilde en az çaba yasası*”<sup>9</sup> gereğince hazfli yani eksilteli ifadelere sıkça rastlanmaktadır.

### 1.1.2. Hazfin Terim Anlamı

Günümüze kadar hazfin birçok farklı tanımı yapılmıştır. Ancak burada başlıca birkaç tanım ele alınacaktır.

el-Mâzinî ve el-Enbârî gibi sarf alimleri genel olarak hazfi “*bir kelimededen, harekeyi veya harfi düşürmek*”<sup>10</sup> diye tanıtırken. Nahiv, belâğat ve tefsir âlimleri ise genellikle hazfi “*bir sözcüğün, söz öbeğinin ya da cümlelerin çeşitli gerekçelerle delile dayanarak düşürülmesi*”<sup>11</sup> şeklinde tarif etmektedir.

Klasik ve modern dönem dil âlimlerinin sözlerine dayanarak hazfin şu tanımı daha uygun görülmektedir: “*Hazf, metinde yer alan bir unsurun yani harf, kelime veya cümlelerin ona delalet eden bir karine olması şartıyla belâğî bir amaç için,*

<sup>8</sup> İsmail Durmuş, “*Hazif*”, TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/hazif#1> (Erişim 18.01.2023).

<sup>9</sup> Hasan Karaca. “*Yeni Bir Kelime Grubu Önerisi: Ölçü Grubu*”. Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 23 (2019), s. 2039.

<sup>10</sup> İbn Cinnî, Ebu'l-Feth Osman, *El-Münsif Şerhu't-Tasrif*, (thk. İbrâhîm Mustafa-'Abdullah Emîn), Kâhire 1954, c. I, s. 337-338, c. 2, s. 144, 227; el-Enbârî, Abdurrahmân b. Muhammed, *el-Veciz fi 'İlmi't-Tasrif*, (thk. 'Alî Hüseyin el-Bevvâb), Riyâd 1982, s. 37-43.

<sup>11</sup> Sîbeveyhi, Ebu Bîşr, 'Amr b. Osman, *el-Kitâb*, (thk. Abdusselâm Muhammed Harun), Kâhire 1988, c. I, s. 23, 138, 186. c. II, s. 75, 115, 129, 130. c. III, s. 103, 499. c. IV, s. 173, 188, 339, 476, 483; İbn Cinnî, Ebu'l-Feth Osman, *el-Hesâis*, (thk. Abdülhamid Hindâvî), Beyrut 2013, c. II, s. 140; el-Bakillânî, Muhammed b. Tayyib, *'İcâzu'l-Kur'an*, (thk. Ahmed Sakar), Kâhire, ty, s. 397; El-Cürçânî, Abdulkahir el-Cürçânî, *Selâsü Resâ'il fi 'İcâzi'l-Kur'an*, (thk. Muhammed Halefullâh), Kâhire 1976, s. 76; ez-Zerkeşi, Muhammed b. Abdillâh, *el-Burhân fi Ulûmi'l- Kur'an*, (thk. Ebül-Fazl ed-Dimyâtî), Kâhire 2006, s. 685.

*düşürülmesidir.”* Ayrıca hazfın “*Hazf, anlamı bozmayacak bir şekilde ve hazfedilene dair bir karine olması şartıyla metinden bir şeyi düşürmektir*”<sup>12</sup> şeklindeki tanımı da oldukça yeterlidir.

İbn Cinnî (ö. 392/1002)’nin hazfe dair tanımı ise bu son tanımı destekler niteliktedir. O hazfı şu şekilde tarif etmiştir: “*Araplar hareke, harf, kelime ve cümleyi hazf etmişlerdir. Bunu da bir delile dayanarak yapmışlar. Eğer böyle olmasaydı, muhatabı bir çeşit gaybı bilmekle mükellef kılmış olurlardı.*”<sup>13</sup>

Hazfın tarifinden sonra bu olgunun anlam ile ilişkisini ele alabiliriz.

## 1.2. HAZF VE ANLAM İLİŞKİSİ

Nahivciler ve dilbilimcilere göre Arap dilinde asıl olan şey, cümle unsurlarının tümünü zikretmektir. Bu unsurlar ancak delile ve karineye dayanarak hazf olunur. Dolayısıyla hazfedilene dair bir işaret olmadan herhangi bir unsurun hazf edilmesi doğru değildir. Çünkü hazf, asıl olana aykırı bir durumdur. Bu nedenle mutlaka bir delil olması şarttır. Aksi takdirde konuşan ile muhatap arasında iletişim gerçekleşmez. Konuşma da bir bilmeceye dönüşür. Bahsedilen bu delil ise, nahiv kurallarının gerektirdiği sînâ’i, kelamın anlamının gerektirdiği ma’nevî, hazfedilene dair hâlî veya kavî bir delil olabilir.

Sîbeveyhi (ö. 180/796), Arapların cümlede zikredilmesi gereken kelimeyi hazf ettiklerini ve hazf olunan kelimeye delalet eden bir karine getirdiklerini ifade etmiştir.<sup>14</sup>

Belâgat ve nahiv âlimlerinin çoğu, kelamın belâgatı, fesâhatı ve kesin anlamlara delaletinin, hazf ve îcâz’dan geçtiğini sıkça vurgulamışlardır. Bu durumda hazf ve îcâz, üslubun belîğ olması bakımından açıkça zikretmekten daha etkiliyici olabilir. Ayrıca hazifli bir cümlenin gerçekleştirdiği hedef ve amacı, tüm unsurları zikredilen bir cümle gerçekleştiremeyebilir. Rummânî (ö. 384/994) ’ye göre hazif anlam bakımından daha belîğ ve etkilidir. Ayrıca bir cümlede hazf olduğunda, zihin karineden yola çıkarak hazfın delalet ettiği anlamı bulmak için her yolu dener. Eğer

<sup>12</sup> el-Hâşimî, Seyyid Ahmed, *Cevâhirü'l-Belâga fi'i-Me'ânî ve'l-Beyân ve'l-Bedî'*, (thk. Yûsuf es-Sumeylî), Beyrut 1999, s. 199.

<sup>13</sup> İbn Cinnî, *el-Hesâis*, c. II, s. 140.

<sup>14</sup> Sîbeveyhi, *el-Kitâb*, c. I, s. 24-25.

hazf olmasaydı anlam sadece kelimenin ifade ettiği anlamla yetinecek ve sınırlanacaktı.<sup>15</sup>

Cürcânî (ö. 471/1078) ise bu konuyu şöyle açıklamıştır: “*Mahzuf bulup yerine başka bir kelime koyduğun hiçbir isim ve fiil yoktur ki, oradaki hazf gerekli olmasın. Sen onun hazf olunmasını zikredilmesin-den daha iyi ve nefste gizli tutulmasını telaffuz etmekten daha hoş bulursun.*”<sup>16</sup>

Bu nedenle Arapçada hazf, sadece anlamın açığa çıkması ve konuşmacının maksudını anlamak için kelimelerin düşmesi veya gizlenmesinden ibaret olmayıp bilakis bunun daha ötesindedir. Çünkü hazf kelamın belâğatının sırlarından biri sayılmaktadır. Dolayısıyla konuşmadan hazf olunan ve cümle akışından anlaşılan her kelime, hazf konusuna girer. Bu nedenle hazf, Arap belâğatının en önemli meselelerinden biri sayılmaktadır. Az sözle çok anlamı ifade etmek, konuşmacının fesâhat ve belâğatının kanıtı olarak kabul edilir. Ayrıca birçok anlamı ifade etmek için kısa sözler kullanması kişinin sanat ve zevke sahip olduğunu, konuşma üsluplarındaki ustalığını da göstermektedir.

Cürcânî, hazfın yüceliğine işaret etme, anlam üzerinde etkisini ifade etme ve önemine vurgu yapma noktasında, âlimler arasında öne çıkmıştır. Hazfın önemini ve etkisini *Delâilü'l-Îcâz* isimli eserinde şu cümlelerle anlatmıştır: “*Onun -Hazf konusunun-, yöntemi ince, dokunuşu hoş ve büyüye benzeyen acâyip bir iştir. Burada bir kelimenin zikredilmemesinin zikredilmesinden daha fasih olduğunu, susmanın onu ifade etmekten daha faydalı olduğunu görürsün. Konuşmadığın halde aslında kendini daha fazla konuşmuş ve açıklama yapmadığın halde kendini daha fazla açıklama yapmış halde bulursun.*”<sup>17</sup> “*Nice hazf vardır ki, boynun gerdanlığı ve güzelliğin temelidir.*”<sup>18</sup>

Cürcânî bu metinde, bazı unsurların hazf edilmesinin anlama verdiği zenginliğin zikredilmesinden daha fazla olduğunu söylemesiyle kapıyı ardına kadar açmıştır. O hazf olgusunun edebî metinler üzerindeki etkisine hayran kalmıştır. Bu durum onun hazfı, her şeyi olduğu gibi göstermeyen bir sihir eylemi olarak

<sup>15</sup> el-Cürcânî, *Selâsü Resâ'il fi'l-Îcâz*, s. 77.

<sup>16</sup> el-Cürcânî, Abdulkahir, *Delâilü'l-Îcâz*, (thk. Muhammed Reşid Rıza), Beyrut 1994, s. 111.

<sup>17</sup> el-Cürcânî, *Delâilü'l-Îcâz*, s. 106.

<sup>18</sup> el-Cürcânî, *a.g.e.*, s. 110.

tanımlamasına ayrıca siz de onun karşısında sadece hayret eder halde durabilirsiniz. Şeklinde betimlemesine neden olmuştur.

Cürcânî'nin hayranlığının nedeni şu şekilde özetlenebilir: Nasıl olurda bazı bölümleri ve unsurları hazf olunan cümlelerin sağladığı anlam ve faydayı hazfin vuku bulmadığı sahip cümle sağlayamaz. Yine nasıl olurda hazf etmek zikretmekten daha belîğ ve fasih olur, konuşmanın vermediği faydayı susma sağlar. Telaffuz etmediğin halde telaffuz etmeni ve açıklama yapmadığın halde daha çok açıklama yapmış olmanı nasıl sağlar?

Hazf cümlesinde olan anlam çokluğu, tam bir dil yapısına sahip olan cümlede mevcut değildir. Çünkü tam cümledeki anlam ne kadar geniş olsa da ona delalet eden lafızlarla sınırlıdır. İşte burada belâğatçılara göre önemli bir nokta vardır; o da anlam çokluğuna kapıyı açan hazifli bir cümle ile sınırları belli olan eksiksiz bir yapıya sahip cümle arasında ayırım yapmalarıdır. Bu sebeplerden dolayı tüm âlimler gerek nahivciler gerekse belâğatçılar, hazf olgusuna oldukça önem vermişlerdir.

Kısacası hazf, Arap dilinin olgularından bir olgu, sırlarından ve yaratıcılığın- dan biri sayılmaktadır. Ayrıca hazif dili güzelleştirir, güçlendirir, cümlelerin anlamını da daha güzel ve daha etkili kılar. Eğer cümlelerin unsurlarının zikredilmesi asıl ise, o zaman hazf edilen unsurun konumunun güzelliği ve sırrı ancak hazf ile ortaya çıkar. Bunun nedeni de açıklamayı bırakmanın en belîğ açıklama olması ve ifade etmektense işaret etmekle yetinilmesidir.

Arapçada hazfin bu derece önemli ve değerli olması nedeniyle İbn Cinnî ona eserinde müstakil bir bölüm ayırıp bu bölümü (مِنْ شَجَاعَةِ اللُّغَةِ الْعَرَبِيَّةِ / *Arapça'nın Cesareti*)<sup>19</sup> olarak adlandırmıştır.

### 1.3. HAZF VE İLGİLİ TERİMLER

Hazf terimine görünüm ve anlam bakımından benzeyen ve bu nedenle birbirine karıştırılan bazı terimler vardır. Hazf ile bunları birbirinden ayırmak ve aralarındaki bağ ve ilişkiyi belirlemek konumuz açısından önem arz etmektedir. Bu terimlerden birisi İzmâr diğeri ise İcâzdır. Bu iki kavram ile hazf kavramı arasındaki benzerlik ve farklılıklar ele alındığında hazf kavramı daha iyi anlaşılacaktır.

<sup>19</sup> İbn Cinnî, *a.g.e.*, c. II, s. 140.

### 1.3.1. İzmâr ve Hazf İlişkisi

الإضمار/İzmâr kelimesi, (ض م ر) maddesinden müştak, if'âl babından olup dört harften oluşan (أضمر) fiilinin mastarıdır.

İzmârın sözlük anlamı “gizlemek” tir. Arap dilinde biri, bir şeyi gizlediğinde şöyle der: (أضمرت الشيء) yani (أخفيتهُ/onu gizledim).<sup>20</sup>

İzmâr'ın terim anlamı ise, konuşma sırasında bir şeyin lafzının düşüp anlamının kalmasıdır. Başka deyişle konuşmacının sözünden bir veya birkaç sözcüğün, söz öbeğinin veya cümlenin anlam karışıklığı olmayacak bir şekilde hazf edilmesidir.

İzmâr ve hazf terimlerinin arasındaki ilişki ele alındığında nahiv ve belâgat âlimlerinin çoğunun bu olguyu incelemeye özen gösterdiği görülmektedir. Şöyle ki: Alimlerin büyük bir kısmı genellikle de klasik dönemin âlimleri iki terim arasında ayırım yapmamışlar ve izmâr'ın hazf'ten hiçbir farkı olmadığını öne sürmüşlerdir. Çünkü onlara göre ikisi de metnin zahirinde olmayan bir şeyle ilgilidir. Buna bağlı olarak nahiv kitaplarında izmâr terimini hazf anlamında kullandıkları görülmektedir.<sup>21</sup> Kanaatimizce hazf olgusu izmarı da içine almakla beraber iki terim arasında umum ve husus ilişkisi vardır. Bize göre hazf umumi, izmar ise hususidir.

Örneğin, Sîbeveyhi *el-Kitâb* eserinde izmâr adıyla adlandırdığı bölümde hazf olgusundan bahsetmektedir.<sup>22</sup> Bu ise Sîbeveyhi'nin iki terim arasında bir fark görmediğinin ve aynı anlamda kullandığının bir göstergesidir.

Aynı şekilde İbn Cinnî'nin de fiil ve fâilin düşmesini, bazen hazf ile bazen de izmâr ile ifade ettiği görülmektedir.<sup>23</sup>

Bazı Arap dilcilerin izmar'ı hazf terimiyle eş anlamlı kullandıklarına dair Ebu Hayyân el-Endelüsî şöyle söylemiştir: “*Nahivciler eserlerinde hazfî, izmâr*

<sup>20</sup> İbn Menzûr, *a.g.e.*, c. VIII, s. 86; el-Fîrûzâbâdî, *Kâmûsu'l-Muhît*, s. 981.

<sup>21</sup> el-Hümûz, Abdülfettâh Ahmed el-Hümûz, *et-Te'vil en-Nehvî fi'l-Kur'ân el-Kerîm*, Riyâd, 1984, c. I, s. 134.

<sup>22</sup> Sîbeveyhi, *a.g.e.*, c. I, s. 224. c. II, S. 129.

<sup>23</sup> İbn Cinnî, *a.g.e.*, c. II, s. 157.

anlamında kullanırlar.”<sup>24</sup> İbn Mâlik (ö. 672/1272) de hazf ve izmâr terimlerini ayırım yapmaksızın aynı anlamda kullanan âlimlerdendir.<sup>25</sup>

Ancak hazf ve izmâr arasında ayırım yapan âlimler de olmuştur. Örneğin İbn Madâ, izmâr’ın dilsel bir zorunluluk olduğunu oysa hazf’in bir zorunluluktan kaynaklanmadığını, vazgeçilebilir olduğunu yani konuşurun seçimlerine bağlı olduğunu iddia ederek iki kavramı birbirinden ayırmıştır.<sup>26</sup>

Zerkeşi: “Cümleden düşürülenin, cümlede tesiri/izi duruyorsa buna izmâr denir” sözüyle bir ayırım yapmıştır.<sup>27</sup> Mesela muzâri fiilini nasb eden (نُ) harfi gibi. Cümleden düşürülse bile etkisi kalmaktadır, yani hala muzâri fiilini nasb eder ve buna hazf değil, izmâr denilir.

eş-Şihâbî (ö. 1069/1659) ise Hâşiye’inde tüm bu görüşleri ele alarak Arap dilcilerin hazf ile izmar arasını ayırdıklarını ifade etmiştir. İzmâr, izi/eseri kalan bir hazftir. Zîra bu etki metinde hissedilir. Hazf ise izmâr’dan daha umumi/kapsamlıdır. Ancak bazen her biri diğerinin anlamında kullanılabilir.<sup>28</sup>

Kısaca bu iki terim arasında ayırım yapanların yanı sıra iki terimi birbirinin yerine kullandıkları için aralarında ayırım yapmayan birçok âlim olduğu da görülmektedir. Ayrıca bu terimlerin birbirinin yerine kullanılması, Arap dilinin zenginliğini, genişliğini ve belâğat’ın gücünü göstermektedir. Dolayısıyla her ne kadar bu iki terim arasında bir fark olsa da aralarında bulunan umum ve husus ilişkisi bakımından bir yakınlık olduğu da yadsınamaz bir gerçektir. İzmâr hususi, hazf ise umumidir.

<sup>24</sup> Ebû Hayyan, Muhammed b. Yusuf el-Endülîsî, *Tefsîru’l-Bahru’l-Muhît*, (thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd), Beyrut 2010, c. I, s. 643.

<sup>25</sup> İbn ‘Akîl, Abdullah b. Abdurrahmân, *Şerhu İbn ‘Akîl ‘alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, (thk. Muhammed Muhyittîn Abdülhamîd), Dımaşk 2019, c. I, s. 234.

<sup>26</sup> İbn Madâ, Ahmed b. Abdurrahmân, *Kitâbu’r-Reddi ‘alâ’n-Nuhât*, (thk. Şevkî Abdüsselâm Dayf), Kâhire 1982, s. 92.

<sup>27</sup> ez-Zerkeşi, *el-Burhân*, s.685.

<sup>28</sup> Şihâb el-Hafâcî, Ahmed b. Muhammed, *‘Inâyetü’l-Kâdî ve kifâyetü’r-Râzî (Hâşiye ‘alâ Tefsîri’l-Beyzâvî)*, (thk. Abdürrezzak el-Mehdî), Beyrut 1997, c. I, s. 278.

### 1.3.2. Hazf ve İcâz İlişkisi

Hazf anlamıyla ilişkisi olan terimlerin ikincisi ise icâz terimidir.

Er-Rummânî'ye göre icâz: “Maksadı, mümkün olduğu kadar az harfle ifade etmektir.”<sup>29</sup> Yani kısa sözlerle çok anlam ifade etmektir.

Zerkeşî'ye göre icâz: “çok anlamı az sözle anlatmaktan ibarettir.”<sup>30</sup> Yani birçok anlamı, az söz ve kısa ibarelerle anlatmaya icâz denir.

İbnü'l-Esîr ise icâz'ı: “lafzın, hiçbir fazlalık olmadan anlama delalet etmesidir.”<sup>31</sup> şeklinde tarif ederek diğerlerinden farklı bir tanım ileri sürmüştür.

Kısaca icâz, fazlalık olmaksızın lafzın anlama delalet etmesidir. Çünkü her lafzın bir anlamı ve her anlama da delalet eden bir lafız vardır. Aynı anlamı birkaç kelime ile ifade etmek kastedilen anlama fazlalık getirildiğinden dolayı uygun değildir. İcâz ile anlam tam olarak ifade edildiği ve belâğatı sağladığı sürece lafızda fazlalık icâz değildir.

Belâğatçılar, icâz'ı iki kısma ayırmışlardır:

Birincisi hazflı icâz, yani sözün içeriği mahzufa delalet ettiği için sözden, bir kelime veya bir cümlenin hazf olunmasıdır. Bu da ancak anlamın lafızdan fazla olmasıyla olur.

İkincisi ise hazıfsız icâzdır. Bu ise icâz'ı kasr ve icâz'ı takdîr şeklinde iki kısma ayırır. İcâz'ı kasr: hazf olmaksızın anlamın lafzından fazla olmasıdır. Örneğin: (وَفِيهَا مَا تَشْتَهِيهِ الْأَنْفُسُ وَتَلَذُّ الْأَعْيُنُ)<sup>32</sup> “Orada canlarının istediği, gözlerinin hoşlandığı her şey vardır.” Bu ayette, verilen birçok nimete az kelimelerle işaret edildiği görülmektedir. İcâz'ı takdîr ise lafzın anlama eşit olmasıdır.<sup>33</sup> Örneğin: (وَلَا يَحِيقُ الْمَكْرُ السَّيِّئُ إِلَّا بِأَهْلِهِ)<sup>34</sup> “Halbuki kişi kazdığı kuyuya kendi düşer.” Bu ayete

<sup>29</sup> el-Cürcânî, *Selâsü Resâ'il fi İ'câzi'l-Kur'ân*, s. 80.

<sup>30</sup> ez-Zerkeşî, *a.g.e.*, s. 685.

<sup>31</sup> İbnü'l-Esîr, *Diyâu'd-Dîn, el-Meselü's-Sâir Fî Edebi'l-Kâtibi Ve's-Şâ'ir*, (thk. Ahmed el-Hûfî-Bedevî Tabâne), Kâhire, ty. c. II, s. 259.

<sup>32</sup> Zuhuf, 43/71.

<sup>33</sup> el-Cürcânî, *a.g.e.*, s. 76; İbnü'l-Esîr, *el-Meselü's-Sâir*, c. II, s.264.

<sup>34</sup> Fâtır, 35/43.

baktığımızda kelimelerin anlamla, anlamında kelimelerle eşit olduğunu görebiliriz. Bu iki örnekte önemli olan nokta, hazfin olmamasıdır. Çünkü anlam zaten tamamlanmıştır. Ancak birinde anlamı az sözlerle anlatma, diğerinde ise anlamı ona eşit olan sözlerle anlatma durumu vardır.

Hazıfsız îcâz yani îcâz'ı kasr ve îcâz'ı takdîr, içinde hiçbir hazf olmadığından dolayı hazf konusuna girmez. İcâz aslında hazf olmaksızın lafzı azaltıp anlamını çoğaltmaktır, yani az lafızla çok anlam ifade etmektir. Hazıflı îcâz ise kendisinde hazf olduğundan dolayı hazf konusuna girer. Bu terimi belâğatçılar kullanmışlardır. Şöyleki belâğatta hazf denildiğinde, kastettikleri şey îcâz'ı hazf yani hazflı îcâzdır.

#### 1.4. NAHİV VE BELAĞATTA HAZF

Hazf konusunu gerek nahiv gerekse belâğat âlimlerinin üzerinde durup büyük ilgi gösterdiği önemli dil olgularındadır. Onu açıklama, analiz etme ve araştırmada farklılıkları olmakla beraber, ilgili eserlerinde hazf konusuna özel bölüm tahsis etmişlerdir.

Oysa kelime ve cümle hazfı, nahiv ve belâğat ilminin ilgi alanında olup anlama ilişkindir. Arap dilinde genellikle fiil, mefulun bih, mübteda, haber, şart üslubunda şart veya cevap cümlesi, yemin üslubunda yemin cümlesi veya cevap cümlesi vb. öğeler hazfedilebilir.<sup>35</sup>

Hazf olgusunda nahivciler, konuşmanın iki ana unsuru müsned ve müsned ileyhin gerekli olması gerçeğine dayanan bir ilkeden hareket etmişlerdir. Dolayısıyla konuşmacı iki temel unsurdan birinden vazgeçtiğinde, cümle ve anlamın tamamlanması için bir mahzuf takdir edilmelidir. Ayrıca nahivciler daha çok dilin lafız yönüyle yani sözün lafızlarını analiz edip aralarındaki fâil, mef'ul vs. gibi ilişkiler ile de ilgilenmişlerdir. Onlara göre kelam, tam ve gerekli parçalardan oluşur. Bu nedenle açık ve teleffuzda olmayan her şey mukadderdir.

Hazf olgusu, anlamsal ve sözdizimsel konular gibi dilsel konularla da yakından ilişkilidir. Oluşturulan nahiv kuralları ışığında, hazfedilenleri değerlendirip yerine takdir etmeden cümlede anlamı ve söz dizimini kurmak mümkün değildir.

---

<sup>35</sup> Eyüp, Aksit. "Metin Dilbilimsel Bir Analiz: Abdullah B. Revâha'nın Hz. Hamza'nın Şehadetine İlişkin Şiirinde Bağlaşıklık Öğeleri". Balıkesir İlahiyat Dergisi 5/1 (Haziran 2019), s. 142.



İbn Hişâm, nahivcilerin ve belâğatçıların ilgisini çeken hazfi, açık ve net bir şekilde açıklamıştır. Ona göre nahivcinin göz önünde bulundurması gereken hazf, nahiv kurallarının gerektirdiği şeydir. Mübtedasız bir haber veya habersiz bir mübteda; cezasız bir şart veya şartsız bir ceza; ma'tufun aleyhsiz bir ma'tuf ve 'âmilsiz bir mâ'mül'ün bulunması düşünülemez. Örneğin: (لَيَقُولَنَّ اللَّهُ) “Mutlaka, «Allah» derler” Ankebût Suresi 61.ayetinde ki (اللَّهُ) lafzı haber olup mübtedası olan (هو) zamiri cümleden hazfedilmiştir. Bir cümlede haber varsa mübteda ögesi de bulunmak zorundadır. Yine (وَقِيلَ لِلَّذِينَ اتَّقَوْا مَاذَا أَنْزَلَ رَبُّكُمْ قَالُوا خَيْرًا) “(Kötülüklerden sakınanlara: Rabbiniz ne indirdi? denildiğinde, «Hayır (indirdi)» derler.” Nahl Suresinin 30.ayetinde (خَيْرًا) sözcüğü mansub olup amili cümleden hazfedilmiştir. Arap dili kuralına göre bu sözcüğü nasb eden bir amil bulunmalıdır. Hazifedilen bu amil (أَنْزَلَ) fiilidir. Ancak Allah’u Teâlâ’nın şu sözüne gelince (وَجَعَلْ لَكُمْ سَرَابًا تَقِيكُمْ) (تَقِيكُمْ الْحَرَّ وَالْبُرْدَ) takdirinde.<sup>36</sup> “Sizi sıcaktan koruyacak elbiseler yarattı.” yani: (تَقِيكُمْ الْحَرَّ وَالْبُرْدَ) takdirinde.<sup>37</sup> “O nimet diye başıma kaktığın ise, (aslında) İsrailoğullarını kendine kul köle etmendir”. Yani (وَلَمْ تَعْبُدْنِي) şeklinde takdir olması nahivciler için gereksiz olup tefsircilerin ilgilendiği bir alandır. Yine nahivcilerin, hazfın fâilin yüceliğinden ve mef’ulün önemsizliğinden dolayı olduğu veya bunun tam tersi yani onun bilinmediği ya da ondan korkulduğu için hazf olunuyor sözleri de gereksiz yere belâğatçıların işine karışmaktır.<sup>38</sup>

Böylece İbn Hişâm, hangi hazf çalışmalarının nahvin alanına dahil olduğunu ve hangisinin belâğat alanına girdiğini açıklığa kavuşturmuştur. Nahivcilerin hazif çalışması, nahiv kurallarının gerektirdiği şeylere odaklanırken, belâğatçıların hazif çalışması ise hazf işleminin ortaya çıkardığı hedeflere ve gayelere odaklanır.

Belâğat âlimleri hazfın mâ’nevi yönünü ve anlama delâletini ele alıp incelemiştir. Bu yöntemle cümlede hazf ile ortaya çıkan güzelliğin, sanat yönlerinin ve belâğat ve fesâhatın bir sırrı olarak konuşmadaki yaratıcılığın

<sup>36</sup> Nahl, 16/81.

<sup>37</sup> Suarâ, 26/22.

<sup>38</sup> İbn Hişâm, Abdullah b. Yûsuf el-Ensârî, *Muğni'l-Lebîb 'an Kütübi'l-'Eârib*, (thk. Abdullatîf Muhammed el-Hatîb), Kuveyt, 2000, c. VI, s. 535-537.

biçimlerini açığa çıkarmaya çalışmışlardır. Bunu da “hazf ve anlam ilişkisi” başlığı altında bahsettiğimiz Abdülkâhir el-Cürçânî'nin hazfî nitelediği sözlerinde görmek mümkündür.<sup>39</sup> Ayrıca Cürçânî'nin bu sözüne bakıldığında, hazfînin onda güzellik ruhunu yaydığı da âşikardır.

Bed'i, Meâni ve Beyân ilimlerini bir arada tutan belâgat âlimleri de hazfî konusunun edebî tarafıyla alakadar olmuşlardır. Hazfî Bed'i ve Meâni'de bir söz sanatı özelliğini kazandırırken. Beyân'da ise cümleye kattığı ifade gücünün bir göstergesi olmuştur.<sup>40</sup>

Kelamın kısalığına, uzunluğuna, âmîle, ma'mule veya hazfî edilenin takdirine bakmak nahivciler için temel hareket noktasıdır. Belâgatçıların ise hazfe bakışı anlamsal ve estetik bir bakıştır. Çünkü belâgatçılar, hazfînin belâgî amaçlarını ve hazfînin alıcı/dinleyici için daha net, etkili ve hoş olduğu yerleri açıklamaktadırlar. Bu da belâgatçının aradığı ve amaçladığı şeydir.

Hazfînin ilke olarak tanınması, anlama ulaşmak için takdirin gerekliliği veya üslubun ve terkinin diğer gereksinimleri konusunda nahivciler arasında herhangi bir anlaşmazlık ve ihtilaf yoktur. Ancak bazı yerlerde mukadder olan mahzufun kendisinde ya da miktarında ihtilaf söz konusudur.<sup>41</sup>

Belâgatçılar ise geçmişte ve günümüzde hazfînin olduğuna dair ittifak halinde olup bu görüşe ilişkin fikirlerini nahivcilerin takdirlerine dayandırmışlardır. Ancak çalışmalarını hazfînin getirdiği belâgî amaçla sınırlandırmışlardır.

## 1.5. HAZFİN AMAÇLARI

Hazfînin amaçları ile kastedilen, konuşmacının hazfettikleriyle kastettiği amaçlar, hazfînin ardındaki gizli gayeler ve illetlerdir.

Genellikle belâgatçılar, nahivcilerden daha çok bu amaçları incelemek ve detaylandırmakla ilgilenmişlerdir. Ancak bu nahivcilerin hazfî amaçlarını umursamadıkları anlamına gelmemektedir. Bilakis onlar hazfînin amaçlarını yeri geldiğinde zikretmişlerdir. Bu sebeple hazfî edilenleri takdir etmek ve hazfînin amacını

<sup>39</sup> el-Cürçânî, *Delâilü'l-Îcâz*, s. 106.

<sup>40</sup> Kutbettin Ekinci, *Kur'an'da Hazf*, (Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2013), s. 12.

<sup>41</sup> Tâhir Süleymân, *Zâhiretü'l-Hazfî fi'd-Dersi'l-Lügavî*, İskenderiye, 1998, s. 26.

netleştirmek nahivcinin ilgi alanı olmakla beraber aralarında anlaşmazlığa da sebep olmuştur.

Hazfin amaçları çok ve çeşitlidir. Nahiv ve belâgat kaynakları incelendiğinde, hazfin en önemli ve en belirgin amaçları şu şekilde özetlenebilir:

1- Tahfif: Bu amaç, nahiv âlimleri tarafından hazf konusunda ilk ve en önemli amaç olarak kabul edilmektedir.

Araplar dile ağır gelen her şeyi hazf ederler, çünkü doğaları gereği hafifliğe ve kolaylaştırmaya meyillilerdir. Sîbeveyhi, el-Kitâb eserinde, hazfi tahfif ile sınırlandırmış ve şöyle demiştir: “*Terhîm, müfret isimlerin sonlarını tahfif amacı ile hazf etmektir. Ayrıca onlar (Araplar) sözlerinden tahfif amacıyla başka şeyleri de hazf etmişlerdir.*”<sup>42</sup> İbn Cinnî ise hareketlerin hazfını ve onların sükunla telaffuzunu, tahfife delil olarak görmektedir.<sup>43</sup>

Örneğin: (يُوسُفُ أَعْرِضْ عَنْ هَذَا) <sup>44</sup> “*Ey Yusuf! Sen bundan (olanları söylemekten) vazgeç!*”. Bu ayetteki nidâ harfi (يا/yâ), tahfif amacıyla hazf olunmuştur.<sup>45</sup> Takdiri ise (يا يوسف) olarak gelmektedir.

2- Îcâz ve İhtisâr: Bu amaç Arapçada yaygın olup konuşmacının kısaltma arzusunun bir sonucudur. Dinleyicinin mevcut karine/delil ile anlayabileceği ve algılayabileceği her şey hazf olunur. Bunu da Kur’an kıssalarında çokça görmek mümkündür. Örneğin: (فَأَتَّبَعَهُمْ فِرْعَوْنُ بِجُنُودِهِ فَغَشِيَهُمْ مِنَ اللَّيْلِ مَا عَشِيَهُمْ) <sup>46</sup> “*Bunun üzerine Firavun, askerleri ile birlikte onların peşine düştü. Deniz onları gömüp boğuverdi*”. Bu ayette (مَا عَشِيَهُمْ) ifadesi, özlü ve muhtasar ifade kullanma, az sözle çok şey anlatma sanatının bir örneğidir. Yani onları, ancak Allah’ın bileceği bir şey kapladı demektir.<sup>47</sup>

<sup>42</sup> Sîbeveyhi, a.g.e., c. II, s. 239.

<sup>43</sup> İbn Cinnî, a.g.e., c. I, s. 120.

<sup>44</sup> Yusuf, 12/29.

<sup>45</sup> ez-Zerkeşî, a.g.e., s. 688; es-Suyûtî, Celâlüddin b. Ebîbekir, *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, (thk. Şuayb el-Arnaût), Dimaşk 2008, s. 534.

<sup>46</sup> Tâha, 20/78.

<sup>47</sup> ez-Zemaşşerî, Carullah Mahmud b. Ömer, *el-Keşşâf an Hakâik-i Ğavâmidî't-Tenzîl*, (thk. Adil Ahmed Abdülmevcûd), Riyad, 1998, c. IV, s. 99.

Yine: (كُلُّ مَنْ عَلَيْهَا فَانٍ)<sup>48</sup> “Yeryüzünde bulunan her canlı yok olacak.” ayetinde güneş, dünya ve yaratılan diğer her şey îcâz ve ihtisâr/kısaltma amacıyla hazf edilmiştir.<sup>49</sup>

3- Belirsiz ve gizli olanın görkemi ve yüceltilmesi. Bu da mahzup olanı büyütme, değerini yüceltme için yapılır. Korku veren ve nefsi hayrete düşüren yerlerde bulunmaktadır. Mesela Allah’u Teâlâ’nın şu sözünde olduğu gibi: (حَتَّىٰ إِذَا (جَاءَهَا فَانَتْ فَانَتْ أَبْوَابُهَا)<sup>50</sup> “Nihayet oraya geldikleri zaman kapıları açılır.” Ayette cevap hazf olunmuştur. Çünkü cennette bulacaklarının tarifi sonsuzdur ve onu kavrayamazlar.<sup>51</sup>

4- Mahzup onurlu ve yüce olduğundan dolayı zikretmeyerek onu korumak. Konuşmacının içinde bulunduğu durum bazen mahzupun değeri, görkemi ve yüceliği nedeniyle ondan bahsetmemeye zorlayabilir. Örneğin: (قَالَ فِرْعَوْنُ وَمَا رَبُّ الْعَالَمِينَ قَالَ رَبُّ (الْأَسْمَانِ وَالْأَرْضِ وَمَا بَيْنَهُمَا) إِن كُنْتُمْ مُوقِنِينَ)<sup>52</sup> “Firavun şöyle dedi: Âlemlerin Rabbi dediğin de nedir? Musa cevap verdi: Eğer işin gerçeğini düşünüp anlayan kişiler olsanız, (itiraf edersiniz ki) O, göklerin, yerin ve ikisi arasında bulunan her şeyin Rabbidir” ayetinde olduğu gibi. Bu durumda Musâ (a.s) Allah’u Teâlâ’nın adı, görkemli ve yüce olduğu için gizlenmiş ve zikredilmemiştir.<sup>53</sup>

5- Belirsizlikten ve kapalıktan sonra açıklamak. Hazf, belirsizlikten sonra açıklama veya kelamın kısalığından sonra ayrıntı için olabilir ve bu da muhatapı daha çok etkiler.<sup>54</sup> Belâğatçılara göre, dilemek fiili şart durumunda olduğu zaman bu durum gerçekleşir. (وَلَوْ شَاءَ لَهَدَيْنَاكُمْ أَجْمَعِينَ)<sup>55</sup> “Allah dileseydi hepimizi doğru yola iletirdi”. Yani (وَلَوْ شَاءَ لَهَدَيْنَاكُمْ/hidayetinizi dileseydi eğer) demektir. Çünkü kişi (وَلَوْ شَاءَ)

<sup>48</sup> Rahmân, 55/26.

<sup>49</sup> es-Se’âlibî, Abdülmelik b. Muhammed, *Fıkhü'l-Luğa ve Sırru'l-'Arabiyye*, (thk. Muhammed Enîs Mührât), Dımaşk 2016, s. 617.

<sup>50</sup> Zümer 39/71.

<sup>51</sup> es-Suyûtî, *a.g.e.*, s. 534.

<sup>52</sup> Şuarâ, 26/23-24.

<sup>53</sup> es-Suyûtî, *a.g.e.*, s. 535.

<sup>54</sup> es-Suyûtî, *a.g.e.*, s. 535.

<sup>55</sup> Nahl, 16/9.

sözünü duyduğunda zihni onun içeriğine takılır. Cevabı zikredildiğinde ise bu söz açıklığa kavuşmuş olur.<sup>56</sup>

6- Gizlemek ve kapalı tutmak: Bazen mütekellimin niyeti ve kastı, mahzufun zikredilmesinde bir fayda veya bir yarar olmadığından dolayı onu gizli ve kapalı tutamaktır.<sup>57</sup> Muhatabın dikkatinin, mütekellimin niyetinde olmadığı ikincil ve gereksiz konulara gitmemesi için kasıtlı bir hazfe gidilir. Örneğin: ( وَمَا وَرَدَ مَاءَ مَدْيَنَ ) وَجَدَ عَلَيْهِ أُمَّةٌ مِّنَ النَّاسِ يَسْقُونَ وَوَجَدَ مِنْ دُونِهِمْ امْرَأَتَيْنِ تَذُودَانِ قَالَ مَا خَطْبُكُمَا قَالَتَا لَا نَسْقِي حَتَّى يُصْدِرَ الرِّعَاءُ ( وَأَبُونَا شَيْخٌ كَبِيرٌ )<sup>58</sup> “Musa, Medyen suyuna varınca, orada (hayvanlarını) sulayan birçok insan buldu. Onların gerisinde de (hayvanlarını) engelleyen iki kadın gördü. Onlara: Derdiniz nedir? dedi. Şöyle cevap verdiler: Çobanlar sulayıp çekilmeden biz (onların içine sokulup hayvanlarımızı) sulamayız; babamız da çok yaşlıdır.” ayeti. Yani: ( لا نَسْقِي الْعَنَمَ أَوْ الْإِبِلَ مَاءً ) /biz koyunları veya develeri su sulamayız) takdirindedir. Burada iki mef’ûl de hazf olunmuştur çünkü amaç ve kastedilen şey mef’ûl değil fâil dir.<sup>59</sup>

7- Fâsılayı<sup>60</sup> riayet veya seci’i<sup>61</sup> korumak. Bu amaç lafzî amaçlardan sayılmaktadır.

Fasılaya uymanın örneği Allah’u Teâlâ’nın şu sözüdür: ( مَا وَدَّعَكَ رَبُّكَ وَمَا قَرَى )<sup>62</sup> “Rabbini seni bırakmadı ve sana darılmadı”. Buradaki ( قَرَى ) kelimesi, önceki ve sonraki ayetlerin sonuna uyum sağlamak için bu şekilde gelmiştir. Dolayısıyla ihtisâr/kısaltma amacıyla mef’ulun bih hazf edilmiştir. Aslı ise ( وما قلاك )

<sup>56</sup> es-Suyûtî, *a.g.e.*, s. 535.

<sup>57</sup> Tâhir Süleymân, *Zâhîretü'l-Hazfi*, s. 108.

<sup>58</sup> Kasas, 28/23.

<sup>59</sup> ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf*, c. IV, s. 491; İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, c. IV, s. 358.

<sup>60</sup> Fâsıla, Kur’an âyetlerinin son kelimesine, içinde bulunduğu âyetle onu takip eden âyeti birbirinden ayırdığı için “fâsıla”, son harfine de “el-harfü'l-fâsıla” adı verilmiştir; bazı âlimlere göre ise fâsıladan maksat kelimenin tamamı değil sadece son harfidir bkz. Abdurrahman Çetin, Tevfik Rüştü Topuzoğlu, “Fâsıla”, TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/fasila> (Erişim 14.01.2023).

<sup>61</sup> Seci, Terim olarak “daha çok nesir halindeki metinlerde ifade bölüklerinin (fıkra) sonlarının aynı kafiye veya aynı vezinde ya da her ikisinde aynı olması” diye tanımlanır. Nesirde seci şiirdeki kafiyeyle tekabül eder bkz. İsmail Durmuş, “Seci”, TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/seci#1>. (Erişim 14.01.2023).

<sup>62</sup> Duhâ, 93/3.

şeklindedir.<sup>63</sup> Kelimenin sonunda olan (ك/kef) zamiri hazf edilmiş olup bu hazif lafzî ihtisardır.<sup>64</sup>

Seci'i korumanın örneği ise Arapların şu sözünde olduğu gibi: ( مِنْ طَابَتْ سَرِيرَتُهُ ) *Gönlü güzel olanın ahlaki övülür*. Eğer (حَمِدَ النَّاسُ سِيرَتَهُ) şeklinde olsaydı, sözdeki seci uyumsuz olurdu.<sup>65</sup>

8- Şiirde vezni korumak. Bu amaç da bir önceki gibi, lafzî amaçlardan biri olarak kabul edilir ve maksat şiir veznini korumaktır. Şairin şu sözünde olduğu gibi: [Basît]

عَلَّقْتُهَا عَرَضاً وَعَلَّقْتُ رَجُلًا      غَيْرِي وَعَلَّقْتُ أُخْرَى ذَلِكَ الرَّجُلُ<sup>66</sup>

“Elimde olmayarak o kadına âşık edildim. O kadın da benden başka bir adama, O adam da başka bir kadına âşık edildi.”

Burada şair, nazmı düzeltmek gibi lafzî bir amaç için fâili hazf edip onu nâib'i fâile isnâd ettirmiştir.<sup>67</sup> Yani (عَلَّقَ) fiilini üç kez nâib fâile isnâd ettirmiştir. Eğer her birinde fâili zikretmiş olsaydı beytin vezni bozulur düzensiz olurdu.

Zikredilen bu amaçlar mütekellimin hazif ile kastettiği hedefler ve amaçlardır. Hazfın amaçları çok olduğu için burada en meşhur ve yaygın olarak kullanılan başlıca amaçlar ele alınmıştır.

## 1.6. HAZFİN SEBEPLERİ

Nahivciler hazf olgusunu, genel olarak düzensiz ve bir başlık altında toplamadan eserlerinin farklı yerlerinde bir takım sebep ve nedenlerle ele alıp açıklamışlardır. Bu sebeplerin başlıcaları şunlardır:

1- Sık kullanım: En çok yaygın olan sebeplerden biri sık ve çok kullanımdan dolayı hazfe gitmektir. Nahivcilerin hazf olgusunda en çok kullandıkları sebeplerden

<sup>63</sup> er-Râzî, Fahreddîn Muhammed b. Ömer, *et-Tefsiru'l-Kebîr*, Beyrut 1981, c. XXXI, s. 210.

<sup>64</sup> ez-Zemahşerî, *a.g.e.*, c. VI, s. 391.

<sup>65</sup> el-Ezherî, Zeynüddîn Hâlid b. Abdillâh b. Ebî Bekr, *et-Tasrîh bi-mazmûni't-Tavzîh*, (thk. Abdülfettâh İbrâhîm), Kâhire 1997, c. II, s. 307.

<sup>66</sup> A'şâ, Meymûn b. Kays b. Cendel, *Dîvânü'l-A'şâ el-Kebîr*, (thk. Mahmut İbrâhîm er-Ridvânî), Devhâ 2010, c. I, s. 209.

<sup>67</sup> İbn Hişâm, Abdullah b. Yûsuf el-Ensârî, *Evdâhu'l-Mesâlik ilâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, (thk. Muhammed Muhyittîn Abdülhamîd), Beyrut 2019, c. II, s. 120.

biridir. Çünkü Araplar sık kullandıkları kelimeleri çoğunlukla hazf ederler. Bunun birçok örneği olmakla beraber bazıları şunlardır:

Örneğin Sîbeveyhi, Arapların (لَوْلَا عِنْدَ اللَّهِ كَانَ كَذَا) sözünde (لولا) ‘dan sonra gelen haberin hazfini sebeplendirerek şöyle demiştir: (لَوْلَا عِنْدَ اللَّهِ كَانَ بِذَلِكَ الْمَكَانِ) ve (لولا القتال) (كان في زمان كذا وكذا). Araplar bunları konuşmada sıklıkla kullandıklarından dolayı hazf olunmuşlardır.<sup>68</sup>

İbnü’s-Serrâc da harfin hazfinin nedenini söyle anlatmıştır: Arapların (يا صاح) sözleriyle aslında kastettikleri (يا صاحب); sözüdür. (ب/ba) harfinin hazf olmasının sebebi bu harfi sık kullandıkları içindir.<sup>69</sup>

İbnü’ş-Şecerî (ö. 542/1148) ise Arapların (لا أُذْرِي) kelimesinden, sık kullanımından dolayı (لا أُذْرِي/ya) harfini çıkardıklarını ifade etmiştir.<sup>70</sup> Aslı ise (لا أُذْرِي) şeklindedir.

2- Söz veya cümle yapısının uzunluğu: Nahivciler konuşmanın uzamasını, hazfi gerektiren nedenlerden biri olarak kabul etmişlerdir. Zîra cümlenin uzaması bazen ifadeyi ağır ve sıkıcı hale getirebilir. Bu nedenle hafiflik için hazfe başvurmuşlardır. Örneğin: (هو ضارب زيداً)/Zeyd’i vuranır.<sup>71</sup> Bu cümlede sıra cümlesinin başı olan (هو) zamirinin hazfi câizdir. Bu cümlede uzunlu sebebi ise ma’nûlün bir veya daha fazla âmili olmasıdır.

3- Mahzuf’un ma’lum olması. Mahzuf olan şeyin muhatapın zihninde bilinmesi de hazfin sebeplerindedir. Mahzufun kendisinden önce geçen bir cümlede zikrolunması gibi. Arapların şu sözü buna örnektir: (مَنْ كَذَبَ كَانَ شَرًّا لَهُ), yani (كَانَ الْكُذِبُ) anlamındadır. İkinci cümledeki (كَذَبَ) fiili muhatap onu bildiği ve ona ihtiyaç duyulmadığı için hazf olunmuştur.<sup>72</sup>

İbn Cinnî’ye göre, (لَا أَقْسِمُ بِيَوْمِ الْقِيَامَةِ)<sup>73</sup> “Kıyamet gününe yemin ederim” ayetinde (لام)’ın ibtidâ/başlangıç lâmanı yani: (لَأَنَا أَقْسِمُ بِيَوْمِ الْقِيَامَةِ) şeklinde olması gerekir.

<sup>68</sup> Sîbeveyhi, *a.g.e.*, c. II, s. 129.

<sup>69</sup> İbnü’s-Serrâc, Muhammed b. Sehl, *e-Üsûl Fi’n-Nahv*, (thk. Abdülhüseyn el-Fetla), Beyrut 1996, c. I, s. 365.

<sup>70</sup> İbn Şecerî, Hibetullah b. Ali, *el-Emâlî İbnu’ş-Şecerî*, Kâhire 1992, c. II, s. 290.

<sup>71</sup> İbn ‘Usfûr, Alî b. Mü’min, *Şerh-u Cümeli’z-Zeccâci*, (thk. Fevâz eş-Şe’âr), Beyrut 1998, c. I, s. 128.

<sup>72</sup> Sîbeveyhi, *a.g.e.*, c. II, s. 391.

<sup>73</sup> Kıyamet, 75/1.

Fakat mübtedâ, ma'lum olduğu için hazf olunmuştur.<sup>74</sup>

4- Şiir zaruretinden dolayı. Bilindiği gibi şiirin bir vezni ve düzeni vardır. Şair de bunu korumak için bazen hazfe başvurur. Şiir zaruretleri ve kuralları, şair için bir ruhsat olarak kabul edilir. Şairin vezni korumak için belli bir düzenden veya nahiv kuralından sapmasına ve kural dışına çıkmasına izin verilir. Şiir zaruretinin sebep olduğu hazf işlemine dair birçok örnek vardır. Bunlardan bazıları şunlardır:

- Bir kelimenin sonundaki bir veya daha fazla harfin hazfi. Şairin şu sözünde geldiği gibi: [Kâmil]

دَرَسَ الْمَنَا بِمُتَالِعِ فَأَبَانَ<sup>75</sup>

“Metâli’ ve Ebân bölgesinde sevgilinin evleri yok oldu ve izleri silindi....”

Burada (الْمَنَا) ile kastedilen (المنازل) kelimesidir.<sup>76</sup> Şiir zaruretinden dolayı kelimedden iki harf hazf olunmuştur.

Tesniye ve cemi müzekker sâlim nûnu’nun hazfi. Örneğin: [Mütekârib]<sup>77</sup>

لَهَا مَتَتَانِ خَطَّاتَا كَمَا أَكَبَّ عَلَى سَاعِدَيْهِ النَّمْرُ

“Onun iki yanı etlerle dopdolu, sanki kolunun üzerine bir kaplan oturmuş gibi.”

Ferrâ’ya (ö. 207/822) göre (خَطَّاتَا) kelimesinin aslı: (خطَّاتَان) şeklindedir.<sup>78</sup> Şiir zaruretinden dolayı tesniye nûnu hazf olunmuştur.

Meânî harflerinin hazfi. Örneğin: [Tavîl]

مَنْ يَفْعَلِ الْحَسَنَاتِ اللَّهُ يَشْكُرُهَا وَالشَّرَّ بِالشَّرِّ عِنْدَ اللَّهِ مِثْلَانِ<sup>79</sup>

“Kim iyilikler yaparsa karşılığını Allah fazlasıyla verir. Kötülükte Allah katında aynıyla verilir”.

<sup>74</sup> İbn Cinnî, Ebu'l-Feth Osman, *El-Muhteseb*, (thk. Alî Nâsîf), İstanbul, 1986, c. II, s. 341.

<sup>75</sup> Lebîd b. Rebî'a, *Dîvânü Lebîd b. Rebî'a*, (thk. Hannâ Nasr el-Hattî), Beyrut 1993, s. 266.

<sup>76</sup> İbn Cinnî, *el-Hesâis*, c. II, s. 203.

<sup>77</sup> İmriü'l-Kays, *Dîvânü İmriü'l-Kays*, s. 71.

<sup>78</sup> İbn Ya'îş, Ya'îş b. Ali, *Şerhu'l-mufasssal li'z-Zemahşerî*, (thk. İmîl Bedî' Yakûb), Beyrut 2001, c. V, s.151.

<sup>79</sup> Hassân b. Sâbit'e nisbet edilen bir söz. Ancak dîvânında bulunmamaktadır. Bkz. Sîbeveyhi, *a.g.e.*, c. III, s. 64; İbn Şecerî, *el-Emâlî İbnu's-Şecerî*, c. II, s. 9; İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, c. I, s. 355.



Yani (فَاللَّهُ يَشْكُرُهَا) demektir. Zaruretten dolayı şartın cevabında gelen (فا/fâ) hazf olunmuştur.

Kelimenin sonundan sâkin nûn veya tenvinin hazfı. Örneğin: [Tavîl]

فَلَسْنَتْ بِأَتِيهِ وَلَا أَسْتَطِيعُهُ      وَلَاكَ اسْتَفِي إِنْ كَانَ مَاؤُكَ ذَا فَضْلٍ<sup>80</sup>

“-Onun istediği şeyi- yerine getiremem, ona kudretim yok, ancak suyun fazlaysa beni sula.”

Bu beyitte (وَلَاكَ) kelimesinin aslı (ولاكن) şeklindedir. Sondaki nûn devamında gelen kelimenin başı sâkin olduğu için harekelenmesi gerekirken şiir zaruretinden dolayı hazf olunmuştur.

Diğer bir örneğimiz: [Mütekârib]

فَمَا كَانَ حِصْنٌ وَلَا حَابِسٌ      يُفُوقَانِ مِرْدَاسٍ فِي مَجْمَعٍ<sup>81</sup>

“Ne Hısn ne de Hâbis denilen kişiler savaş meydanında Mirdâs’tan daha üstün değillerdir.”

Yani (مرداساً) demektir. Zaruretten dolayı tenvin hazf edilip kelime gayr-ı munsarîf olmuştur.<sup>82</sup>

5- İ’râb için hazf: İ’râb, âmillerin mu’rab ismin ve muzâri fiilin sonuna lafzan veya takdireni etki etmesidir.<sup>83</sup>

Mesela i’râbın muzâri fiile etkisi, cezm halinde olduğunda sahih fiillerde<sup>84</sup> harekenin hazf edilmesi. (لَمْ أَغْضَبْ) gibi.

Ef’âl’i hamsenin cezm hali nûn’un hazfı ile olur. Allah’u Teâlâ’nın şu sözünde olduğu gibi: (فَإِنْ لَمْ تَفْعَلُوا وَلَنْ تَفْعَلُوا)<sup>85</sup> “Bunu yapamazsanız -ki elbette yapamayacaksınız-“.

Aslı (تَفْعَلُونَ) ve (تَفْعَلُونَ) şeklindedir.

<sup>80</sup> Kays b. ‘Amr b. Mâlik, *Dîvânu’n-Necâşi el-Hârisî*, (thk. Sâlih el-bekkârî), Beyrut 1999, s. 56.

<sup>81</sup> ‘Abbâs b. Mirdâs, *Dîvânü’l-‘Abbâs b. Mirdâs es-Sülemî*, (thk. Yahya el-Cebbûrî), Beyrut 1991, s. 112.

<sup>82</sup> Es-Sirâfî, el-Hasen b. Abdillâh, *Şerhu Kitâbi Sibeveyhi*, (thk. Ahmed Hasan Mehdî), Beyrut 2008, c. I, s. 147; El-Enbârî, Abdurrahmân b. Muhammed, *el-İnsâf fî Mesâili’l-Hilâf Beyne’n Nahviyyîn ve’l-Basriyyîn ve’l-Kûfiyyîn*, (thk. Hasan Hamed), Beyrut 2016, c. II, s. 36; El-Bağdâdî, Abdülkâdir b. Ömer b. Bâyezîd, *Hizânetü’l-Edeb ve Lübbü Lübbâbi Lisâni’l-‘Arab*, (thk. Abdusselâm Muhammed Harun), Kâhire 1997, c. I, s. 147.

<sup>83</sup> İbn Hişâm, Abdullah b. Yûsuf el-Ensârî, *Şerhu Süzûru’z-Zeheb fî Ma’rifeti Kelami’l-‘Arab*, (thk. Muhammed Muhyittîn Abdülhamîd), Beyrut 2019, s. 52.

<sup>84</sup> Sahih fiil: Kendisinde illet harflerinden (ا,ى,و) bir harf, hemze ve şedde olmayan fiildir.

Nakıs fiillerde cezm hali illet harfinin hazfı ile olur. (وَلَمْ يَخْشَ إِلَّا اللَّهَ)<sup>86</sup> “Allah'tan başkasından korkmayan”, ve (وَلَمْ يُؤْتِ سَعَةً مِنَ الْمَالِ)<sup>87</sup> “Kendisine servet ve zenginlik yönünden geniş imkânlar verilmemişken” ayetlerinde olduğu gibi. Asılları (يَخْشَى) ve (يُؤْتَى) şeklinde gelen fiillerin son harfi hazf olunmuştur.

Örneklerde görüldüğü gibi i'râbda hazf, sadece hazf olunan kelimelerin sonlarını etkilemektedir.<sup>88</sup>

6- Cümlenin terkihi/yapısından dolayı: Bu hususta İbn Hişâm izafetin, tenvin ve ona benzeyen nûn'un hazf olunması gerektirdiğini ifade etmiştir.<sup>89</sup> İzâfet terkihi olduğunda tenvinin hazf olunduğuna örnek: (شَاهَدْتُ طَالِبَ الْعِلْمِ/ilim öğrencisini gördüm) gibi. Aslında (طالِباً) olması gerekirken izafetten dolayı tenvin hazf olunmuştur. İzâfet terkihi olduğunda nun harfinin hazf olunduğuna örnek: (تَبَّتْ يَدَا أَبِي لَهَبٍ وَتَبَّ)<sup>90</sup> “Ebu Leheb'in iki eli kurusun! Kurudu da” ayetidir. Aslında (يدان) olması gerekirdi ancak izafetten dolayı nûn olunmuştur.

Terkib-i mezcî<sup>91</sup> olduğunda, harf veya tenvin hazf olunur.

Harfin hazfının örneği şairin şu sözüdür: [Kâmil]

نَحْمِي حَقِيقَتَنَا وَبَعْضُ الْقَوْمِ يَسْفُطُ بَيْنَ بَيْنِنَا<sup>92</sup>

“Namusunuzu ve varlığımızı mücadele ederek koruyoruz ve bazı insanlar bunlarla bunlar arasında kalır/ölür.”

Yani (بَيْنَ هَوْلَاءِ وَبَيْنَ هَوْلَاءِ) demektir. (هَوْلَاءِ) hazfolunmakla birlikte terkihi-i mezcî olduğundan dolayı (و/vâv) harfi hazf olunmuştur.<sup>93</sup> Yani aslı (بَيْنَ وَ بَيْنَا) şeklindedir.

Terkib-i mezcîde tenvinin hazfının örneği ise şairin şu sözüdür: [Vâfir]

وَمَنْ لَا يَصْرِفُ الْوَأَشِيْنَ عَنْهُ صَبَّاحَ مَسَاءٍ يَبْغُوهُ الْخَبَالَا<sup>94</sup>

<sup>85</sup> Bakara, 2/24.

<sup>86</sup> Tevbe, 9/18.

<sup>87</sup> Bakara, 2/247.

<sup>88</sup> Tâhir Süleymân, *a.g.e.*, s. 65.

<sup>89</sup> İbn Hişâm, *Şerhu Süzûru'z-Zeheb*, s. 320.

<sup>90</sup> Mesed, 111/1.

<sup>91</sup> Terkihi-i Mezcî: İki veya daha fazla kelimenin birleşip tek bir isme işaret etmesidir.

<sup>92</sup> ‘Ubeyd b. el-Ebras, *Dîvânu ‘Ubeyd b. el-Ebras*, (thk. Eşref Ahmed ‘Adrâ), Beyrut 1994, s. 118.

<sup>93</sup> İbn Hişâm, *a.g.e.*, s. 95.

<sup>94</sup> Kâ'b b. Züheyr b. Rebîa, *Dîvânü Kâ'b b. Züheyr*, (thk. ‘Ali Fâ’ûr), Beyrut 1997, s. 79.

“Kim her zaman iftira edenleri/ara bozanları etrafından uzaklaştırmazsa, onu bozmak isterler.”

Aslında (صباحاً و مساءً) olması gerekir. Ancak terhib-i mezcî olduğundan dolayı tenvin ve atıf harfi hazf olunup ikisi de fetha üzerine mebni olmuştur.<sup>95</sup>

7- Kıyâsî sebeplerden dolayı hazif: Bununda birçok konumu ve yerleri vardır. Bunların bazıları:

- İki sakin harf bir veya iki kelimedede bulunduğunda birincisi hazf edilerek veya harekelendirilerek olur. Allah’u Teâlâ’nın şu sözünde olduğu gibi: ( فَلَا تَهِنُوا وَتَدْعُوا إِلَىٰ ) (أَنْتُمْ) <sup>96</sup> “Üstün durumda iken gevşeyip barışa çağırmayın”. Aslında (أَنْتُمْ) zamirinin sonu sükûn olması gerekir, ancak sonrasında gelen kelimenin başındaki sükûn ile birleştiği için zamme ile harekelenmiştir.

- Ef’âl’i hamse/beş fiiller de ref’ nûn’u ile tekit nûn’u bir araya geldiğinde, ref’ nûn’u hazf olunur ve tekit nûn’u kalır. Allah’u Teâlâ’nın şu sözü buna örnektir: ( قُلْ ) (أَفَغَيْرَ اللَّهِ تَأْمُرُونَ) <sup>97</sup> “De ki: Ey cahiller! Bana Allah'tan başkasına kulluk etmemi mi emrediyorsunuz?” burada (تَأْمُرُونَ) kelimesini, Nâfi’ tek nûn, İbn Âmir iki nûn, cumhur ve diğerleri ise iki nûn’u idğam veya hazf ile okumuşlardır.<sup>98</sup>

- Katı’ hemzesinin hazfi: Örneğin: (رأى) fiilinin hemzesi, muzâri fiil olduğunda hazf olunur. (يرأى) değil de tahfif amacı (يرى) şeklinde gelir. Bu hususta Sîbeveyhi şöyle söylemiştir: “Hemze, Araplara ağır gelir ve gereksizdir. Dolayısıyla kelimedede hem ağırlık hem de gereksizlik bir araya gelince hazf kolay olur”.<sup>99</sup>

- Vakıftan dolayı hazf: Bu da yazılarda değil de sadece telaffuzda olur. Zamme ve kesre tenvinlerinin vakf halinde hazfi gibi. (هَذَا زَيْدٌ/Bu Zeyd’tir) ve ( مَرَزَتْ )

<sup>95</sup> İbn Hişâm, a.g.e., s. 94.

<sup>96</sup> Muhammed, 47/35.

<sup>97</sup> Zümer, 39/64.

<sup>98</sup> ez-Zemahşerî, a.g.e., c. V, s. 319; İbnü’l-Cezerî, Muhammed b. Muhammed, en-Neşr fi’l-Kırâ’âti’l-‘Aşr, (thk. ‘Alî Muhammed ed-Dabbâ’), Beyrut, ty, c. II, s. 363.

<sup>99</sup> Sîbeveyhi, a.g.e., c. IV, s. 279.

بِرَيْدٍ/Zeyd'e uğradım) örneklerinde (دال) harfinin harekesi, vakf halinde (هَذَا زَيْدٌ) ve (مَرَرْتُ بِرَيْدٍ) şeklinde sükûn olarak okunur.<sup>100</sup>

- Tahfif amaçlı müfret isimlerin sonlarının hazfî. Bu hazfî türüne terhîm denir ve münâda'nın özelliklerindedir. Şiir zaruretinden başka hiçbir yerde kullanılması câiz değildir. Örneğin: (تُبَّة) ve (عائشة) isimleri (يَا تُبُّ) ve (يَا عائش) olarak söylenir.<sup>101</sup>

- Kelime, cümle veya daha fazlasının hazfî. Bu da mahzufa dair hâlî veya lafzî bir delil veya karine bulunduğu durumlarda olur. Mübtedâ, haber, sıfat v.b. hazfî gibi.

### 1.7. HAZFİN ŞARTLARI

Arapça cümlede anlamın kendisiyle tamamlandığı bazı unsurların hazfî için birtakım kurallar ve şartlar gerekir. Aksi takdirde cümlenin bozulmasına ve anlamın ifadesinde eksikliğe yol açar. Bu nedenle âlimler, sözün amacına ulaşması ve anlamın doğru bir şekilde muhataba iletilmesi maksadıyla hazfe dair birtakım şartlar ortaya koymuşlardır. İbn Hişâm bu şartları sekiz maddede toplamış ve *Muğni'l-Lebîb* adlı eserinde açıklamıştır.<sup>102</sup> Hazfîn şartları:

1. Mahzufa dair delilin olması: Hazf olunan ögeye işaret eden bir delilin bulunması hazf olgusunun temel kurallarındandır. Âlimler bu şartı hazfîn en önemli şartlarından biri olarak kabul ederler. Çünkü delilin olması mahzufu zikredilmiş konumunda kılar.

İbn Cinnî bu şartı, “*Araplar hareke, harf, kelime ve cümleyi hazf etmişlerdir. Bunu da bir delile dayanarak yapmışlardır. Aksi halde, muhatabı bir çeşit gaybı bilmekle mükellef kılmak olur.*”<sup>103</sup> sözleriyle ifade etmiştir.

Burada delilden kasıt karinedir. Karine, mahzufu bilmek için önemli bir unsurdur. Karinenin olmaması ise konuşanın niyetinin anlaşılmasına yol açar.<sup>104</sup>

İbn Hişâm, hazf ile ilgili delilin iki çeşit olduğunu ifade etmiştir:

a- Sınâ’i olmayan delil: Yani kurallı olmayan bir delil. Bu da ikiye ayrılır:

<sup>100</sup> Sîbeveyhi, *a.g.e.*, c. IV, s. 183.

<sup>101</sup> İbn Hişâm, Abdullah b. Yûsuf el-Ensârî, *Şerhu Katri'n-Nedâ ve belli's-Sadâ*, (thk. Muhammed Muhyittîn Abdülhamîd), Beyrut 2020, s. 374.

<sup>102</sup> İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, c. VI, s. 317.

<sup>103</sup> İbn Cinnî, *a.g.e.*, c. II, s. 140.

<sup>104</sup> Ez-Zerkeşî, *a.g.e.*, s. 691.

Birincisi hâlî/durumsal delildir. Vurmak için kırbacını kaldıran birine (اضرب) fiilini hazfedip, sadece (زيداً) demek gibi.<sup>105</sup> Vurmak için kırbacı kaldırmak, vurma fiiline işaret eden hâlî bir karinedir. Yalnızca (زيداً) kelimesini söylemekle vurma eylemi de anlaşıldığından dolayı (اضرب) fiili hazfedilebilir.

Kur'ân Kerîm'de bununla ilgili birçok örnek vardır. Mesela: (وَلَقَدْ جَاءَتْ رُسُلَنَا) <sup>106</sup> (إِبْرَاهِيمَ بِالْبُشْرَى قَالُوا سَلَامًا قَالَ سَلَامٌ سَلَفْنَا) <sup>107</sup> “Andolsun ki elçilerimiz (melekler) İbrahim'e müjde getirdiler ve: «Selam (sana)» dediler. O da: «(Size de)selam» dedi”, yani: (سَلَفْنَا) demektir.<sup>107</sup> Bu ayette hâlî bir delil olup konuşmanın akışından anlaşılmıştır.

İkincisi ise makâlî/lafzî delildir. Hazf edilen unsur için cümlenin öncesinde veya sonrasında zikredilen lafzî bir delilin bulunmasıdır. (مَنْ أَضْرَبُ؟/kime vurayım?) diye soran kişiye: (زيداً/Zeyd'e) şeklinde cevap vermen gibi.<sup>108</sup> Cümlenin takdiri (اضرب زيداً) şeklindedir. Burada (مَنْ أَضْرَبُ) cümlesi, mahzuf olan (اضرب) fiiline işaret eden lafzî bir karinedir.

Diğer bir örnek ise: (وَقِيلَ لِلَّذِينَ اتَّقَوْا مَاذَا أَنْزَلَ رَبُّكُمْ قَالُوا خَيْرًا) <sup>109</sup> “(Kötülüklerden) sakınanlara: Rabbiniz ne indirdi? denildiğinde, «Hayır (indirdi)» derler.” ayetidir. Takdiri ise (قَالُوا أَنْزَلَ رَبَّنَا خَيْرًا) olarak gelir. Buradaki (أَنْزَلَ) fiili bu takdire işaret eden lafzi bir karinedir.

İbn Hişâm'a göre lafzî delilin şartı hem lafız hem de anlam bakımından mahzufa mutabık ve uyumlu olmasıdır. Örneğin: (زيداً ضارباً وعمرو) <sup>109</sup> Zeyd vurandır ve Amır da) cümlesinin takdiri (ضارباً وعمرو/Amır da vuran) şeklindedir. Burada lafzî delil olan (ضارباً) fiili mahzufa hem lafız hem de anlam bakımından uyumuştur. Ancak mahzuf, lafzî delilden farklı bir anlam ifade ederse câiz olmaz. Mesela Allah'ü Teâlâ'nın: (وَإِذَا ضَرَبْتُمْ فِي الْأَرْضِ فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَقْصُرُوا مِنَ الصَّلَاةِ إِنْ خِفْتُمْ أَنْ )

<sup>105</sup> İbn Hişâm, a.g.e., c. VI, s. 317.

<sup>106</sup> Hûd, 11/69.

<sup>107</sup> İbn Hişâm, a.g.e., c. VI, s. 317.

<sup>108</sup> İbn Hişâm, a.g.e., c. VI, s. 317.

<sup>109</sup> Nahl, 16/30.

(يَفْتِنَكُمْ الَّذِينَ كَفَرُوا)<sup>110</sup> “Yeryüzünde sefere çıktığınız zaman kâfirlerin size kötülük etmelerinden endişe ederseniz, namazı kısaltmanızda size bir günah yoktur.” ayetinde (ضَرَبَ) fiili darp anlamında değil, yolculuğa çıkmak anlamında kullanılmıştır.<sup>111</sup>

Delilin varlığı ancak hazf olunan şey cümlelerin tümü veya iki umdeden biri olduğunda gerekli olur. Allah’u Teâlâ’nın şu sözünde olduğu gibi: (إِذْ دَخَلُوا عَلَيْهِ فَقَالُوا) <sup>112</sup> (سَلَّمَ قَالَ سَلَّمَ قَوْمٌ مُنْكَرُونَ) “Onlar İbrahim’in yanına girmişler, selam vermişlerdi. İbrahim de selamı almış, içinden, «Bunlar, yabancılar» demişti.” Aslında: (سَلَامٌ عَلَيْكُمْ) demektir. Birinci cümlelerin haberi olan (عَلَيْكُمْ), ve ikinci cümlelerin mübtedâ’sı olan (أَنْتُمْ) kelimeleri hazf olunmuştur.<sup>113</sup>

Ayrıca delilin varlığı, mahzufun cümlede gerekli olan anlamı ifade ettiği durumlarda da gerekir. Allah’u Teâlâ’nın şu sözünde olduğu gibi: (قَالُوا تَاللَّهِ تَفْتُونَ تَذَكُرُ) <sup>114</sup> (يُوسُفَ حَقِّي تَكُونُ حَرَضًا أَوْ تَكُونُ مِنَ الْهَالِكِينَ) “(Oğulları): «Allah’a andolsun ki sen hâla Yusuf’u anıyorsun. Sonunda ya hasta olacaksın ya da büsbütün helâk olacaksın!» dediler.” yani: (لَا تَفْتُونَ) demektir.<sup>115</sup> Burada mahzuf olup anlam bakımından gerekli olan şey nâfiye (لا/lâ)’sıdır.

Eğer mahzuf olan fudla olursa hazfine dair delilin olması şart değildir.<sup>116</sup> (ضَرَبْتُ) sözünde olduğu gibi. Bu örnekte belli bir kişi kastedildiği için delile ihtiyaç duyulmamıştır. Ancak hazif durumunda anlam karışıklığına sebep oluyorsa o zaman delilin olması şarttır. Arapların şu sözünde olduğu gibi: (بَنَ أَمَّا ضَرَبْتُ إِلَّا زَيْدًا) <sup>117</sup> (بَنَ أَمَّا ضَرَبْتُ) <sup>117</sup> Burada fudla olan (زَيْدًا) kelimesini hazf ettiğimizde (بَنَ أَمَّا ضَرَبْتُ) <sup>117</sup>

<sup>110</sup> Nisâ, 4/101.

<sup>111</sup> İbn Hişâm, a.g.e., c. VI, s. 329.

<sup>112</sup> Zâriyât, 51/25.

<sup>113</sup> İbn Hişâm, a.g.e., c. VI, s. 318; ez-Zerkeşî, a.g.e., s. 692.

<sup>114</sup> Yusuf, 12/85.

<sup>115</sup> İbn Hişâm, a.g.e., c. VI, s. 318; ez-Zerkeşî, a.g.e., s. 692.

<sup>116</sup> İbn Hişâm, a.g.e., c. VI, s. 318.

<sup>117</sup> İbn Hişâm, a.g.e., c. VI, s. 319.

vurmadım), şeklinde olur. Bu ise anlam karışıklığına yol açtığından dolayı mahzuf için bir delil gereklidir.

Aynı şekilde fudlanın hazfinde, mahzufun nahiv kurallarına aykırı olmaması gerekir. (زيدٌ ضَرَبْتُه/Zeyd’i dövdüm) örneğinde olduğu gibi.<sup>118</sup> Bu örnekte mef’ul olan (هاء) zamirini hazf etmek ve cümlenin (زيدٌ ضَرَبْتُه) şeklinde olması câiz değildir. (هاء) zamiri hazf edildiğinde, (ضَرَبَ) fiilini (زيدٌ) kelimesinde amel etmeye çalışır fakat amel edemez. Çünkü (زيدٌ) merfu’dur. Mübtedâ güçlü olduğu için amel etmesi daha önceliklidir. Dolayısıyla bu hazifle güçlü âmili bırakıp zayıf âmili olan fiili amel ettirmek doğru değildir. Bu hazf nahiv kurallarına aykırı olduğu için câiz değildir.

b- Sınâî olan delil: Yani kurallı olan bir delil. Bu delili bilmek için nahiv kurallarını bilmek gerekir.<sup>119</sup> Örneğin: (لَا أَقْسِمُ بِيَوْمِ الْقِيَامَةِ)<sup>120</sup> “Kıyamet gününe yemin ederim.” ayetinin takdiri nahiv alimlerine göre (لَأَنَا أَقْسِمُ) şeklindedir. Burada (لام), kase m değil mahzuf mübtedâ’ya bitişen ibtidâ/başlangıç (لام)’ıdır. Çünkü (أَقْسِمُ) fiili, şimdiki zaman için kullanılır. Basralılara göre ise şimdiki zaman üzerine kase m edilmez.<sup>121</sup>

Şiirden örnek: [Hafif]

إِنَّ مَنْ لَامَ فِي بَنِي بِنْتِ حَسَّانَ أَلْمُهُ وَأَعَصِيهِ فِي الْخُطُوبِ<sup>122</sup>

“Her kim beni Bint-i Hassân oğullarını övdüğüm için kınarsa, ben de onu kınarım ve zor günlerde ona karşı çıkarım.”

Bu beyitte takdir olunan, şiirin başında gizlenen (إِنَّهُ) şân zamiridir. Çünkü şart isim kendinden önce gelen şeyde amel etmez.<sup>123</sup> Bu tür bir hazf ancak şiirlerde gelir.<sup>124</sup> Zira nahiv kurallarına aykırıdır.

<sup>118</sup> İbn Hişâm, a.g.e., c. VI, s. 319.

<sup>119</sup> İbn Hişâm, a.g.e., c. VI, s. 325.

<sup>120</sup> Kıyamet, 75/1.

<sup>121</sup> ez-Zemahşerî, a.g.e., c. VI, s. 266; Es-Semînu'l-Halebî, Ahmed b. Yusuf, ed-Dürri'l-Mesûn fi 'Ulûmi'l-Kitâbi'l-Meknûn, (thk. Ahmed Muhammed el-Harrât), Dimaşk ty. c. X, s. 563-564; İbn Hişâm, a.g.e., c. VI, s. 325.

<sup>122</sup> A'sâ, Dîvânü'l-A'sâ el-Kebîr, c. II, s. 219.

<sup>123</sup> Sîbeveyhi, a.g.e., c. VI, s. 326; İbn Hişâm, a.g.e., c. VI, s. 326.

<sup>124</sup> İbn Ya'îş, Şerhu'l-mufassal, c. III, s. 336.

Hazif her zaman her yerde caiz değildir. Bu durumda, kişinin hazfin caiz olup olmadığı noktaları bilmesi yani nahiv kurallarına vâkıf olması gerekir. İbn Hişâm'ın “sinâ’i” terimi ile kastettiği şey budur.

2- Hazf olunan şey cümlenin bir cüz’ü olmamalı: İbn Hişâm’ın bununla kastettiği fâil, nâib’i fâil ve (كان/kâne) ve kardeşlerinin ismidir.<sup>125</sup> İbn Hişâm’a göre fâil ve nâib’i fâil cümleden fiili ile birlikte hazf olunur. Yalnız hazf olunmazlar. Çünkü bunlar cümlede asıl olup fiilin bir cüz’ü gibidir.

Örneğin: <sup>126</sup> (وَقِيلَ لِلَّذِينَ اتَّقَوْا مَاذَا أَنْزَلَ رَبُّكُمْ قَالُوا خَيْرًا) “(Kötülüklerden) sakınanlara:

Rabbiniz ne indirdi? denildiğinde, «Hayır (indirdi)» derler” ayetinin takdiri: (قَالُوا) şekindedir.<sup>127</sup> Burada (أَنْزَلَ) fiili, fâili olan (رَبُّنَا) ile birlikte hazf olunmuştur.

Fâilin tek başına hazfî mümkündür. İbn Hişâm'ın bu hususta farklı görüşleri vardır. Bu konu “Fâilin Hazfî” konusunda detaylıca işlenip ele alınacaktır

3- Mahzûf, bir müekked olmamalı: Bu şartı ilk olarak Ahfeş (ö. 215/830) zikretmiştir. (رَأَيْتُ زَيْدًا/ gördüğüm kişi Zeyd’tir.) örneğinde, (رَأَيْتُ) fiilinde olan mahzûf âid’i (نَفْسَهُ) kelimesiyle te’kid etmek câiz değildir. Buna göre cümlenin aslı (الَّذِي رَأَيْتُهُ نَفْسَهُ زَيْدًا) olması gerekir. Burada mahzûf (رَأَيْتُهُ) cümlesindeki nasb zamiridir. Mahzûfun (نَفْسَهُ) gibi te’kid olması caiz değildir. Çünkü te’kid ile hazf birbirine zıttır. Te’kid cümleyi uzatırken hazf kısaltır.<sup>128</sup>

Bu görüşe, Fârisî (ö. 377/988), İbn Cinnî ve İbn Mâlik gibi bir grup nahivci de katılmıştır.

Fârisî bu konuda, Zeccâc’ı takip ederek onun görüşünü aktarmıştır. Zeccâc, <sup>129</sup> (قَالُوا إِنَّ هَذَيْنِ لَسَاحِرَيْنِ يُرِيدَانِ أَنْ يُخْرِجَاكُمْ مِنْ أَرْضِكُمْ بِسِحْرِهِمَا وَيَذْهَبَا بِطَرِيقَتِكُمُ الْمُثَلَّى) “Şöyle dediler: «Bu ikisi, muhakkak ki, sihirleriyle sizi yurduzdan çıkarmak ve sizin örnek

<sup>125</sup> İbn Hişâm, *a.g.e.*, c. VI, s. 336; İbn Hişâm, *Şerhu Süzûru’z-Zeheb*, s. 176.

<sup>126</sup> Nahl, 16/30.

<sup>127</sup> İbn Hişâm, *Muğni’l-Lebîb*, c. VI, s. 338.

<sup>128</sup> İbn Hişâm, *a.g.e.*, c. VI, s. 338.

<sup>129</sup> Tâha, 20/63.



*yolumuzu ortadan kaldırmak isteyen iki sihirbazdırlar sadece.»*” ayetinin takdirinin (إِنَّ هَذَانِ لَهَا سَاحِرَانِ) şeklinde olmasını reddetmiştir. Zîra hazf ile te’kid birbirine zıttır.<sup>130</sup>

İbn Cinnî ise (الَّذِي ضَرَبَتْ نَفْسَهُ زَيْدٌ) şeklinde söylemenin câiz olmadığını ifade etmiştir. Çünkü hazftan maksat uzun olan ismi kısaltmaktır. Te’kid edildiğinde bu amaç bozulmuş olur. Te’kid ve uzatmak, hafifletmenin ve kısaltmanın zıttıdır. Bu durumda iki hükmün bir araya gelmesi câiz olmaz.<sup>131</sup>

İbn Mâlik ise müekked mastarın âmîlinin de hazfının câiz olmadığını söylemiştir. (ضَرَبْتُ وَضَرَبْتُ) örneğinde olduğu gibi. Çünkü müekked mastardan kasıt, âmîlini güçlendirmek ve manayı vurgulamaktır. Hazıf ise buna aykırıdır.<sup>132</sup>

Halil b. Ahmed ve Sîbeveyhi gibi bazı nahivcilere göre müekked’in hazfî câizdir. Örneğin: (مَرَزْتُ بِزَيْدٍ وَأَتَانِي أَخُوهُ أَنْفُسُهُمَا) “Zeyd’e uğradım ve kardeşi bana geldi, kendileri” cümlesi (هُمَا صَاحِبَايَ أَنْفُسُهُمَا) “Kendileri benim arkadaşlarım” takdirindedir. Burada haber mübtedâ ile beraber hazf olunmuş. Mübtedânın te’kid’i olan (أَنْفُسُهُمَا) kalmıştır.<sup>133</sup> Bu görüşlerini şairin şu şiiriyle de desteklemişlerdir: [Münserih]

إِنَّ مَخْلَأَ وَإِنَّ مُرْتَجَلًا      وَإِنَّ فِي السَّفَرِ مَا مَضَى مَهَلًا<sup>134</sup>

“Muhakkak ki bizim için dünyaya gelmek ve göçmek var ve göçüp gidenlerde de bizim için mühlet vardır.”

Bu örnekte haber (إِنَّ) ile te’kid olunmasına rağmen hazf olunmuştur. İbn Hişâm’a göre ise bu çıkarım doğru değildir. Çünkü te’kid olan, (إِنَّ) nın haberi değil haberin mübtedâ’ya olan nisbetidir.<sup>135</sup> Aksi halde isim ve haber arasındaki nisbet, haber mahzûf iken te’kid edilemez.

<sup>130</sup> Ebû ‘Alî el-Fârîsî, Hasen b. Ahmed, *el-Hücce li’l-Kurrâ’i’s-Seb’a*, (thk. Bedreddîn Kahveci), Dimaşk 1984, c. V, s. 230-231.

<sup>131</sup> İbn Cinnî, *a.g.e.*, c. I, s. 294.

<sup>132</sup> İbn Mâlik, Muhammed b. Abdillâh, *Şerhu’l-Kâfiyeti’s-Şâfiye*, (thk. ‘Âdil Ahmed Abdülmevcûd), Beyrut 2000, c. I, s. 295.

<sup>133</sup> Sîbeveyhi, *a.g.e.*, c. II, s. 60.

<sup>134</sup> A’sâ, *a.g.e.*, c. II, s. 90.

<sup>135</sup> İbn Hişâm, *a.g.e.*, c. VI, s. 341-342.

Tüm bunlar mahzufa dair bir delil bulunmadığı zamandır. Delil bulunduğu zaman âlimler hazf etmek ve aynı zamanda onu te'kid etmenin caiz olduğu görüşündedirler. Çünkü delil olduğu halde hazf olunan, sanki hiç hazf edilmemiş gibidir.<sup>136</sup>

4- Hazf, muhtasarın/kısaltılmışın kısaltılmasına sebep olmamalı. Bu nedenle ism-i fiil hazf olunmaz. Çünkü ism-i fiil, fiilin kısaltılmış halidir. Ancak Sîbeveyhi (عَلَيْكَ شَأْنُكَ مَعَ الْحَجِّ) örneğindeki ism-i fiilin takdirinin (شَأْنُكَ وَالْحَجِّ) olduğunu söylemiştir. İbn Hişâm ise Sîbeveyhi'nin burada î'râbını değil de anlamını açıklamak istediğini ifade etmiştir. Basralılara göre takdiri şöyledir: (إِلْزَمِ الْحَجَّ).<sup>137</sup>

İbn Cinnî ise bu şartı: “*Harfin hazfi kıyas ile değildir. Bunun nedeni, harfler bir kısaltma biçimi olarak konuşmaya girmişlerdir. Eğer sen de bu harfi hafz edersen, ona bir kısaltma daha eklemiş olursun, dolayısıyla kısaltılmış olanı kısaltmak ona haksızlık etmektir.*”<sup>138</sup> şeklinde açıklamıştır.

5- Hazfedilen zayıf bir âmil olmamalı: Buna göre isimleri cer eden, fiilleri cezm ve nasb eden âmiller, ancak delilin güçlü olduğu ve bu âmillerin sık kullanıldığı durumlarda hazf olunur. Bu da kural dışı geldiğinden dolayı kendisine kıyas yapılmaz.<sup>139</sup> Örneğin: (بِكَمْ دِرْهَمٍ اشْتَرَيْتِ؟) “Kaç dirheme satın aldın?” cümlesinde (كَمْ/kem-i istifhâmiyye) den sonra gelen (مِنْ) harfi cerinin hazfi gibi.<sup>140</sup>

6- Hazf olunan kelime bir şeyin bedeli olmamalıdır. Örneğin: (أَمَا أَنْتَ مُنْطَلِقًا) “sen çıktığın için ben de çıktım” cümlesinde (مَا) hazf olunmaz, çünkü mahzuf olan (كَانَ) nin bedeli olarak gelmiştir. Cümlenin aslı (لَأَنْ كُنْتَ مُنْطَلِقًا أَنْطَلَقْتُ) şeklindedir. İlk olarak (كَانَ) hazf olunup ona bedel olarak (مَا) getirilmiştir. Daha sonra mahreçleri birbirine yakın olduğundan dolayı (أَنْ) edatının nûn‘u ile (مَا) nın mîm‘i idgam olunup (أَمَا) olmuştur.<sup>141</sup>

<sup>136</sup> İbn Hişâm, *a.g.e.*, c. VI, s. 342.

<sup>137</sup> Sîbeveyhi, *a.g.e.*, c. I, s. 274; İbn Hişâm, *a.g.e.*, c. VI, s. 343.

<sup>138</sup> İbn Cinnî, *a.g.e.*, c. II, s. 63.

<sup>139</sup> İbn Hişâm, *a.g.e.*, c. VI, s. 345.

<sup>140</sup> eş-Şümünî, Takıyyüddîn Ahmed b. Muhammed b. Muhammed, *el-Münsif Mine'l-Kelâm 'Ala Muğni İbni Hişâm Haşiyetu's-Şümünî*, Mısır, ty, c. II, s. 247; ed-Desûkî, Muhammed b. Ahmed b. Arafê, *Hâşiyetu'd-Dusûkî 'ale Muğni'l-Lebîb*, (thk. 'Abdüsselâm Muhammed Emîn), Beyrut 2000, c. III, s. 361.

<sup>141</sup> İbnü's-Serrâc, *e-Üsûl Fî'n-Nahv*, c. VI, s. 345; İbn Cinnî, *a.g.e.*, c. II, s. 157; İbn Hişâm, *a.g.e.*, c. VI, s. 345.

Aynı şekilde (أَفْعَلْ هَذَا إِمَّا لَا) “*Bunu yapmazsan şunu yap*” örneğinde, (لَا) hazf olunmaz, çünkü hazf olunan (كَانَ) nin yerine bedel olarak getirilmiştir. Cümledeki aslı (أَفْعَلْ هَذَا، إِنْ كُنْتَ لَا تَفْعَلْ غَيْرَهُ) şeklindedir. İlk olarak (كَانَ) ve (لَا) hariç sonrasında gelen cümle hazf olunmuş ve mahreçleri birbirine yakın olduğundan dolayı (أَنْ) edatının nûn‘u, (مَا) nın mîm‘i ile idgam olunmuştur. Ayrıca, (عِدَّةٌ وَإِقَامَةٌ وَاسْتِقَامَةٌ) kelimelerindeki (ة) harfi de hazf olunmaz. Çünkü bunlar, hazf olunan harflerden bedel olarak gelmişler.<sup>142</sup> Bu kelimelerin aslı ise şöyledir: (وَعِدَّةٌ، إِقْوَامٌ وَاسْتِقْوَامٌ).

7- Mahzûf, bir âmili amel etmeye hazırlayıp sonra amelden kesmeye neden olmamalı: Basralılar (ضَرَبَنِي وَضَرَبْتُهُ زَيْدٌ) “*Zeyd bana vurdu ve bende ona vurdu*” örneğinde mef’ul olan (هَاء) nın hazfini ca’iz görmemişlerdir. Eğer (هَاء) hazfolunursa (ضَرَبْتُ) fiili, (زَيْد) ismini mef’ûl konumuna sokar ancak onda amel edemez. Çünkü (زَيْد) birinci (ضَرَبَنِي) fiilinin faili olmakla merfu’dur.<sup>143</sup>

8- Mahzûf, güçlü bir âmîl varken zayıf olan âmîlin amel etmesine neden olmamalı: Çünkü güçlü âmîlle amel etmek önceliklidir.<sup>144</sup> Basralılara göre (زَيْدٌ ضَرَبْتَهُ) “*Zeyd’i dövdüm*” cümlesinde mef’ûlün bih olan (هَاء) yi hazfederek (زَيْدٌ ضَرَبْتُ) demek ca’iz değildir. Çünkü mef’ul hazf edilmeden önce fiili amel ettirmek mümkün iken hazf edildiğinde mübtedâyı amel ettirmiş oluruz. Halbuki fiil lafzî âmîl, mübtedâ mânevî âmîldir. Güçlü olan lafzî âmîl varken zayıf olan manevî âmîlin amel etmesi caiz değildir.

Hazfe dair zikredilen bu şartlar içinde en önemli denilebilecek iki şart vardır. Bunlar: hazf edilene dair delilin bulunması ve hazfin manayı anlama konusunda bir karışıklığa yol açmamasıdır. Nahivciler de bu iki şartın önemi konusunda ittifak halindedirler.

## 1.8. HAZF TAKDİR KURALLARI

Konuşmada esas olan, cümledeki tüm unsurlarının zikredilmesi ve belirtilmesidir. Ancak gerekli bir amaç ve belirli sebeplerden dolayı cümledeki bazı unsurları hazf olunabilir. Cümlede bir hazf bulunduğu zaman mahzûf olan şeyin

<sup>142</sup> İbn Hişâm, *a.g.e.*, c. VI, s. 346.

<sup>143</sup> İbn Hişâm, *a.g.e.*, c. VI, s. 346.

<sup>144</sup> İbn Hişâm, *a.g.e.*, c. VI, s. 347.

takdir olunması gerekir. Bu takdirin rastgele olmaması ve konuşmacının kastettiği anlama ulaşmak için, bazı temel kuralları dikkat edilmesi gerekir.

Takdir, nahivcilerin hâlî, lafzî ve sınaî bir delile dayanarak cümledeki mahzûf unsurları ortaya çıkarmak için kullandığı bir araçtır. Onların eserlerinde görülen (كَأَنَّهُ) (قَالَ), (المُرَادُ مِنْ ذَلِكَ), (يُرِيدُ أَنْ يَقُولَ) ve (والمَعْنَى المُرَادُ) vb. gibi sözler, orada takdir edilen bir lafız olduğuna işaret eden ibârelerdir.

Takdir kurallarını bir araya getirip dağınık parçaları toparlamak için çaba sarf eden ilk dil âliminin İbn Hişâm olduğu söylenebilir. Bu husus onun *Muğni'l-Lebib* eserinde açıkça görülmektedir. Onun ele aldığı kurallar genel olarak tüm hazf türlerini kapsayacak şekildedir. İbn Hişâm, takdir hakkında kendinden önce gelen âlimlerin eserlerinde geçen görüşlerini ve yöntemlerini tahlil edip bize derli toplu bir şekilde maddeler halinde sunmuştur. Özetle bu temeller ve kurallar şunlardır:

1- Takdir olunanın mekânı/yeri: Nahivcilere göre cümleden hazf edilen öge kendi yerinde takdir edilmelidir. Mesela mübtedânın yerinin haberden önce, muzâfın yerinin muzâfun ileyhten önce ve mevsufun yerinin de sıfattan önce olması gerekir. Buna binaen (زَيْدًا رَأَيْتُهُ) “Zeyd’i onu gördüm” örneğinde tefsir edici fiilin önde takdir edilmesi gerekir. Yani (رَأَيْتُ زَيْدًا رَأَيْتُهُ) şeklinde olmalıdır.<sup>145</sup>

Nahivcilere göre, asıl olarak fiil güçlü olup hem önce hem de sonra amel edebilse bile, bazı nedenlerden dolayı fiil başka bir yerde takdir edilebilir. Örneğin:

- Nahiv kurallarından dolayı.<sup>146</sup> Bu kurallardan dolayı bazen mahzûfu aslî ve gerçek yerinde takdir etmek mümkün olmaz. Mesela istifham edatı (أَيُّ/ey) ile beraber fiil takdir edildiğinde böyledir. Örneğin (أَيُّهُمْ رَأَيْتُهُ؟) “Hangisini gördün?” cümlesinin takdiri aslında (رَأَيْتُ أَيُّهُمْ رَأَيْتُهُ؟) olması gerekir. Ancak bu takdir, istifham edatlarının cümlenin başında gelmesi gerektiğinden dolayı nahiv kurallarına göre câiz değildir. Burada zikredilen kelimenin türünden bir kelime takdir edilmesi gerekir fakat bu takdir istifham edatından sonra olmalıdır. Bu durumda (أَيُّهُمْ رَأَيْتُ؟) (رَأَيْتُهُ؟) doğru bir takdirdir.

- Manevî durumun gerekliliği. Bazen manevî bir durumdan dolayı hazf edilen fiili, konumu ve mekânı dışında takdir etmek gerekir. Zemahşerî’ye göre

<sup>145</sup> İbn Hişâm, *a.g.e.*, c. VI, s. 360; es-Suyûtî, Celâlüddin b. Ebîbekir, *Mu'tereku'l-Akrân fi 'İcâzi'l-Kur'ân*, (thk. Ahmed Şemsüddîn), Beyrut 1988, c. I, s. 239.

<sup>146</sup> İbn Hişâm, *a.g.e.*, c. VI, s. 361.

(البِسْمَلَة/besmele)’nin mütealliki ile ilgili meselede müteallik’in takdiri sonra gelir. Çünkü Kureyş’liler: (بِاسْمِ اللَّاتِ وَالْعِزَّى نَفَعَلْ كَذَا) “*lât ve uzzâ’nın adıyla biz böyle yaparız*” diye söylerler. Taptıklarını yüceltmek için yaptıkları işleri, ilahlarının isminden sonra zikretmişlerdir. Bu yüzden de tevhid inancını benimsemiş olan bir mü’minin, Allah’ın ismini başlama filinden önce zikretmesi gerekir. Böylece Allah’ın şânını yüceltmiş büyütmüş ve sadece Allah’ın isminin zikredilmesi gerektiğini vurgulamış olur.<sup>147</sup>

Bu konuyla ilgili İbn Hişâm şöyle bir mesele zikretmiştir: eğer iki şarttan sonra tek bir cevap gelirse, Arapların şu sözünde olduğu gibi: (إِنْ أَكَلْتِ إِنْ شَرِبْتِ فَأَنْتِ طَالِقٌ) *eğer yersen, içersen sen boşsun.*) Bu cümledeki cevap olan (أَنْتِ طَالِقٌ), birinci şartın mı yoksa ikinci şartın mı cevabıdır? İbn Hişâm’a göre cümlede geçen cevap birinci şartın cevabıdır. İkinci şartın cevabı ise, birinci şartın cevabı ona işaret ettiği için hazf olunmuştur.<sup>148</sup> Şairin şu sözünde geldiği gibi: [Basît]

إِنْ تَسْتَعِيثُوا بِنَا إِنْ تُذْعَرُوا تَجِدُوا مِنَّا مَعَاوِلَ عِزٍّ زَانَهَا كَرَمٌ<sup>149</sup>

“*Korktuğunuz zaman bizden yardım istediğinizde, bizde şerefin tarttığı bir güç sığınağı bulursunuz.*”

Bu beyitte iki şarttan sonra tek bir cevap gelmiştir. Bu cevap birinci şartın cevabı olarak kabul edilir, ikinci şartın cevabı ise birinci şartın cevabı ona delalet ettiği için hazf olunmuştur.

2- Takdir olunan şeyin miktarı: Cümlenin ifade ettiği anlamın dışına çıkmamak için mümkün olduğu kadar az unsurun takdir edilmesi gerekir.<sup>150</sup> Bu konuda Sîbeveyhi şöyle söylemiştir: “*izmâr ne kadar çok olursa, o kadar zayıf olur.*”<sup>151</sup> Dolayısıyla hazf olunan şey ne kadar az olursa, anlam dışına çıkmak da o kadar az olur. Bu nedenle Ahfeş’in (ضَرْبِي زَيْدًا قَائِمًا/Zeyd’i ayakta olduğu halde vurmam) cümlesindeki (ضَرْبُهُ قَائِمًا) takdiri, Basralıların (حَاصِلٌ إِذَا كَانَ قَائِمًا) takdirinden evlâdır. Çünkü Ahfeş’in takdiri Basralıların takdirinden daha kısadır.<sup>152</sup> Zîrâ Basralılar beş

<sup>147</sup> ez-Zemahşerî, *a.g.e.*, c. I, s. 101-102; İbn Hişâm, *a.g.e.*, c. VI, s. 362.

<sup>148</sup> İbn Hişâm, *a.g.e.*, c. VI, s. 368.

<sup>149</sup> Söyleyeni bilinmeyen bkz. İbn Hişâm, *a.g.e.*, c. VI, s. 368; el-Bağdâdî, *Hizânetü’l-Edeb*, c. XI, s. 368.

<sup>150</sup> İbn Hişâm, *a.g.e.*, c. VI, s. 371.

<sup>151</sup> Sîbeveyhi, *a.g.e.*, c. I, s.259.

<sup>152</sup> İbn Mâlik, Muhammed b. Abdillâh, *Şerhu’t-Teshîl*, (thk. Abdurrahman es-Seyyid), nşr. Hacer yayınevi, el-Cîzâ 1990, c. II, s. 881; İbn Hişâm, *a.g.e.*, c. VI, s. 371.

şey yani: (حاصل) ve zamiri, (كان) ve zamiri ve en son da (إِذَا) toplamda beş unsur takdir ederken, Ahfeş ise sadece mastar ve mef'ulünü takdir etmiştir.

3- Bazen cümle, hazf olunmuş birden fazla ögenin takdir edilmesini gerektirebilir. Bunlar muzâf isimler, mevsuf ve muzaf olan sıfat veya bir bağa ihtiyaç duyana 'âid olan gizli cer-mecrur vs. takdiri gibi. Bu takdirde ilk olarak anladığımız şey, hazfin bir defada değil de kademe kademe olduğudur.<sup>153</sup>

Bunu da örneklerle şöyle açıklayabiliriz:

İki muzâfin takdirine örnek Allah'ü Teâlâ'nın şu sözüdür: (كَالَّذِي يُغْشَى عَلَيْهِ مِنْ) (كَذَوْرَانِ عَيْنِ الَّذِي) demektir.<sup>155</sup> “Üzerine ölüm baygınlığı çökmüş gibi”, yani (كَذَوْرَانِ عَيْنِ الَّذِي) demektir.<sup>155</sup>

Mevsuf ve muzaf olan sıfatın takdirinin örneği, şairin şu sözüdür: [Tavîl]

إِذَا قَامَتَا تَضَوَّعَ الْمِسْكَ مِنْهُمَا نَسِيمَ الصَّبَا جَاءَتْ بِرِيًّا الْقَرْنُفُلِ<sup>156</sup>

“İkisi -Ümmü'l-Hüveyrîs ve Ümmü'r-Rebâb- kalktığında onlardan misk kokusu yayıldı, sanki Karanfil kokusu ile gelen hafif bir meltem gibi.”

Yani: (يَنْسِيمُ الصَّبَا) مثل تَضَوَّعَ /Hafif meltem yayıldığı gibi yayılan) demektir.<sup>157</sup> Burada ilk olarak (تَضَوَّعًا), sonra sıfat ve daha sonra sıfatın muzâf olduğu kelime kademeli olarak hazf olunmuştur.

Bir bağa ihtiyaç duyan fiile 'âid gizli cer-mecrur takdirine örnek ise Allah'ü Teâlâ'nın şu sözüdür: (وَأَتَّقُوا يَوْمًا لَا تَجْزِي نَفْسٌ عَنْ نَفْسٍ شَيْئًا)<sup>158</sup> “Öyle bir günden korkun ki, o günde hiç kimse başkası için herhangi bir ödemedede bulunamaz”, yani: (لَا تَجْزِي) (فِيهِ) demektir. Burada mahzup olan cer-mecrur (فِيهِ) dir. İlk olarak harfi cer olan (فِي) hazf olunup takdir (لَا تَجْزِيهِ) şeklinde olmuştur. Daha sonra mef'ul konumunda olan zamir (هُ) hazf olunmuştur.<sup>159</sup> Bu hazifler tek seferde değil, kademeli bir şekilde olmuştur.

<sup>153</sup> İbn Hişâm, a.g.e., c. VI, s. 376.

<sup>154</sup> Ehzâb, 33/19.

<sup>155</sup> İbn Hişâm, a.g.e., c. VI, s. 376.

<sup>156</sup> İmriü'l-Kays, a.g.e., s. 111.

<sup>157</sup> İbn Hişâm, a.g.e., c. VI, s. 377.

<sup>158</sup> Bakara, 2/48.

<sup>159</sup> Ebû Hayyan el-Endülîsî, *Tefsîru'l-Bahru'l-Muhît*, c. I, s. 347; İbn Hişâm, a.g.e., c. VI, s. 377.

4- Mümkün olduğunca hazf edilenin takdiri, cümlede zikredilenin lafzından olmalıdır. Aslolan mahzufun takdirinin zikredilenin lafzından olmasıdır. Örneğin: (حَاصِلٌ إِذَا كَانَ قَائِمًا) Basralılar (ضَرْبُهُ قَائِمًا) Ahfeş cümlesinin takdirini (ضَرْبِي زَيْدًا قَائِمًا) olarak söylemişlerdir.<sup>160</sup> Burada tercih edilen Ahfeş'in takdiri olur. Çünkü takdir edilen (ضَرْبُهُ), zikredilen fiilin cinsindedir. Ancak bazen aynı lafız takdir etmeye manevi veya sînâi bir engel olur. Bu durumda engeli olmayan başka bir lafız takdir edilir.<sup>161</sup>

Manevi engele örnek Arapların şu sözüdür: (ضَرْبُ أَخَاهُ) Zeyd'in kardeşini vur). Bu cümlede (ضَرْب) Zeyd'ten önce değil de sonra takdir edilmiştir.<sup>162</sup> Çünkü maksat Zeyd'e değil Zeyd'in kardeşine vurmaktır. Zeyd'in kardeşine vurmak ise Zeyd'i küçük düşürmek olur. Bu yüzden (ضَرْب) fiili yerine ona uygun olan (أَهْن) kelimesini takdir etmek daha yerinde olacaktır.

Sînâi engele örnek Arapların şu sözüdür: (أَمْرٌ بِه) Zeyd'e, ona uğra). Bu cümlede Zeyd'ten önce (أَمْرٌ) kelimesi değil de (جَاوَزٌ) kelimesi takdir edilmelidir. Çünkü (أَمْرٌ) kelimesi ancak harfî cer (باء) ile müteaddî olur.<sup>163</sup> (زَيْدًا) ise mansub konumunda olduğundan harfî cer gerektirmeyen, kendi başına müteaddî olan bir fiil takdir edilmesi gerekir ki bu da (جَاوَزٌ زَيْدًا) şeklindedir. Yani takdiri (جَاوَزٌ زَيْدًا) şeklinde olur.

Yine şairin şu sözünde geldiği gibi: [Recez]

يَا أَيُّهَا الْمَآخِجُ دَلُّوِي دُونَكُمْ  
إِنِّي رَأَيْتُ النَّاسَ يَحْمِدُونَكَ<sup>164</sup>

“Ey kuyunun aşağısında bulunan adam! Kovamı al, ben insanların seni övdüklerini gördüm.”

(دَلُّوِي) kelimesi, mansub konumunda olduğunda, takdir (دُونَكُمْ دَلُّوِي) değil de (حُدُّوِي) şeklinde olur.<sup>165</sup> Çünkü (دَلُّوِي) kelimesi, ne mahzuf ism-i fâil olan (دُونَكُمْ)

<sup>160</sup> İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, c. II, s. 881; İbn Hişâm, *a.g.e.*, c. VI, s. 379.

<sup>161</sup> İbn Hişâm, *a.g.e.*, c. VI, s. 379.

<sup>162</sup> İbn Hişâm, *a.g.e.*, c. VI, s. 379.

<sup>163</sup> İbn Hişâm, *a.g.e.*, c. VI, s. 380.

<sup>164</sup> Bu beyti bazıları, Üseyd b. 'Amır b. Temîm'e bazıları ise Benî Mâzin'nin cariyesine nisbet eder bkz. Es-Sîrâfî, *Şerhu Kitâbi Sîbeveyhi*, c. II, s. 153; İbn Ya'îş, *a.g.e.*, c. I, s. 288; İbn Hişâm, *a.g.e.*, c. VI, s. 380. İbn Hişâm, *Şerhu Süzüru'z-Zeheb*, s. 384.

<sup>165</sup> el-Enbârî, *el-İnsâf*, c. I, s. 216; İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, c. VI, s. 380-381.

kelimesine ne de zikredilen (دُونَكْ) kelimesine mamul olmaz. Çünkü mamulü ism-i fâilden sonra gelmediği gibi mamulü durup sadece ismi fâili hazfetmek câiz olmaz.

İbn Hişâm burada (دَلْوِي دُونَكْ) şeklinde başka bir takdire de gitmiştir. (دَلْوِي) mübtedâ, (دُونَكْ) ise haber konumunda zarftır.<sup>166</sup>

Genel hatlarıyla sunduğumuz hazfın amaçları, şartları ve hazif takdir kurallarından sonra Arap dilcilerce çokça tartışılan müsned ve müsned ileyh'in hazfi meselesini ele almak istiyoruz.

### 1.9. MÜSNED VE MÜSNED İLEYHİN HAZFİ

Cümle, biri müsned, diğeri müsned ileyh adı verilen iki ögeden oluşur. Bunlar cümlede mutlaka bulunması gerektiği için Arap dilcileri tarafından “umde” diye adlandırılmıştır.<sup>167</sup> Dolayısıyla Arap dilinde cümle ister isim ister fiil cümlesi olsun bu iki ögeden oluşmak zorundadır.

Müsned ve müsned ileyh ilk dönemden itibaren çokça zikredilen terimlerdir. Örneğin Sîbeveyhi müsned ve müsnedün ileyhten bahsetmekle beraber onlar için ayrı bir başlık ta açmıştır. Bu iki terimi “*Onlar birinin diğeriinden ayrılmasının mümkün olmadığı ve konuşmacının da onlardan asla vazgeçemediği iki dil birimidir*” şeklinde tanımlamıştır.<sup>168</sup> Çoğunlukla mübteda için müsned ileyh, haber için müsned terimini kullanmışsa da bunun tam aksini söylediği yerler de olmuştur.

Müberred (ö. 285/898) bu konuya dair ikisinin yani müsned ve müsned ileyh in birbirinden ayrılmadığını ifade etmiştir. (قلم زيد) cümlesinin mübteda ve haberi, onlara dahil olan (كان/kâne) veya (إن/inne), şek, ilim ve ceza fiilleri bundandır. Örneğin (زيد) kelimesini zikrettiğinde muhatab onun hakkında bir haber vermeni bekler. Çünkü muhatab ona söylediğin kadar Zeyd’i tanıyordur (منطلق) veya benzeri bir şey dediğinde cümlenin anlamı tamamlanır ve böylece muhataba haberle bir fayda sağlanmış olur. İsim veya fiille oluşan tek bir lafız anlam ifade etmez ancak onu

<sup>166</sup> İbn Hişâm, *a.g.e.*, c. VI, s. 344.

<sup>167</sup> Sîbeveyhi, *a.g.e.*, c. I, s. 23.

<sup>168</sup> Sîbeveyhi, *a.g.e.*, c. I, s. 23.



uygun bir şeyle bitiştiğinde anlam tamamlanır ve cümlenin başka bir şeye ihtiyaç duymaz.”<sup>169</sup>

el-Cürcânî bu konuyu şu sözlerle ifade etmiştir: “*Bütün meseleyi özetlemek gerekirse, cümle tek bir cüzden oluşmayıp müsned ve müsned ileyhten oluşması gerekir.*”<sup>170</sup>

Zemahşerî (ö. 528/1134) ise: “*Bir söz, biri diğerine isnâd edilen iki kelimedenden ibarettir. Bu (بَشْرُ زَيْدٍ أَخُوكَ) Zeyd senin kardeşindir.) cümlesindeki gibi iki isim veya (بَشْرُ صَاحِبِكَ/dostunu müjdele); (بَشْرُ زَيْدٍ/Zeyd vuruldu); (بَشْرُ بَكْرِ/Bekir gitti) vb. cümlelerde olduğu gibi fiil ve isimden ibaret olabilir. Bütün bunlar cümle diye adlandırılır.*”<sup>171</sup> sözleriyle müsned ve müsned ileyh’e dikkat çekmiştir. Daha sonraki dönemlerde, müsned ve müsned ileyh devamlı zikredilmiş ve hemen hemen onlardan bahsetmeyen hiçbir nahiv kitabı kalmamıştır.

Arap dilinde cümle, isim ve fiil cümlesi olmak üzere iki kısma ayrılır ve her cümle müsned ve müsned ileyh olmak üzere en az iki unsurdan oluşur. Bu sebeple onlar cümlede umde diye isimlendirilirken bunların dışındakiler fuzla diye isimlendirilmiştir.

Müsned ve müsned ileyh bazen cümleden hazf olunabilir. Ancak bu hazf lafzî veya hâlî bir karinenin varlığı ile mümkün olur. Yani bu iki unsurun hazfî ancak delile dayanarak yapılır. Delilsiz olarak müsned ve müsned ileyh’in hazfî câiz değildir.

İbn Ya’îş (ö. 643/1245) bu konuda şunları söylemiştir: “*Biliniz ki mübtedâ ve haber, bütünüyle fayda sağlayan anlamlı bir cümle oluşturur. Çünkü mübtedâ, hakkında konuşulan; haber ise yargı ve hüküm ifade edendir. Dolayısıyla ikisi de cümlede gereklidir. Ancak bazen onlardan birini zikretmeye gerek duyulmaz ve anlama delalet eden lafzî veya hâlî bir karine bulunmasından dolayı hazf olunabilir. Çünkü kelimeler, anlamı belirtmek ve anlama delalet etmek için getirilmiştir.*

<sup>169</sup> Müberred, Muhammed b. Yezid, *el-Muktedab*, (thk. Muhammed Abdulhâlık ‘Udayme), Kâhire 1994, c. IV, s. 126.

<sup>170</sup> Cürcânî, *a.g.e.*, s. 18.

<sup>171</sup> Ez-Zemahşerî, Carullah Mahmud b. Ömer, *El-Mufasssal fî Sinâ’ati’l-İ’râb*, (thk. Fahr Sâlih Süleyman), Ürdün 2004, s. 32.

*Dolayısıyla eğer kelimeleri zikretmeden anlam anlaşılıyorsa, onları hazfetmek câiz olur ve maksat hükmen ve takdiren gerçekleşmiş olur.”<sup>172</sup>*

Kısacası söylemek gerekirse, umde (müsned ve müsned ileyh), bir karine/delîle dayanarak hazf olunabilir. Bu karine veya delîl ister anlamın gerektirdiği manevî ister nahiv kurallarının gerektirdiği sînâ’i delil; ister lafzî ve ister hâlî/durumsal delil olsun fark etmez.

---

<sup>172</sup> İbn Ya’îş, *a.g.e.* c. I, s. 239.

## İKİNCİ BÖLÜM

### İBN HİŞÂM'MIN ESERLERİNDE HAZFİN TÜRLERİ

#### 1. HARFLERİN HAZFİ

##### 1.1. Atıf Harfinin Hazfi

İbn Hişâm'a göre atıf harfinin hazfî câizdir. Bu da daha çok şiirlerde yaygın olarak gelmektedir.<sup>173</sup> Örneğin: [Basî]t

إِنَّ امْرَأَةً رَهْطُهُ بِالشَّامِ مَنْزِلُهُ  
بِرَمْلِ يَبْرِينَ جَاراً شَدَّ مَا إغْتَرَبَا<sup>174</sup>

“Muhakkak ki kavmi Şam'da olan, evi de Yabrîn kumsalında bulunan bir komşu ne büyük bir garipliktir.”

Aslı (وَمَنْزِلُهُ بِرَمْلِ يَبْرِينَ) şeklindedir. (مَنْزِلُهُ) kelimesindeki atıf harfi olan (واو) hazfedilmiştir. Yani (أَكَلْتُ خُبْزاً، لَحْماً، تَمْرًا) / *ekmek, et, hurma yedim*) örneğinde, (خُبْزاً، لَحْماً، تَمْرًا) kelimelerini atfeden (واو) harfi hazf olunmuştur.<sup>175</sup>

Ayrıca İbn Hişâm atıf harfinin hazfî ile ilgili üç örnek daha zikretmiştir:

Birincisi Gâşiye suresi 8. ayettir: (وَجُوهٌ يَوْمَئِذٍ نَّاعِمَةٌ) “O gün birtakım yüzler de vardır ki, mutludurlar”, burada (وَجُوهٌ) kelimesi (وَجُوهٌ) takdirindedir. Aslında bu ayet yine Gâşiye suresi 2. ayet olan (وَجُوهٌ يَوْمَئِذٍ خَلِيعَةٌ) “O gün birtakım yüzler zelildir” ayetine atfolunmuştur.<sup>176</sup>

<sup>173</sup> İbn Hişâm, *a.g.e.*, c. VI, s. 466.

<sup>174</sup> Hutay'e, Cervel b. Evs b. Mâlik, *Dîvânü'l-Hutay'e*, (thk. Müfid Muhammed Kumeyha), Beyrut 1993, s. 43.

<sup>175</sup> İbn Mâlik, *Şerhu'l-Kâfiyeti'ş-Şâfiye*, c. I, s. 568; İbn Hişâm, *a.g.e.*, c. VI, s. 466; El-Eşmûnî, 'Ali b. Muhammed, *Şerhu'l Esmûnî 'ale Elfiyyeti İbn Mâlik*, (thk. Hasan Hamed), Beyrut 1998, c. II, s. 399.

<sup>176</sup> İbn Hişâm, *a.g.e.*, c. VI, s. 367.

İkinci örnek Âl-i İmrân suresinde geçen ( شَهِدَ اللَّهُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ وَالْمَلَائِكَةُ وَأُولُو الْعِلْمِ )  
 (فَأَيُّمًا بِالْقِسْطِ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ<sup>177</sup>  
 (delilleriyle) şu hususu açıklamıştır ki, kendisinden başka ilâh yoktur. Melekler ve  
 ilim sahipleri de (bunu ikrar etmişlerdir. Evet) mutlak güç ve hikmet sahibi Allah'tan  
 başka ilâh yoktur. Allah nezdinde hak din İslâm'dır.” 18. ve 19. ayetleridir. Ayette  
 geçen: (إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ) cümlesinde yer alan (إِنَّ) edatının hemzesi hakkında  
 farklı bir görüş vardır. İbn ‘Abbâs (ö. 68/687-88), Kisâ’i (ö. 189/805) ve Muhammed  
 b. ‘İsâ’nın kırâatine göre bu hemze fetha ile okunur. Aslı ise (وَأَنَّ الدِّينَ...) şeklinde  
 olup daha önce geçen (أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ) ayetine atfolunmuştur.<sup>177</sup> Ancak İbn Hişâm bu  
 görüşü uzak bulmuş ve onlara şu şekilde cevap vermiştir: “Ref’ konumunda olan  
 ma’tufların arası mansub ile ve iki mansubun arası da merfu’ ile ayrılmıştır.”<sup>178</sup>  
 Yani (اللَّهُ) kelimesi ve (الملائكة) kelimesinin arası mansub olan (أَلَا هُوَ) ile  
 ayrılmıştır. Ayrıca mansub konumunda olan (إِنَّ الدِّينَ عِنْدَ اللَّهِ الْإِسْلَامُ) ve (أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ)  
 cümlelerinin arası da merfu’ olan (الملائكة) kelimesiyle ayrılmıştır.<sup>179</sup>

Üçüncü örnek ise (وَلَا عَلَى الدِّينِ إِذَا مَا أَتَوْكَ لِتَحْمِلَهُمْ قُلْتَ لَا أَجِدُ مَا أَحْمِلُكُمْ عَلَيْهِ تَوَلَّوْا وَأَعْيُنُهُمْ<sup>180</sup>  
 (تَفِيضُ مِنَ الدَّمْعِ حَزَنًا أَلَّا يَجِدُوا مَا يُنْفِقُونَ)  
 geldiklerinde: Sizi bindirecek bir binek bulamıyorum, deyince, harcayacak bir şey  
 bulamadıklarından dolayı üzüntüden gözleri yaş dökerek dönen kimselere de  
 (sorumluluk yoktur)” ayetidir. Bu ayette (قُلْتَ لَا أَجِدُ) cümlesi (وَقُلْتَ لَا أَجِدُ) takdirinde  
 olup atıf harfi olan (واو) hazfolunmuştur.<sup>181</sup>

Ma’tuf kaldığı halde atıf harfinin hazfolunmasını caiz gören âlimlerin başında  
 Ahfeş, Fârisî (ö. 377/988), İbn ‘Usfûr (ö. 669/1270), İbn Mâlik (ö. 672/1273) ve er-

<sup>177</sup> Ebû Hayyan el-Endülîsî, *a.g.e.*, c. II, s.424; İbn Hişâm, *a.g.e.*, c. VI, s. 468.

<sup>178</sup> İbn Hişâm, *a.g.e.*, c. VI, s. 468.

<sup>179</sup> ed-Desûkî, *Hâşiyetu'd-Dusûkî*, c. III, s. 419.

<sup>180</sup> Tevbe, 9/92

<sup>181</sup> İbn Hişâm, *a.g.e.*, c. VI, s. 469.

Radî (ö. 406/1015) vd. gibi birçok âlim yer almaktadır.<sup>182</sup> Ancak İbn Cinnî (ö. 392/1002), es-Süheylî (ö. 581/1185) vd. gibi bu hazfî câiz görmeyenler de vardır. Zîrâ onlara göre bu kural şaz olarak gelmiştir ve ona kıyas yapılamaz. Dolayısıyla bu hazfî caiz olmayıp ancak şiirlerde olabilir.<sup>183</sup>

Bazen atıf harfî ile birlikte ma'tûf ta hazf edilir. Bu da mahzufa dair bir delil varsa câizdir.<sup>184</sup> Örneğin: <sup>ط</sup> (أَنْ أَضْرِبَ بَعْصَاكَ الْحَجَرَ فَأَنْبَجَسَتْ مِنْهُ أَثْنَتَا عَشْرَةَ عَيْنًا) <sup>185</sup> “«*Asanı taşa vur!*» Derhal ondan on iki pınar fışkırdı”. Bu ayetin takdiri (فَضْرَبَ فَأَنْبَجَسَتْ) şeklindedir. Burada hem atıf harfî olan (فاء) hem de ma'tufu olan (ضَرَبَ) hazf olunmuştur.

Nâbiga'nın beytinde de aynı şekilde ma'tûf hazfedilmiş: [Tavîl]

فَمَا كَانَ بَيْنَ الْخَيْرِ لَوْ جَاءَ سَالِمًا أَبُو حُجْرٍ إِلَّا لِيَالٍ قَلَائِلٍ<sup>186</sup>

“Hayır ve lütuf umduğum ve imrendiğim şeyle benim aramda sadece birkaç gece kalmıştı eğer Ebu Hüçür kurtulup bize gelseydi.”

Takdiri (بَيْنَ الْخَيْرِ وَبَيْنِي) şeklindedir.<sup>187</sup> Lafzî delil olduğundan hem atıf harfî hem de ma'tuf hazf olunmuştur. Çünkü (بَيْنَ) sözcüğü iki şey arasında ma'tufun olduğunu gerektirir.

Arapların sözlerinden örnek ise: (رَاكِبُ النَّاقَةِ طَلِيحَانَ) cümlesidir. (رَاكِبُ النَّاقَةِ) mübtedâ ve (طَلِيحَانَ) ise haberdir. Mübtedâ ve haber arasına (وَالنَّاقَةَ) kelimesi takdir olunması gerekir.<sup>188</sup> Eğer mahzûf olan atıf harfî ve ma'tuf takdir olunmazsa haber tesniye olarak gelmiş olur. Halbuki mübtedâ müfred olarak gelmiştir ve haberin de

<sup>182</sup> İbn Mâlik, *a.g.e.*, c. I, s. 568; İbn 'Uşfûr, *Şerh-u Cümeli'z-Zeccâci*, c. I, s. 214; ebû Hayyan, Muhammed b. Yusuf el-Endülîsî, *İrtişâfu'd-Darb min Lisâni'l-Arab*, (thk. Recep Osman), Kâhire 1998, c. IV, s. 2017; Nâzırü'l-Ceyş, Muhammed b. Ahmed, *Temhîd el-Kavâ'id bi-Şerhi Teshîli'l-Fevâ'id*, (thk. 'Alî Muhammed Fâhir), Kâhire 2007, s. 3506; El-Eşmûnî, *Şerhu'l Esmûnî*, c. I, s. 398.

<sup>183</sup> İbn Cinnî, *a.g.e.*, c. I, s. 297-298; İbn Cinnî, Ebu'l-Feth Osman, *et-Tamâm fi Tefsîri Eş'âri Hüzeyl mimmâ Ağfelehû ebû Sa'id es-Sükkerî*, (thk. Hatice Abdürrezzak), Bağdat 1962, s. 122; es-Süheylî, Abdurrahmân b. Abdillâh, *Netâ'icü'l-Fiker fi'n-Nahv*, (thk. 'Âdil Ahmed Abdülmevcûd), Beyrut 1992, s. 207.

<sup>184</sup> İbn Hişâm, *Evdâhu'l-Mesâlik*, c. III, s. 351.

<sup>185</sup> A'râf 7/160

<sup>186</sup> En-Nâbiga ez-Zübyânî, Ziyâd b. Mu'âviye b. Dabâb b. Câbir, *Divânu'n-Nâbiga ez-Zübyânî*, (thk. 'Abbâs 'Abdüssettâr), Beyrut 1996, s. 155.

<sup>187</sup> İbn Hişâm, *a.g.e.*, c. III, s. 351-352.

<sup>188</sup> İbn Hişâm, *a.g.e.*, c. III, s. 352.

müfred olarak gelmesi gerekir. Böylece takdiri: (رَاكِبُ النَّاقَةِ وَالنَّاقَةِ طَلِيحَان) /deveye binen ve deve zayıf ve bitkinler) şeklinde olur.

## 1.2. Cevap Fa'sının Hazfi

İbn Hişâm'a göre cevap (فا/fa) 'sının hazfi câizdir. Sîbeveyhi'ye göre ise bu hazf ancak şiire mahsustur.<sup>189</sup> Örneğin: [Basît]

مَنْ يَفْعَلِ الْحَسَنَاتِ اللَّهُ يَشْكُرُهَا وَالشَّرَّ بِالشَّرِّ عِنْدَ اللَّهِ مِثْلَانِ<sup>190</sup>

“Kim iyilikler yaparsa karşılığını Allah ona fazlasıyla verir. Kötülükte Allah katında kötülükle aynısıyla verilir.”

Aslı, (فَاللَّهُ يَشْكُرُهَا) şeklindedir ve şiir zaruretinden dolayı “fa” hazf olunmuştur.

Ayrıca İbn Hişâm, Ahfeş'in de nesirde/düzyazı cevap “fa” sının hazfini câiz gördüğünü de nakletmiştir.<sup>191</sup> Bunun örneği ise Allah'ı Teâlâ'nın şu sözüdür: (كُتِبَ )

(عَلَيْكُمْ إِذَا حَضَرَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ إِنْ تَرَكَ خَيْرًا الْوَصِيَّةُ لِلْوَالِدَيْنِ وَالْأَقْرَبِينَ بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ)

<sup>192</sup> “Birinize ölüm geldiği zaman, eğer bir mal bırakacaksa anaya, babaya, yakınlarla uygun bir biçimde vasiyet etmek Allah'tan korkanlar üzerine bir borçtur” bu ayette (الْوَصِيَّةُ لِلْوَالِدَيْنِ) aslında (فَالْوَصِيَّةُ لِلْوَالِدَيْنِ) takdirinde olup atıf harfi olan “fa” hazfolunmuştur.

Ancak İbn Hişâm bu görüşü reddetmiştir. Çünkü ayetteki (الْوَصِيَّةُ) kelimesi, haber değil nâib'i fâil olarak gelmiştir ve (لِلْوَالِدَيْنِ) ile mütealliktir. Dolayısıyla burada cevap mahzup olup takdiri ise (فَأَيُّوص) fiilidir.<sup>193</sup>

Müberred (ö. 286/900) bu hazfin şiirde dahi câiz olmadığı görüşünü ve beytin (... (مَنْ يَفْعَلِ الْحَسَنَاتِ فَالرَّحْمَنُ يَشْكُرُهَا ...)) şeklinde rivayet edildiğini iddia etmiştir. Ayrıca söz konusu şiirle ilgili “Burada “fa” nın kast olunduğuna dair, nahivciler arasında hiçbir ihtilaf yoktur” şeklinde yorumda bulunmuştur.<sup>194</sup> Bu hususta doğru olan şudur ki,

<sup>189</sup> Sîbeveyhi, *a.g.e.*, c. III, s. 64-65; İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, c. II, s. 97, 495. c. VI, s. 470.

<sup>190</sup> Hassân b. Sâbit'in sözü, ancak dîvânında bulunmadı. Bkz. Sîbeveyhi, *a.g.e.*, c. III, s. 65; İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, c. I, s. 193; İbn Ya'îş, *a.g.e.*, c. V, s. 109; el-Bağdâdî, *a.g.e.*, c. IX, s. 49.

<sup>191</sup> el-Ahfeş, Saîd b. Mes'ade, *Me'âni'l'Kur'ân*, (thk. Hüdâ Mahmut Karâ'e), Kâhire 1990, c. I, s. 168; İbn Hişâm, *a.g.e.*, c. II, s. 97.

<sup>192</sup> Bakara, 2/180

<sup>193</sup> İbn Hişâm, *a.g.e.*, c. II, s. 98.

<sup>194</sup> İbn Hişâm, *a.g.e.*, c. II, s.495.

Müberred, el-Muktedab eserinde olduğu gibi şiirde *fa*'nın hazfedilmesini engellememiş ve bu konuda şu şiiri örnek getirmiştir: [Tavîl]

وَإِنِّي مَتَى أَشْرَفَ عَلَى الْجَانِبِ الَّذِي      بِهِ أَنْتَ مِنْ بَيْنِ الْجَوَانِبِ نَاطِرٌ<sup>195</sup>

“*Ne zaman yönler arasında bulunduğun yöne görüldüğümde bana bakıyor olduğunu görürüm.*”

Burada Müberred'in ifadesi “*fa*”nın hazfolunduğu ve Basralıların görüşünün de bu yönde olduğudur.<sup>196</sup>

Buna dayanarak nahivcilerin cevap “*fâ*”nın hazfini, şiir zaruretine özgü olduğunu iddia ettikleri şey doğru değildir.<sup>197</sup> Bilakis şiirde daha sık ve şiir dışında daha az kullanılır. İbn Mâlik'in dediği gibi: “*Kim bu hazfi şiire has kılarsa gerçekten uzaklaşmış ve dar olmayanı daraltmış olur. Bilakis o şiir dışında az, şiirde ise çoktur.*”<sup>198</sup> İbn Hişâm da İbn Mâlik'in görüşünü zikrederek bu hazfin nesirde/düzyazıda nadiren câiz olduğunu ifade etmiştir.<sup>199</sup>

### 1.3. Hâl Vâv 'ının Hazfi

Hal cümlesi ile hal sahibi arasında anlam bağı olması için iki cümle arasında bir bağ olması gerekir. İbn Mâlik bununla ilgili şöyle söylemektedir:

وَجُمْلَةُ الْحَالِ سِوَى مَا قُدِّمًا      يَوَاوِ أَوْ بِمُضْمَرٍ أَوْ بِهِمَا

“*Hal cümlesi, takdim edilen hariç ya vav'la ya zamirle ya da hem vav hem de zamirle beraber olur.*”

Yani bu bağ ya *vav* olur ya *zamir* olur ya da hem *vav* hem de *zamir* olabilir.<sup>200</sup>

Bu duruma şu ayetlerle örnek verilebilir: (وَجَاءَ وَآبَاهُمْ عِشَاءً يَبْكُونَ)<sup>201</sup> “*Akşamleyin ağlayarak babalarına geldiler.*” (قَالُوا لَيْنَ أَكَلَهُ اللَّيْتُ وَنَحْنُ عُصْبَةٌ إِنَّا إِذًا لَّخَسِرُونَ)<sup>202</sup> “*Dediler*

<sup>195</sup> Zürrümme, Gaylân b. Ukbe, *Dîvânü Zi'r-Rumme*, (thk. Mecîd Tarâd), Beyrut 1996, s. 353.

<sup>196</sup> Müberred, *el-Muktedab*, c. II, s. 69-70.

<sup>197</sup> Müberred, *a.g.e.*, c. II, s. 70.

<sup>198</sup> İbn Mâlik, Muhammed b. Abdillâh, *Şevâhidü't-tavzîh ve't-Tashîh li-müşkilâti'l-Câmi'i's-Sahîh*, (thk. Tâha Muhsin), Kâhire h. 1413, s. 192.

<sup>199</sup> İbn Hişâm, *a.g.e.*, c. II, s. 496.

<sup>200</sup> İbn Ya'îş, *a.g.e.*, c. II, s. 31; İbn 'Akîl, *Şerhu İbn 'Akîl 'alâ Elfiyyeti İbn Mâlik*, c. II, s. 229; El-Eşmûnî, *a.g.e.*, c. II, s. 36.

<sup>201</sup> Yusuf 12/16

ki: Hakikaten biz (kuvvetli) bir topluluk olduğumuz halde, eğer onu kurt yerse, o zaman biz gerçekten âciz kimseler sayılırız.” ve (وَأَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ خَرَجُوا مِن دِيَارِهِمْ وَهُمْ أُلُوفٌ حَذَرَ) “Binlerce oldukları halde, ölüm korkusundan dolayı yurtlarından çıkıp gidenleri görmedin mi?”

Hal (واو) ‘nın hazfinin caiz olduğunu düşünenlerde olmuştur. Bunlardan biri İbn Hişâm dır.<sup>204</sup> Zira o *Muğni’l-Lebîb* eserinde hal (واو) ‘nın hazfinin câiz olduğunu zikredip şairin şu şiirini örnek olarak sunmuştur: [Kâmil]

نَصَفَ النَّهَارُ الْمَاءَ غَامِرُهُ وَرَفِئُهُ بِالْغَيْبِ لَا يَدْرِي<sup>205</sup>

“Öğle oldu, su onu kaplamış ve arkadaşı da durumunun ne olduğunu bilmiyor.”

Bu beyitte (الماء غامرُهُ) cümlesi, bir bağ olmaksızın (النَّهَارُ) kelimesinden hal olarak gelmiştir. Dolayısıyla burada hazf olunmuş bir hal (واو) ‘nın takdir edilmesi gerekir. Bu durumda aslı (والماء غامرُهُ) şeklinde olur.

#### 1.4. Kad Harfinin Hazfî

Ahfeş hariç Basralılara ve Küfelilerden Ferrâ’ ya göre mâzi fiil, hal olarak geldiğinde onunla beraber (كَادَ/kad) harfinin, açık veya gizli olarak gelmesi caizdir. Kad harfinin açık geldiğine dair örneğimiz şu ayettir: (وَمَا لَكُمْ أَلَّا تَأْكُلُوا مِمَّا ذُكِرَ اسْمُ اللَّهِ) “Üzerine Allah’ın adı anılıp kesilenden yememenize sebep ne? Oysa Allah, çaresiz yemek zorunda kaldığınız dışında, haram kaldığı şeyleri size açıklamıştır.” Gizli olana örnek ise: (أَوْ جَاءُوكُم حَصْرَتْ صُدُورُهُمْ أَن يُقَاتِلُوكُم أَوْ) “Yahut ne sizinle ne de kendi toplumlarıyla savaşmak (istemediklerin)<sup>207</sup> (يُقَاتِلُوا قَوْمَهُمْ<sup>206</sup>

<sup>202</sup> Yusuf, 12/14

<sup>203</sup> Bakara, 2/243

<sup>204</sup> İbn Hişâm, a.g.e., c. VI, s. 470.

<sup>205</sup> Müseyyeb b. ‘Ales. *Dîvânu Müseyyeb b. ‘Ales*, (thk. Abdurrahman Muhammed el-Vasîfi), Kâhire 2003, s. 81.

<sup>206</sup> En’âm, 6/119

<sup>207</sup> Nisâ, 4/90



dan yürekleri sıkılarak size gelenler” ayetidir. Yani (أَوْ جَاءُوكُمْ وَقَدْ حَصِرْتُمْ صُدُورُهُمْ) takdirindedir.

Kûfelilerin ve Ahfeş’in görüşüne göre ise bu durumda “kad” harfinin gelmesine ihtiyaç duyulmaz. Çünkü çoğunlukla mâzî fiil “kad” harfi olmaksızın hal olarak gelir. Ayrıca cümlede asıl olan hiçbir şey takdir etmemektir.<sup>208</sup> Şairin şu sözünde olduğu gibi: [Tavîl]

كُنَّا حَسْبِنَا كُلَّ بَيْضَاءِ شَحْمَةٍ عَشِيَّةً لَأَقِينَا جُدَامًا وَجَمِيرًا<sup>209</sup>

“Geceliğin Cüzem ve Himyar’la karşılaştığımızda onları diğer insanlar gibi - sıradan olduklarını- zannettik.”

Yani (وَكُنَّا قَدْ حَسْبِنَا) takdirindedir.

Kasemle cevaplanan müsbet/olumlu mâziye gelince tüm âlimler, (لام/âm) ve (قَدْ/kad) harflerinin hem metinde yer almasının hem de hazfolunmasının caiz olduğunu söylemişlerdir. Örneğin: (قَالُوا تَأَلَّاهُ لَقَدْ ءَاتَرَكَ اللَّهُ عَلَيْنَا)<sup>210</sup> “(Kardeşleri) dediler ki: Allah'a andolsun, hakikaten Allah seni bize üstün kılmış. Gerçekten biz hataya düşmüşüz” burada kad metinde bulunmaktadır. Hazfolunmasına dair örneğimiz ise: (قِيلَ أَصْحَابُ الْأُحْدُودِ)<sup>211</sup> “Ateşle dolu hendeğe atılanlar (yakılarak) öldürüldü” ayetidir. Bu ayette cümlenin uzunluğundan dolayı lâm ve kad harfleri gizlenmiştir.<sup>212</sup>

Şiirden örneğimiz ise şudur: [Tavîl]

حَلَفْتُ لَهَا بِاللَّهِ حَلْفَةَ فَاجِرٍ لَنَامُوا فَمَا إِنْ مِنْ حَدِيثٍ وَلَا صَالٍ<sup>213</sup>

“Ben, O kadına günahkarın/kötü insanın yemini gibi yemin ettim: İnsanlar uyudular ne bir konuşan ne de haberi taşıyan var.”

(لَنَامُوا) ifadesinin aslı (لَقَدْ نَامُوا) şeklindedir. Burada “kad” harfinin hazfi câizdir.

<sup>208</sup> el-Ferrâ’, Yahyâ b. Ziyâd, *Me’âni’l-Kur’ân*, (thk. Muhammed ‘Alî en-Neccâr), Beyrut 1983, c. I, s. 24; El-Enbârî, *a.g.e.*, c. I, s. 235; İbn Ya’îş, *a.g.e.*, c. II, s. 28; İbn Hişâm, *a.g.e.*, c. VI, s. 471.

<sup>209</sup> Ebû Temmâm, Habîb b. Evs b. Hâris, *Dîvânü’l-Hamâse*, (thk. Ahmed Hasan Basac), Beyrut 1998, s. 27; el-‘Askerî, el-Hasen b. Abdillâh b. Sehl, *Cemheretü’l-Emsâl*, (thk. Ahmed Abdüsselâm), Beyrut 1988, c. II, s. 229; İbn Hişâm, *a.g.e.*, c. VI, s. 472.

<sup>210</sup> Yusuf, 12/91

<sup>211</sup> Bürûc, 85/4

<sup>212</sup> İbn Cinnî, Ebu'l-Feth Osman, *Sırru Sinâ’ati’l-İ’râb*, (thk. Muhammed Hasan), Beyrut 2000, c. II, s. 70-71; İbn Hişâm, *a.g.e.*, c. VI, s. 473.

<sup>213</sup> İmriü’l-Kays, *a.g.e.*, s. 125.

### 1.5. Cinsini Nefyeden *Lâ*'sının Hazfî (Tebri'e *Lâ*'sı)

Nahiv alimlerinin çoğuna göre (لا/*lâ*) tekrarlanmadığı zaman, ma'tufun ref' ve nasb olması câiz olur. Fetha üzere mebnî olmaz. Örneğin: [Tavîl]

فَلا أَبَ وَأَبْنًا مِثْلَ مَرْوَانَ وَأَبْنِهِ إِذَا هُوَ بِالْمَجْدِ ارْتَدَى وَتَأَزَّرَا<sup>214</sup>

“Mervân ve oğlu gibi hiçbir baba ve oğul yok; O, şâni ve şerefi giydiğinde ve kuşandığında.”

Bu beyitte (وَأَبْنًا) kelimesi nasb konumunda gelmiş, ayrıca (وَأَبْنٌ) şeklinde ref' konumunda da gelmesi câizdir. Fetha üzere mebnî olarak gelmesi câiz değildir; yani (وَأَبْنٌ) şeklinde gelmesi câiz değildir.<sup>215</sup>

Ayrıca İbn Hişâm, Ahfeş'ten, (لا رَجُلَ وَامْرَأَةً) fetha üzere mebnî olduğunu nakletmiştir. Dolayısıyla cümlenin aslı (لا رَجُلَ وَلا امْرَأَةً) şeklindedir. Yani “*lâ*” hazf olundu ve sanki cümlede varmış gibi amel etmiştir.<sup>216</sup> İbn Hişâm bu görüşe diğer eserlerinde şaz olarak bir hükümde bulunmamakla beraber “*Evdahu'l-Mesâlik*” eserine baktığımızda şaz olarak değerlendirdiği görülmüştür.<sup>217</sup>

Özetle Ahfeş, cinsini nefy eden “*lâ*” nın hazfedilip amelinin kalmasını câiz görmektedir. Ancak bu görüş şaz bir görüştür. Çünkü harf, zayıf bir âmildir ve zayıf âmilin amel etmesi için cümlede zikredilmesi gerekir.

### 1.6. Nefiy *Lâ*'sının Hazfî

İbn Hişâm'ın zikrettiğine göre, nefiy “لا/*lâ*” sı çoğunlukla kasemin cevabı menfi muzâri olduğunda hazfolunur.<sup>218</sup> Allah'ı Teâlâ'nın şu sözünde olduğu gibi:

<sup>214</sup> Bilinmeyen bir şairin sözü bkz. Sibeveyhi, *a.g.e.*, c. II, s. 285; İbn Ya'îş, *a.g.e.*, c. II, s. 94; El-Ezherî, *a.g.e.*, c. II, s. 133; el-Bağdâdî, *a.g.e.*, c. IV, s. 67.

<sup>215</sup> İbn Hişâm, Abdullah b. Yûsuf el-Ensârî, *Şerhu Katri'n-Nedâ ve belli's-Sadâ*, (thk. Muhammed Muhyittîn Abdülhamîd), Beyrut 2020, s. 308; İbn Hişâm, *Şerhu Katri'n-Nedâ*, s. 308; İbn Hişâm, *Evdâhu'l-Mesâlik*, c. II, s. 22; el-Eşmûnî, *a.g.e.*, c. I, s. 340-341; el-Ezherî, *a.g.e.*, c. II, s. 134.

<sup>216</sup> İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, c. VI, s. 476.

<sup>217</sup> İbn Hişâm, *Evdâhu'l-Mesâlik*, c. II, s. 23; el-Eşmûnî, *a.g.e.*, c. I, s. 341; el-Ezherî, *a.g.e.*, c. II, s. 134.

<sup>218</sup> İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, c. III, s. 210; İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, c. VI, s. 475.

(قَالُوا تَاللّٰهِ تَفْتُوْا تَذَكَّرُ يُوْسُفَ)<sup>219</sup> “(Oğulları): «Allah'a andolsun ki sen hâla Yusufu anıyorsun» dediler”. Takdiri: (لَا تَفْتُوْا) şeklindedir ve nefy “lâ” sı hafz olunmuştur.

Şiirden örneğimiz: [Tavîl]

فَقُلْتُ يَمِيْنَ اللّٰهِ اَبْرَحُ قَاعِدًا      وَلَوْ قَطَعُوا رَاسِيْ اَلْدِيْكَ وَاَوْصَالِي<sup>220</sup>

“Allah’a yemin olsun ki oturarak devam edeceğim dedim. Senin huzurunda başımı ve organlarımı kesseler bile.”

Aslında: (لَا اَبْرَحُ قَاعِدًا) şeklindedir ve yine nefy “lâ” sı hafz olunmuştur. Ayrıca (بَرَح) kelimesi, nefy “lâ” sına bitişmesi gerekmektedir.

Nefiy lâ ‘sının mâzi fiille geldiğinde hazfî azdır. Şairin şu sözünde geldiği gibi: [Mütেকârib]

نَسِيْتُكَ مَا دَامَ عَقْلِيْ مَعِي      اُقَدِّ بِهٖ اَمَدَ السَّرْمَدِ<sup>221</sup>

“Aklım yanımda olduğu sürece seni asla unutmayacağım. Aklımın devamlılığını, sonsuz olan zamana bağlıyorum.”

Yani: (لَا نَسِيْتُكَ) demektir. Burada hazif, anlam karışıklığı olmadığından dolayı gerçekleşmiştir. Çünkü eğer olumlu bir anlam kast olunsaydı (لَقَدْ نَسِيْتُكَ) veya (لَنَسِيْتُكَ) şeklinde olurdu.<sup>222</sup> Bu anlamlar da beytin gelişinden anlaşılmaktadır.

Mâzi ile gelen “lâ” nın hazfini kolaylaştıran ve ona delalet eden şey de “lâ” nın kasemin önüne geçmesidir yani kasemden önce gelmesidir.<sup>223</sup>

Örneğin: [Tavîl]

فَلَا وَاللّٰهِ نَادَى الْحَيِّ ضَيِّفِي      هُدُوْءًا بِاَلْمَسَاءِءِ وَالْعِلَاطِ<sup>224</sup>

“Allah’a yemin olsun ki kavmim sakinleştiği halde misafirimi kötülükle ve düşmanlıkla anmamışlardır.”

Takdiri: (لَا نَادَى الْحَيِّ) şeklindedir. “lâ” hazfolunmuştur.

<sup>219</sup> Yusuf, 12/85

<sup>220</sup> İmriu'l-Kays, a.g.e., s. 125.

<sup>221</sup> Ümeyye b. ebî ‘Âid el-Hüzelî’nin sözü bkz. İbn Mâlik, a.g.e., c. III, s. 211; İbn Mâlik, Şerhu'l-Kâfiyeti’s-Şâfiye, c. I, s. 381; el-Bağdâdî, a.g.e., c. X, s. 94.

<sup>222</sup> İbn Mâlik, Şerhu't-Teshîl, c. III, s. 212; İbn Mâlik, Şerhu'l-Kâfiyeti’s-Şâfiye, c. I, s. 381.

<sup>223</sup> İbn Hişâm, a.g.e., c. VI, s. 476.

<sup>224</sup> Mütenehhil el-Hüzelî’nin sözü bkz. Sükerî, el-Hasen b. el-Hüseyn, Dîvânü'l-Hüzelîyyîn, (thk. Mahmut ebü'l-Vefâ), Kâhire 1965. c. II, s. 21.

Ayrıca İbn Hişâm, kasem olmadan da “lâ” nın hazfolunduğunu ifade etmiştir.<sup>225</sup> Örneğin: [Tavîl]

وَقَوْلِي إِذَا مَا أَطْلَقُوا عَنْ بَعِيرِهِمْ يَلَاقُونَهُ حَتَّى يَوُوبَ الْمُنْخَلِ<sup>226</sup>

“Ben de derim ki: Deveyi salıverdikten sonra Münahhal<sup>227</sup> dönene kadar onunla karşılaşmayınız.”

Yani: (لا يَلَاقُونَهُ) demektir.

Bazı âlimlerin Allah’u Teâlâ’nın (يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمُ أَنْ تَضِلُّوا)<sup>228</sup> “Allah size açıklama yapıyor.” ayetinin de aslında (لَيْلًا تَضِلُّوا) takdirinde olup “lâ” nın hazf olunduğunu ifade etmişlerdir.<sup>229</sup>

### 1.7. Nefy Mâ ’sının Hazfi

İbn Hişâm, İbn Mu’tî’nin şu beytlerini naklederek nefy (ما/mâ) ’sı kasemin cevabında geldiğinde hazfinin câiz olduğunu ifade etmiştir:

وَإِنْ أَتَى الْجَوَابُ مَنْفِيًّا بِ لَا أَوْ مَا كَقَوْلِي: وَالسَّمَا مَا فَعَلَا  
فَإِنَّهُ يَجُوزُ حَذْفُ الْحَرْفِ إِذْ أَمِنُوا الْإِلْبَاسَ حَالَ الْحَذْفِ<sup>230</sup>

“Eğer kasemin cevabı lâ veya mâ ile nefy olarak gelirse şu sözümde olduğu gibi: (والسَّمَا مَا فَعَلَا), hazf olunurken karışıklık güveni sağlandığında, harfin hazfi câiz olur.”

Ayrıca İbn Hişâm, nefiy mâ’sının hazfine delil olarak İbn Mâlik’in zikrettiği şu beyti getirmiştir: [Tavîl]

فَوَ اللَّهُ مَا نَلْنُمُ وَمَا نِيلَ مِنْكُمْ بِمُعْتَدِلٍ وَفَقْ وَلَا مُتَقَارِبِ<sup>231</sup>

<sup>225</sup> İbn Hişâm, *a.g.e.*, c. VI, s. 477.

<sup>226</sup> En-Nemir b. Tevleb el-‘Uklî, *Dîvânu’n-Nemir b. Tevleb*, (thk. Muhammed Nebîl Tarifi), Beyrut 2000, s. 99.

<sup>227</sup> El-Hâris b. Kays adında bir şairin lakabı. Nu’mân onu suçlayıp hapsedti ve sonra ondan hiçbir haber alınmadı. Daha sonra Araplar bir şeyi kaybetme ve geri dönmeme konusunda bunu bir deyim olarak kullandılar.

<sup>228</sup> Nisâ, 4/176

<sup>229</sup> El-Ferrâ’, *Me’âni’l-Kur’ân*, c. I, s. 297; İbn Hişâm, *a.g.e.*, c. VI, s. 477; et-Taberî, Muhammed b. Cerîr, *Tefsîru’t-Taberî Câmiu’l-Beyân fî Te’vîli’l-Kur’ân*, (thk. Beşşâr Ma’rûf), Beyrut 1994, c. II, s. 623.

<sup>230</sup> İbnü’l-Mu’tî, Yahyâ b. Abdilmu’tî, *ed-Dürretü’l-Elfiyye fî ‘İlmi’l-‘Arabîyye*, (thk. Süleyman İbrâhîm el-Belkîmî), Kâhire 2010, s. 26; İbn Hişâm, *a.g.e.*, c. VI, s. 478.

“Allah’a yemin olsun ki sizin -bize- yaptıklarınızla, size yapılanlar ne aynı derecede ne de birbirine yakındır.”

İbn Mâlik’e göre takdiri: (ما ما نَلْتُمُ) şeklindedir.<sup>232</sup> Burada nefy “mâ” sı hazfedilip *mevsul* “mâ” sı bırakılmıştır.

### 1.8. Mastar Olan Mâ ’nın Hazfi

İbn Hişâm’ın zikrettiğine göre, İbn Cinnî mastar olan (ما/mâ) ‘nın hazfini câiz görüp buna da şairin şu sözünü örnek olarak getirmektedir: [Vâfir]

بأية يُقدِّمون الخَيْلَ شعناً      كأنَّ على سَنَابِكِهَا مُدَاماً<sup>233</sup>

“Toz toprak içinde kalan darmadağınık saçları ve kanları sanki bir kırmızı şarap gibi toynakları üzerine dökülmüş atların ayaklarının işaretiyile.”

Aslı (بأية ما يُقدِّمون) şeklindedir. Burada mastar olan “mâ” hazf olunup (بأية) kelimesi de mastara izafe olunmuştur.<sup>234</sup>

Ancak İbn Hişâm bu görüşü reddetmiştir. Ona göre bu beyitte hazf yoktur, (أية) kelimesiyse ise fiil cümlesine muzâf olmuştur. Zîrâ burada (أية) kelimesi ile mücerred fiilin arasına mastar harfi takdirine gerek yoktur. Çünkü (أية) kelimesi, soyutlanmış olarak ya da mastar veya nefy “mâ” sı ile mutasarrıf fiile muzâf olur.<sup>235</sup>

Ayrıca Sîbeveyhi *el-Kitâb* eserinde bu şiiri şu şekilde ele almıştır: [Vâfir]

ألا من مُبَلِّغٍ عَنِّي تَمِيماً      بأية ما تُحِبُّون الطَّعَامَ<sup>236</sup>

“Temîm oğullarına onların yemek sevdasıyla bilindikleri sözümü benden iletcek biri yok mu?”

<sup>231</sup> Abdullah b. Revâha’nın sözü olduğu denildi bkz. İbn Mâlik, *Şerhu ’t-Teshîl*, c. II, s. 212; İbn Mâlik, *Şerhu ’l-Kâfiyeti ’ş-Şâfiye*, c. I, s. 381; el-Bağdâdî, *a.g.e.*, c. X, s. 94.

<sup>232</sup> İbn Mâlik, *Şerhu ’t-Teshîl*, c. II, s. 212; İbn Mâlik, *Şerhu ’l-Kâfiyeti ’ş-Şâfiye*, c. I, s. 381; İbn Hişâm, *a.g.e.*, c. VI, s. 479.

<sup>233</sup> A’şâ’ya nisbet edilen bir söz. Ancak dîvânında bulunamadı bkz. Sîbeveyhi, *a.g.e.*, c. III, s. 118; İbn Ya’îş, *a.g.e.*, c. II, s. 183; el-Bağdâdî, *a.g.e.*, c. VI, s. 512.

<sup>234</sup> Sîbeveyhi, *a.g.e.*, c. III, s. 117-118; İbn Mâlik, *Şerhu ’t-Teshîl*, c. III, s. 259; İbn Hişâm, *a.g.e.*, c. VI, s. 480.

<sup>235</sup> İbn Mâlik, *a.g.e.*, c. III, s. 259.

<sup>236</sup> Zeyd b. Ömer es-Sa’k’in sözü bkz. Sîbeveyhi, *a.g.e.*, c. III, s. 118; İbn Ya’îş, *a.g.e.*, c. II, s. 193; el-Bağdâdî, *a.g.e.*, c. VI, s. 512.i

Burada Sîbeveyhi “*mâ*” nın zâ'id, (آية) kelimesinin de fiile muzaf olduğunu ifade etmiştir.<sup>237</sup> İbn Hişâm'a göre bu beyitteki *mâ*, *mastar mâ*'sı, (آية) kelimesi de (تُحِبُّونَ الطَّعَامًا) cümlesine değil de mastara muzaftır.<sup>238</sup>

Müberred ve Zeccâc'ın (ö. 311/923) görüşüne göre ise “*mâ*” ve (تُحِبُّونَ) birlikte mastardır.<sup>239</sup> Böylece takdiri (بِآيَةٍ مَحَبَّتِهِمُ الطَّعَامًا) şeklinde olur.

### 1.9. Mastar Olan *Key* 'in Hazfi

İbn Hişâm'ın zikrettiğine göre, es-Sîrâfi (ö. 368/979) mastar olan (كَيْ/key) 'in hazfîni câiz görmüştür.<sup>240</sup> Arapların şu sözünde olduğu gibi: (جُنْتُ لِكَيْ لِنُكْرِمَنِي), takdiri (جُنْتُ لِكَيْ لِنُكْرِمَنِي) şeklindedir.

Ancak cumhurun görüşüne göre “*key*” gizli olarak amel etmez. Bu örnekte mahzûf olan (نُ/en) harfidir. Çünkü “*en*” harfi, nasb etmekte ve gizli olarak amel etmekte diğer harflerden daha güçlüdür. İbn Hişâm'da bu görüşü desteklemektedir.<sup>241</sup>

İbn Keysân'a (ö. 320/932) göre bu örnekte gizlenen ve hazf olunan “*en*” veya “*key*” olabilir.<sup>242</sup> *Cene'd-Danî* eserinin sahibi bu görüşü es-Sîrâfi'ye nisbet etmiştir.<sup>243</sup>

### 1.10. İstisna Edatının Hazfi

İbn Hişâm'ın ifade ettiğine göre istisna edatının müstesna ile beraber hazf olunmasını sadece es-Süheylî câiz olarak görmektedir.<sup>244</sup> Buna örnek olarak ise: (لَا

<sup>237</sup> Sîbeveyhi, *a.g.e.*, c. II, s. 118.

<sup>238</sup> İbn Hişâm, *a.g.e.*, c. VI, s. 480.

<sup>239</sup> ez-Zeccâcî, Abdurrahmân b. İshâk, *el-Îzâh fî 'İleli'n-Nahv*, (thk. Mâzin el-Mübârek), Beyrut 1979, s. 116; Ebû Hayyan el-Endülîsî, *İrtişâfu'd-Darb*, c. IV, s. 1833; İbn 'Akîl, Abdullah b. Abdurrahmân, *el-Müsâ'id 'alâ Teshîli'l-Fevâ'id*, (thk. Muhammed Kâmil Berekât), Dımaşk 1982, c. II, s. 358.

<sup>240</sup> İbn Hişâm, *a.g.e.*, c. VI, s. 481.

<sup>241</sup> Ebû Hayyan el-Endülîsî, *a.g.e.*, c. IV, s. 1659; el-Murâdî, Hasen b. Kâsım, *el-Cene'd-dânî fî Hurûfi'l-Me'ânî*, (thk. Ahmed Halîf el-A'rac), Beyrut 2021, c. I, s. 248; İbn Hişâm, *a.g.e.*, c. III, s. 40. c. VI, s. 481.

<sup>242</sup> Ebû Hayyan el-Endülîsî, *a.g.e.*, c. IV, s. 1659; el-Murâdî, *el-Cene'd-dânî*, c. I, s. 248.

<sup>243</sup> el-Murâdî, *a.g.e.*, c. I, s. 248.

﴿تَقُولَنَّ لِشَأْنِي إِيَّايَ فَاعِلٌ ذَلِكَ غَدًا إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ﴾<sup>245</sup> “Allah’ın dilemesine bağlamadıkça (inşâallah demedikçe) hiçbir şey için «Bunu yarın yapacağım» deme”, ayetini zikretmiştir. Burada istisna edatı ile müstesna hazfolunmuştur. Buna göre takdiri (إِلَّا فَإِنَّمَا إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ) olarak gelir. İbn Hişâm, bu görüşe ilave olarak buradaki istisnanın müferra’ istisna ve müstesnanın da mastar veya hal olduğunu ifade etmiştir. Buna göre takdiri: (إِلَّا قَوْلًا مَّصْحُوبًا بِأَنْ يَشَاءَ اللَّهُ) veya (مُتَلَبِّسًا بِأَنْ يَشَاءَ اللَّهُ) şeklinde ifade edilir.<sup>246</sup>

Ancak ed-Demâmînî (ö. 827/1424), *Muğni’l-Lebîb* eserinin şerhinde istisna edatının müstesna ile beraber hazf olunmasını, İbn Mâlik’in *et-Teshîl* adlı eserinde ve İbn Hâcib’in *el-Emâlî* adlı eserinde olduğu gibi birçok âlim tarafından dile getirildiğini belirtmiştir.<sup>247</sup>

Ancak istisna edatının hazfi sadece es-Süheylî’nin görüşü değil; İbn ‘Atiyye, Kisâ’i, Ferrâ ve Ahfeş gibi âlimlerin de görüşüdür.<sup>248</sup>

### 1.11. Tevdi’e Lâ’sının Hazfi

Bir cümlede kasem olmadığı halde, kasemin cevabına dâhil olan “te’kid lâm’ına”, “tevdî’e lâm”ı denir. Yani bu tür cümlelerin yemin olduğu ancak kasemincevabına dâhil olan te’kid lâm’ından anlaşılmaktadır.

İbn Hişâm’ın zikrettiğine göre tevdî’e (لا/لَا) ‘sının şarttan önce ve gizli olarak gelen kasemle birlikte olduğunda hazfolunması câizdir.<sup>249</sup> Örneğin: (وَإِنْ لَمْ يَنْتَهُوا عَمَّا )

﴿يَقُولُونَ لَيَمَسَّنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْهُمْ عَذَابٌ أَلِيمٌ﴾<sup>250</sup> “Eğer diye geldiklerinden vazgeçmezlerse, içlerinden kâfir olanlara acı bir azap isabet edecektir.” Bu ayette şarttan önce gelen

<sup>244</sup> İbn Hişâm, *a.g.e.*, c. VI, s. 481; Süheylî’nin görüşü için bkz. Es-Süheylî, Abdurrahmân b. Abdillâh, *er-Ravzü’l-Ünüf fi Şerhi’s-Sireti’n-Nebeviyye li’bni Hişâm*, (thk. Mecdî Mensur), Beyrut 2009, c. II, s. 63.

<sup>245</sup> Kehf, 18/23-24

<sup>246</sup> İbn Hişâm, *a.g.e.*, c. VI, s. 481.

<sup>247</sup> İbnü’l-Hâcib, *Emâlî İbnü’l-Hâcib*, c. I, s. 196-197; İbn Mâlik, *a.g.e.*, c. II, s. 174-175; ed-Demâmînî, Muhammed b. Ebî Bekr, *Şerhu’d-Demâmînî ‘alâ Muğni’l-Lebîb*, (thk. Muhammed Osmân), Beyrut 2012, c. II, s. 626.

<sup>248</sup> el-Ferrâ’, *a.g.e.*, c. II, s.138; El-Ahfeş, *Me’âni’l-Kur’ân*, c. II, s. 429; İbn ‘Atiyye, Abdulhak b. Gâlib, *el-Müharraru’l-Vecîz Fî Tefsîri’l-Kitâbi’l-Azîz*, (thk. Abdusselam Abdüşşâfi Muhammed), Beyrut 2001, c. III, s. 508; El-Kurtubî, Muhammed b. Ahmed, *el-Câmi’ li-Ahkâmi’l-Kur’ân*, (thk. Abdullah et-Türkî), Beyrut 2006, c. XIII, s. 250.

<sup>249</sup> İbn Hişâm, *a.g.e.*, c. II, s. 104, c. III, s. 276, c. V, s. 143, c. VI, s. 484.

<sup>250</sup> Mâide, 5/73

gizli bir kase m olduğundan dolayı tevdi'e lâ 'sı hazf olunmuştur. Bu durumda takdiri ise: (وَإِنْ لَمْ تَغْفِرْ لَنَا وَتَرْحَمْنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ) (وَإِنْ لَمْ يَنْتَهُوا لَيَمَسَنَّ) şeklindedir. <sup>251</sup> “Eğer bizi bağışlamaz ve bize acımazsan mutlaka ziyan edenlerden oluruz” ayetinin takdiri ise: (وَإِنْ لَمْ تَغْفِرْ لَنَا وَتَرْحَمْنَا لَنَكُونَنَّ مِنَ الْخَاسِرِينَ) olarak gelir ve tevdi'e “lâ” sı kase mle beraber hazf olunmuştur.

(وَإِنْ أَطَعْتُمُوهُمْ إِتَّكُمُ لِمُشْرِكُونَ)<sup>252</sup> “Eğer onlara uyarmanız şüphesiz siz de Allah'a ortak koşanlar olursunuz” Bazı âlimler burada mukadder kase m olmadığını ve isim cümlesinin “فاء/fâ” nın hazfolunması üzerine şartın cevabı olduğunu söylemişlerdir. Ancak İbn Hişâm bunu kabul etmemiştir. Zirâ ona göre “fâ” nın hazfi ancak şiiire özgü bir durumdur, Kur'ân Kerim'de böyle bir şey olmaz.<sup>253</sup>

### 1.12. Cer Harflerinin Hazfi

İbn Hişâm'a göre cer harfinin hazfi hem kıyâsî hem de semâî olarak caizdir.

Kıyâsî olarak cer harfinin çokça hazfedildiği yerler şunlardır;

- Harfî cerin mecrûru, (أَنْ/en) ve sılası olduğunda cer harfî hazfedilebilir.<sup>254</sup>

Allah'ü Teâlâ'nın şu sözünde geldiği gibi: (يَمُنُونَ عَلَيْكَ أَنْ أَسْلَمُوا)<sup>255</sup> “Onlar İslâm'a girdikleri için seni minnet altına sokuyorlar.” Ayetin takdiri (بِأَنْ أَسْلَمُوا) şeklindedir. Harfî cerin mecruru (أَنْ) ve sılası olan (أَسْلَمُوا) olmuştur. Bundan dolayı harfî cer olan (ب/be) hazfolunmuştur.

- Harfî cerin mecrûrun (أَنَّ/enne) ve sılası olduğunda cer harfî hazfedilebilir.<sup>256</sup>

Allah'ü Teâlâ'nın şu sözünde geldiği gibi: (وَأَنَّ الْمَسَاجِدَ لِلَّهِ فَلَا تَدْعُوا مَعَ اللَّهِ أَحَدًا)<sup>257</sup>

<sup>251</sup> A'râf, 7/23

<sup>252</sup> En'âm, 6/121

<sup>253</sup> Ebû Hayyan el-Endülîsî, *Tefsîru'l-Bahru'l-Muhît*, c. IV, s. 215; Ebû Hayyan el-Endülîsî, *İrtişâfu'd-Darb*, c. IV, s. 1872, İbn Hişâm, *a.g.e.*, c. III, s. 276-277.

<sup>254</sup> İbn Hişâm, *a.g.e.*, c. VI, s. 485; İbn Hişâm, *Şerhu Süzûru'z-Zeheb*, s. 317; İbn Hişâm, *Evdâhu'l-Mesâlik*, c. II, s. 161.

<sup>255</sup> Hucurât, 49/17

<sup>256</sup> İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, c. VI, s. 485; İbn Hişâm, *Şerhu Süzûru'z-Zeheb*, s. 317; İbn Hişâm, *Evdâhu'l-Mesâlik*, c. II, s. 161.

<sup>257</sup> Cin, 72/18



“Mescidler şüphesiz Allah'ındır. O halde, Allah ile birlikte kimseye yalvarmayın (ve kulluk etmeyin).” Ayetin takdiri: (لَأَنَّ الْمَسَاجِدَ لِلَّهِ) şeklindedir.

(أَنْ) ve (أَنَّ) konusunda İbn Mâlik, cer harfinin hazfi eğer anlamda bir karışıklığa sebep olacaksa hazfinin caiz olmadığını öne sürmüştür.<sup>258</sup> Bu söylemini isbat için ise şu örnekleri getirmiştir: (رَغِبْتُ فِي أَنْ تَفْعَلَ) ve (رَغِبْتُ فِي أَنَّكَ فَائِمٌ) gibi. Burada (فِي) harfini hazf etmek câiz değildir. Çünkü mahzûfun (عَنْ) olma ihtimali de vardır. Bu hazf karışıklığa sebep olacağından caiz değildir

- Harfi cerin mecrûru mastar olan (كِي) ve sılası olduğunda cer harfi hazfedilebilir.<sup>259</sup> Allah'ı Teâlâ'nın şu sözünde geldiği gibi: (كَيْ لَا يَكُونَ دُولَةً بَيْنَ الْأَغْنِيَاءِ) (كَيْ لَا يَكُونَ دُولَةً) ayetinin takdiri: (كَيْ لَا يَكُونَ دُولَةً) şeklindedir.

Kıyâsî olarak cer harfinin hazfinin daha az olduğu yerler şunlardır:

- Cer harfinin kase m harflerinden olup mecrûrunun (الله) lafzı olduğu durumlarda cer harfi hazfedilebilir.<sup>261</sup> Arapların şu sözünde olduğu gibi: (الله لَأَفْعَلَنَّ) Allah'a yemin ederim yapacağım.) Aslı: (والله لَأَفْعَلَنَّ) şeklinde olup cer harfi hazfolunmuştur.

- (كَمْ) 'i haberiyye den sonra gelen cer harfi hazfedilebilir.<sup>262</sup> Arapların şu sözünde olduğu gibi: (كَمْ مِنْ دِرْهَمٍ اشْتَرَيْتَ ثَوْبَكَ؟) (Elbiseni kaç dirheme satın aldın), bu sözün takdiri: (كَمْ مِنْ دِرْهَمٍ اشْتَرَيْتَ ثَوْبَكَ؟) şeklindedir.

Bazen semâ'î olarak cer harfi hazfedilir ve mecrûr da nasb konumunda olur.<sup>263</sup> Bu da nesirde câiz, şiirde ise zaruretten dolayı özel olarak gelir. Örneğin: (إِنَّمَا دَلِيلُكُمْ) (إِنَّمَا دَلِيلُكُمْ) ayetinin takdiri: (إِنَّمَا دَلِيلُكُمْ) şeklindedir.<sup>264</sup> (إِنَّمَا دَلِيلُكُمْ) ayetinin takdiri: (إِنَّمَا دَلِيلُكُمْ) şeklindedir.

Bir mızrağı betimleyen şairin şu sözünde de olduğu gibi: [Kâmil]

<sup>258</sup> İbn Hişâm, a.g.e., c. II, s. 162; İbn 'Akîl, Şerhu İbn 'Akîl 'alâ Elfiyyeti İbn Mâlik, c. IV, s. 125.

<sup>259</sup> İbn Hişâm, Şerhu Süzûru 'z-Zeheb, s. 317; İbn Hişâm, Evdâhu'l-Mesâlik, c. II, s. 161.

<sup>260</sup> Haşr, 59/7

<sup>261</sup> İbn Hişâm, Muğni'l-Lebîb, c. VI, s. 488.

<sup>262</sup> İbn Hişâm, a.g.e., c. VI, s. 488; İbn Hişâm, Şerhu Süzûru 'z-Zeheb, s. 258; İbn Hişâm, Evdâhu'l-Mesâlik, c. III, s. 71.

<sup>263</sup> İbn Hişâm, Muğni'l-Lebîb, c. VI, s. 487; İbn Hişâm, Evdâhu'l-Mesâlik, c. II, s. 159.

<sup>264</sup> Âl-i İmrân, 3/175

أَدْنُ بِهِزِّ الْكَفِّ يَغْسِلُ مِثْنَهُ      فِيهِ كَمَا عَسَلَ الطَّرِيقَ النَّعَابُ<sup>265</sup>

“-Bu mızrak- yumuşaktır, avuç sarsıntısıyla hareket eder, tilkinin yolda yürürken hareket etmesi gibi.”

Aslı: (في الطَّرِيقِ) takdirindedir.

Bazen de cer harfi hazf edilir ve ameli kalır, yani mecrûr cer konumunda kalır. Bu da çok az ve şaz olarak gelir.<sup>266</sup> Rû'be b. Accâc'ın -(كَيْفَ أَصْبَحْتَ؟)/Ona: nasıl oldun? Diye sorulduğunda)-(iyiyim/خير) demesi gibi. (خير) ifadesi aslı (يَحْيَى) dir.

Örneğin: [Tavîl]

إِذَا قِيلَ أَيُّ النَّاسِ شَرُّ قَبِيلَةٍ؟      أَشَارَتْ كَلْبِيبٍ بِالْأَكْفِ الْأَصَابِعِ<sup>267</sup>

“İnsanların hangisi en kötüsüdür denildiğinde avuç içi ve parmaklarla beraber Küleyb'i<sup>268</sup> gösterdi.”

Yani: (أَشَارَتْ إِلَى كَلْبِيبٍ) takdirindedir.

(من/min) harfine gelince; bu cer harfinin hazfi, ism-i tafdiliden sonra gelirse olur.<sup>269</sup> Allah'ı Teâlâ'nın şu sözünde olduğu gibi: (أَنَا أَكْثَرُ مِنْكَ مَالًا وَأَعَزُّ نَفَرًا)<sup>270</sup> “Ben, servetçe senden daha zenginim; insan sayısı bakımından da senden daha güçlüyüm.” Takdiri: (وَأَعَزُّ مِنْكَ نَفَرًا) şeklindedir.

İsm-i tafdilinin haber konumunda olduğu durumlarda bu harfin hazfi daha çok gerçekleşir. Bir önceki örnekte olduğu gibi. İsm-i tafdilinin hal olduğu durumlarda ise hazfi daha azdır. Buna şairin şu şiiri örnektir: [Tavîl]

دَنَوْتُ وَقَدْ خَلْنَاكَ كَالْبَدْرِ أَجْمَلًا      فَظَلَّ فُؤَادِي فِي هَوَاكَ مُضَلَّلًا<sup>271</sup>

“-Ey sevgilim- Yaklaştın ve seni dolunay gibi güzel zannettik, oysa sen dolunaydan daha güzelsin. Kalbim aşkında şaşkın bir halde kaldı.”

<sup>265</sup> Sâ'ide b. Cu'be el-Hüzelî'nin sözü. Bkz. Sükkerî, *Dîvânü'l-Hüzelîyyîn*, c. I, s. 190.

<sup>266</sup> İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, c. VI, s. 487; İbn Hişâm, *Evdâhu'l-Mesâlik*, c. II, s. 158.

<sup>267</sup> Ferezdak, Hemmâm b. Gâlib b. Sa'saa, *Dîvânü'l-Ferezdak*, (thk. 'Ali Fâ'ûr), Beyrut 1987, s. 362.

<sup>268</sup> Cerîr'in kabilesinin ismi.

<sup>269</sup> İbn Mâlik, *a.g.e.*, c. III, s. 57; İbn Hişâm, *a.g.e.*, c. III, s. 258-259.

<sup>270</sup> Kehf 18/34

<sup>271</sup> Söyleyeni bilinmeyen bkz. İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, c. II, s. 57; İbn Hişâm, *a.g.e.*, c. III, s. 258; İbn 'Akîl, *a.g.e.*, c. III, s. 155; el-Ezherî, *a.g.e.*, c. III, s. 441.

Aslı: (دَنَوْتُ أَجْمَلٌ مِنَ الْبَدْرِ) şeklindedir. Burada (أَجْمَلٌ) kelimesi (دَنَوْتُ) kelimesinden bedel olarak geldiği için sonra gelen (مِنْ) harfi hazf olunmuştur. Sıfat olduğunda da hazf gerçekleşir. Şairin şu sözü gibi: [Recez]

تَرْوِحِي أَجْدَرُ أَنْ تَقِيلِي<sup>272</sup>

“-Ey küçük hurma ağacı- Uza ve yüksel, öğle vaktinde uyumandan daha iyidir.”

Yani: (أَجْدَرُ مِنْ غَيْرِهِ بِأَنْ تَقِيلِي فِيهِ) takdirindedir. Burada (أَجْدَرُ) kelimesi sıfat konumunda geldiği için sonrasında gelen (مِنْ) hazfolunmuştur. İbn Hişâm’ın ifade ettiğine göre bu şekilde gelmesi daha azdır.

### 1.13. Nasb Eden *En* ’in Hazfi

Arap dilinde nasb eden (أَنْ/en) ‘in hazfi çok ve yaygındır. İbn Hişâm’ın belirttiğine göre *en* ‘in genel olarak hazfi birçok yerde mümkün olduğu gibi şaz olarak hazfedildiği yerler de vardır.<sup>273</sup> Şaz olarak hazfine geçmeden önce, *en* ‘in hazfinin vacip ve caiz olduğu noktalara değinmek yerinde olacaktır.

(أَنْ/en) ‘in vacip olarak hazfi beş yerde gelmektedir.<sup>274</sup> Bunlar:

- *En* harfi, öncesinde olumsuz (كان) veya türevlerinden biri olan (لام) ‘dan sonra geldiğinde hazfolunur. Yani (ما كان) veya (لم يكن) den sonra gelen “*lam*”<sup>275</sup> harfi olacak sonrasında ise (أَنْ/en) harfi geldiğinde “*en*” hazfolunur. Allah’u Teâlâ’nın şu sözünde olduğu gibi: (وَمَا كَانَ اللَّهُ لِيُعَذِّبَهُمْ وَأَنْتَ فِيهِمْ)<sup>276</sup> “*Halbuki sen onların içinde iken Allah, onlara azap edecek değildir*” ve (لَمْ يَكُنِ اللَّهُ لِيُعْفِرْ لَهُمْ وَلَا لِيَهْدِيَهُمْ سَبِيلًا)<sup>277</sup> “*Allah ne bağışlayacak, ne de onları doğru yola iletecektir.*” Ayetlerin takdiri ise (أَنْ يُعَذِّبَهُمْ) ve (أَنْ يُعْفِرَ) şeklindedir.

<sup>272</sup> Uhayhe b. el-Cülâh, *Dîvânu Uhayhe b. el-Cülâh*, (thk. Hasan Muhammed Bâcûde), Tâif 1979, s. 81.

<sup>273</sup> İbn Hişâm, *Muğni’l-Lebîb*, c. VI, s. 488.

<sup>274</sup> İbn Hişâm, *Şerhu Katri’n-Nedâ*, s. 147-152; İbn Hişâm, *Şerhu Süzûru’z-Zeheb*, s. 297-308; İbn Hişâm, *Evdâhu’l-Mesâlik*, c. IV, s. 154-168.

<sup>275</sup> Buna da lâmu’l-cuhûd/inkâr lâmu denir.

<sup>276</sup> Enfâl, 8/33

<sup>277</sup> Nisâ, 4/137

- (إلى) veya (إلا) anlamında olan (أُو) harfinden sonra gelirse hazf olunur.

Örneğin: [Tavîl]

لَأَسْتَسْهَلَنَّ الصَّعْبَ أَوْ أُدْرِكُ الْمُنَىٰ فَمَا انْقَادَتِ الْأَمَالُ إِلَّا لِصَابِرٍ<sup>278</sup>

“Ant olsun zorlukları kolaylaştıracağım ta ki muradıma erinceye kadar. Arzular ancak sabredene boyun eğer.”

Beyitte olan (أُو أدرك) sözü, mansub olarak gelmiştir. Çünkü burada (أُو), (إلى) anlamındadır ve bu durumda aslı (أُو أَنْ أُدْرِكُ) olarak gelir. Sonuç olarak (أَنْ) hazfolunmuştur ve bu hazf vacibtir.

Diğer şiir örneğimiz ise şöyledir: [Vâfir]

وَكُنْتُ إِذَا عَمَزْتُ قَنَاةَ قَوْمٍ كَسَرْتُ كُغُوبَهَا أَوْ تَسْتَقِيمًا<sup>279</sup>

“Ben bir toplumun mızraklarını sıktığım zaman, boğumları düz olanların dışındakileri kırarım.”

Bu beyitte ise (أُو تستقيما) sözü, yine mansub olarak geldi. Çünkü burada (إلا) anlamında olan (أُو) den sonra hazf olunan bir “en” harfi vardır.

- (Fâ-i sebebiyye) Sebep bildiren fâ dan sonra gelirse hazf olunur veya gizlenir. Fâ-i sebebiyye'nin muzâri fiili gizli “en” ’le nasbetmesi için kendinden önce ya sırf nefy/olumsuz veya talep -emir, nehy, soru, temenni- gelmelidir.

Fâ-i sebebiyye den önce nefy gelmesine örnek olarak Allah’u Teâlâ’nın şu sözü verilebilir: (لَا يُفْضَىٰ عَلَيْهِمْ فَيَمُوتُوا)<sup>280</sup> “Öldürülmezler ki ölsünler”. Bu ayette (فَيَمُوتُوا) kelimesine baktığımızda fâ-i sebebiyye’den önce nefy gelmiştir. فَيَمُوتُوا ise fa’dan sonra gelen gizli “en” ile nasb okunmuştur. Burada da “en” ’in hazfî vaciptir.

Fâ-i sebebiyye den önce talep gelmesine ise şu şiir örnek verilebilir: [Recez]

يَا نَاقُ سِيرِي عَنَقًا فَسِيحًا إِلَىٰ سُأَيْمَانَ فَتَسْتَرِيحًا<sup>281</sup>

“Ey deve, hızlı ve geniş adımlarla Süleyman’a yürü ki rahatlayalım.”

<sup>278</sup> Söyleyeni bilinmeyen bkz. İbn Hişâm, *a.g.e.*, c. IV, s. 157; İbn 'Akîl, *a.g.e.*, c. IV, s. 8.

<sup>279</sup> Ziyâd el-A'cem'in sözü bkz. Sîbeveyhi, *a.g.e.*, c. III, s. 48; El-Cevherî, *es-Sihâh*, s. 858; İbn Hişâm, *a.g.e.*, c. IV, s. 158.

<sup>280</sup> Fâtır, 35/36

<sup>281</sup> Ebü'n-Necm el-İclî, el-Fazl b. Kudâme, *Divânu Ebi'n-Necm el-İclî*, (thk. Muhammed Edîb Camrân), Dımaşk 2006, s. 132; bkz. Sîbeveyhi, *a.g.e.*, c. III, s. 35; İbn Ya'îş, *a.g.e.*, c. IV, s. 238.

Bu beyitte (فَنَسْتَرِيحَا) kelimesindeki fâ-i sebebiyye'den önce (سِيرِي) emir fiili gelmiştir ve (فَنَسْتَرِيحَا) fa'dan sonra gelen gizli “en” ile mansubtur.

- (Vâvu'l-ma'iyye) beraberlik vâvı dan sonra gelirse yine “en” hazf olunur. Aynı şekilde “vâv” dan önce sırf nefy veya talep gelmesi gerekir.

Sırf nefy gelmesinin örneği Allah'ı Teâlâ'nın şu sözünde olduğu gibi: (أَمْ حَسِبْتُمْ) “*Yoksa Allah içinizden cihad edenleri belli etmeden, sabredenleri ortaya çıkarmadan cennete gireceğinizi mi sandınız?*” Görüldüğü gibi (يَعْلَمُ) fiili vâvu'l-ma'iyye'den sonra gelip, öncesinde nefy olduğundan dolayı gizli (أَنْ) ‘ile mansubtur.

Sırf talep gelmesinin örneği şairin şu sözüdür: [Vâfir]

أَلَمْ أَكُ جَارِكُمْ وَيَكُونُ بَيْنِي وَبَيْنَكُمْ الْمَوَدَّةُ وَالْإِحَاءُ<sup>283</sup>

“Ben sizin komşunuz değil miydim ayrıca benimle sizin aranızda sevgi ve kardeşlik olmasın.”

Bu beyitte (يَكُونُ) fiili vâvu'l-ma'iyye'den sonra gelip öncesinde talep anlamı içeren istifham olduğu için gizli “en” ile mansub okunmuştur.

- (حَتَّى) manasında olan (حَتَّى) ‘dan sonra gelirse, yani önce gelen sonrakine sebep olursa hazfolunur. (أَسْلَمَ حَتَّى تَدْخُلَ الْجَنَّةَ) örneğinde olduğu gibi.

(إِلَى) manasında olan (حَتَّى) ‘dan sonra gelirse yani sonra gelen öncekine sebep olursa yine en hazfolunur. Allah'ı Teâlâ'nın şu sözünde olduğu gibi: (قَالُوا لَنْ نَبْرَحَ عَلَيْهِ) “Onlar: Biz, dediler, Musa aramıza dönünceye kadar buna tapmaktan asla vazgeçmeyeceğiz!”

Nasb eden “en” nin câiz olarak hazfi ise beş yerde gelir:

<sup>282</sup> Âl-i İmrân, 3/142.

<sup>283</sup> Hutay'e, Dîvânü'l-Hutay'e, s. 32.

<sup>284</sup> Tâha, 20/91.

- Atıf harfi olan (أُو) den sonra gelirse hazfi caizdir. Örneğin: ( وَمَا كَانَ لِبَشَرٍ أَنْ )  
 285 (يُكَلِّمُهُ اللَّهُ إِلَّا وَحِيًّا أَوْ مِنْ وَرَائِي حِجَابٍ أَوْ يُرْسِلَ رَسُولًا فَيُوحِيَ بِإِذْنِهِ مَا يَشَاءُ  
 ancak vahiy yoluyla veya perde arkasından konuşur, yahut bir elçi gönderip izniyle  
 ona dilediğini vahyeder”. Yani: (أُو أَنْ يُرْسِلَ) takdirindedir. “en”, atıf harfi olan (أُو)  
 den sonra gelmesi sebebiyle hazfolunmuştur. (يُرْسِلَ) fiilinin nasb konumunda olması  
 da “en” sebebiyledir.

- Atıf harfi olan (واو) dan sonra gelirse hazfi caizdir. Şairin şu sözünde olduğu  
 gibi: [Vâfir]

وَلَيْسَ عَبَاءَةٌ وَتَقَرَّ عَيْنِي أَحَبُّ إِلَيَّ مِنْ لُبْسِ الشُّفُوفِ<sup>286</sup>

“Aba giyip ve gözümün aydın olması, ince ipekler giymekten daha sevimlidir  
 bana.”

Aslı: (وَلَيْسَ عَبَاءَةٌ وَأَنْ تَقَرَّ عَيْنِي) şeklindedir.

- Atıf harfi “فاء/fâ” dan sonra gelirse hazfolur. Şairin şu sözünde geldiği gibi:  
 [Basîl]

وَلَوْلَا تَوَقُّعُ مُعْتَرٍ فَأَرْضِيهِ مَا كُنْتُ أُوْتِرُ إِتْرَابًا عَلَى تَرَبٍ<sup>287</sup>

“Bir fakirin bana gelip onun ihtiyacını gidermem beklentisi olmasaydı,  
 zenginliği fakirliğe tercih etmezdim.”

Bu beyitte olan (فَأَرْضِيهِ) fiili, gizli “en” harfi olduğundan dolayı mansûb olarak  
 gelmiştir. Atıf harfi olan fâ dan sonra geldiği için hazfi caizdir.

- Atıf harfi (تَمْ) den sonra gelirse hazfolunur. Şairin şu sözünde geldiği gibi:  
 [Basîl]

إِنِّي وَقَتْلِي سُلَيْكًا تَمْ أَغْفَلُهُ كَالثَّوْرِ يُضْرَبُ لَمَّا عَاقَتِ الْبَقْرُ<sup>288</sup>

“Ben ve Süleyk’i öldürüp diyetini vermemin durumu, inek su içmeyi  
 bıraktığında boğanın vurulması gibidir.”

<sup>285</sup> Şûrâ, 42/51.

<sup>286</sup> Meysûn b. Behdel’in sözü bkz. Sibeveyhi, *a.g.e.*, c. III, s. 45; İbn Hişâm, *a.g.e.*, c. IV, s. 158; İbn 'Akîl, *a.g.e.*, c. IV, s. 18.

<sup>287</sup> Söyleyeni bilinmeyen bkz. İbn Hişâm, *a.g.e.*, c. IV, s. 176; İbn 'Akîl, *a.g.e.*, c. IV, s. 20.

<sup>288</sup> Enes b. Müdrîke'nin sözü bkz. İbn Hişâm, *a.g.e.*, c. IV, s. 177; İbn 'Akîl, *a.g.e.*, c. IV, s. 19.

Şairin zikrettiği (أَعْفَلَهُ) fiili, açık ve net bir isme atfolunmasına rağmen mansûb olarak gelmiştir. Bu ise fiilden önce mahzûf bir “en” harfi olduğuna işaret eder.

- Lâmu't-ta'lîl'den sonra gelirse yine hazfolunur. Lâmu't-ta'lîl ise öncesinde olumsuz (كان) gelmeyen ve sebep bildiren “lâm” dır. Allah'ı Teâlâ'nın şu sözünde olduğu gibi: (وَأْمُرْنَا لِنُسَلِّمَ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ)<sup>289</sup> “Bize âlemlerin Rabbine teslim olmamız emredilmiştir.” Aslı: (لَأَنْ تُسَلِّمَ) takdirindedir.

Ayrıca İbn Hişâm, nasb eden (أَنْ) harfinin bu zikredilen yerlerin dışında da hazf olduğunu ancak bu hazfin şaz olarak geldiğini ifade etmiştir.<sup>290</sup> Arapların (خَذِ اللَّصَّ) (قَبْلَ أَنْ يَأْخُذَكَ) ve (قَبْلَ أَنْ يَأْخُذَكَ) (وَلَا بُدَّ مِنْ تَتَّبِعَهَا) sözlerinde olduğu gibi. Bunların asılları (قَبْلَ أَنْ يَأْخُذَكَ) ve (قَبْلَ أَنْ يَأْخُذَكَ) (من أن تتبّعها) şeklinde gelir. Şiirden örneğimiz ise: [Tavîl]

أَلَا أَيُّهَذَا الرَّاجِرِي أَحْضَرَ الْوَعَى      وَأَنْ أَشْهَدَ اللَّذَاتِ هَلْ أَنْتَ مُخَلَّدِي<sup>291</sup>

“Ey beni savaşa hazır olmaktan ve eğlenceye katılmaktan alı koyan! Sen, beni ölümsüz kılabilir misin?”

(أَنْ أَحْضَرَ) fiilini mansûb konumunda okuyanlara göre takdiri: (أَنْ أَحْضَرَ) olarak gelir.

Sîbeveyhi şu şiiri örnek olarak getirmiştir: [Tavîl]

وَلَمْ أَرْ مِثْلَهَا خُبَاسَةً وَاجِدًا      وَنَهْنَهْتُ نَفْسِي بَعْدَمَا كِدْتُ أَفْعَلُهُ<sup>292</sup>

“Hiç onun gibi sevimli ganimet görmedim. Kendimi tuttum ve neredeyse içine düşecekken onu engelledim.”

Takdirinin ise (بَعْدَمَا كِدْتُ أَنْ أَفْعَلُهُ) olduğunu ifade etmiştir.<sup>293</sup>

Ancak Müberred bu konuda farklı bir görüş ortaya koymuştur. Ona göre bunun aslı (أَفْعَلَهَا) olup sonundaki (الف/elif) hazf olunmuş ve (هاء) harfinin harekesi öncesinde olan harfe geçmiştir.<sup>294</sup>

<sup>289</sup> En'âm, 6/71.

<sup>290</sup> İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebib*, c. VI, s. 488; İbn Hişâm, *Şerhu Süzûru'z-Zeheb*, s. 308-310; İbn Hişâm, *Evdâhu'l-Mesâlik*, c. IV, s. 178.

<sup>291</sup> Tarafe b. 'Abd, *Dîvânü Tarafe b. 'Abd*, (thk. Düreyye el-Hatîb), Beyrut 2000, s. 25.

<sup>292</sup> Âmir b. Hüveyn et-Tâ'î'nin sözü bkz. Sîbeveyhi, *a.g.e.*, c. I, s. 307; El-Enbârî, *a.g.e.*, c. II, s. 92; İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebib*, c. VI, s. 489.

<sup>293</sup> Sîbeveyhi, *a.g.e.*, c. I, s. 307.

<sup>294</sup> El-Enbârî, *a.g.e.*, c. II, s. 93; İbn Hişâm, *a.g.e.*, c. VI, s. 489.

İbn Hişâm ise Müberred'in görüşünü daha doğru bulmuştur. Çünkü Sîbeveyhi, olmaması gereken yerde “en” harfini gizlemiştir. Yani (كاد) fiili ile haberi arasına “en” harfini gizlemiştir.<sup>295</sup>

#### 1.14. Talep *Lâ* 'sının Hazfî

İbn Hişâm, talep (ل/لâ) 'sının amelinin kalmasıyla birlikte kendisinin hazfolunmasının câiz olduğunu ve bunun da şiire özgü olduğunu belirtmiştir.<sup>296</sup>

Sîbeveyhi'nin görüşü de bu yöndedir.<sup>297</sup> Örneğin: [Vâfir]

مُحَمَّدٌ تَفِدُ نَفْسَكَ كُلُّ نَفْسٍ إِذَا مَا خَفَتْ مِنْ شَيْءٍ تَبَالًا<sup>298</sup>

“Ey Muhammed (s.a.v)! Helak edici bir işten korkarsan; bütün nefisler Senin nefisine feda olsun.”

Yani: (مُحَمَّدٌ تَفِدُ نَفْسَكَ كُلُّ نَفْسٍ) takdirindedir. Beytteki talep “lâ” ‘sının şiir zaruretinden dolayı hazf olduğu görülmektedir.

İbn Hişâm, Müberred'in talep “lâ” sının şiirde dahi câiz olmadığını söylediğini ifade etmiştir. Çünkü ona göre fiillerin âmilleri gizlenmez ve en zayıf âmiller de cezmeden âmillerdir. Dolayısıyla fiillerde cezm, isimlerde cer ile eşdeğerdir.<sup>299</sup>

Kisâ'i'ye göre ise talep “lâ” sının hazfî nesirde/düzyazı da bile, öncesinde *kavil* maddesinin gelmesi şartıyla câizdir. Buna örneğimiz: (قُلْ لِعِبَادِيَ الَّذِينَ ءَامَنُوا يُقِيمُوا )<sup>300</sup> “İman eden kullarıma söyle: Namazlarını dosdoğru kılsınlar.” ayetidir.

Aslında (لِيُقِيمُوا الصَّلَاةَ) takdirindedir. İbn Mâlik ise bu görüşü desteklemekle beraber ilave olarak bu hazfî nesirde haber ifade eden “*kavil*” maddesinden sonra az olarak geldiğini ifade etmiştir.<sup>301</sup> Şairin şu sözünde olduğu gibi: [Recez]

<sup>295</sup> İbn Hişâm, *a.g.e.*, c. VI, s. 490.

<sup>296</sup> İbn Hişâm, *a.g.e.*, c. III, s. 227, c. VI, s. 492.

<sup>297</sup> Sîbeveyhi, *a.g.e.*, c. III, s. 8.

<sup>298</sup> Hassân b. Sâbit'e nisbet edilir bkz. Sîbeveyhi, *a.g.e.*, c. III, s. 8; Müberred, *a.g.e.*, c. II, s. 130; İbnü's-Serrâc, *a.g.e.*, c. II, s. 175; İbn Hişâm, *a.g.e.*, c. III, s. 227.

<sup>299</sup> Müberred, *a.g.e.*, c. II, s. 130-131; İbnü's-Serrâc, *a.g.e.*, c. II, s. 175; İbn Hişâm, *a.g.e.*, c. III, s. 228.

<sup>300</sup> İbrahim, 14/31.

<sup>301</sup> el-Murâdî, *a.g.e.*, c. I, s. 246; İbn Mâlik, *Şerhu 'l-Kâfiyeti 'ş-Şâfiye*, c. II, s. 140; İbn Hişâm, *a.g.e.*, c. III, s. 230-231.



فُلْتُ لِبَوَابِ لَدَيْهِ دَارُهَا تَنْدُنُ فَاِي حَمُوَهَا وَجَارُهَا<sup>302</sup>

“Onun evinin kapısında duran kapıcıya dedim ki: Bana izin ver oraya gireyim, zira ben onun komşusuyum ve kocasının akrabasıyım.”

Burada (تَنْدُنُ) aslı (لِتَأْتِنُ) takdirindedir. Talep “lá” sı hazf olunmuştur. İbn Mâlik bu hazfı şöyle ifade etmiştir: “Bu hazf zaruretten dolayı olmadı, çünkü burada (يُنِنُ) demek mümkündür.”<sup>303</sup>

### 1.15. Nidâ Harfinin Hazfı

Buradaki nidâ harfinden kastolunan, nidânın en sık kullanılan harfi olan (يا/ya) dır. Dolayısıyla hazf konusunda bu harfin dışında bir nida harfi olmaz.<sup>304</sup>

İbn Hişâm sekiz yerde nidâ harfinin hazfinin câiz olmadığını zikretmiştir:<sup>305</sup>

Birincisi, mendup sîgasında geldiğinde. (يا عُمَرَا) gibi.

İkincisi, müstegâse sîgasında geldiğinde. (يا الله) gibi.

Üçüncüsü, uzaktaki bir kişiye nidâ edildiğinde. Çünkü nidâ ile kasıt, sesi uzatmaktır ve hazf onunla çelişir.

Dördüncüsü, belirli olmayan cins ismi ile geldiğinde. Gözleri kör olan kişinin (يا رجلاً خُدُّ بِيَدِي) sözü gibi.

Beşincisi, zamir ile geldiğinde. Zamire gelen nida harfi mansûb ve merfu’ konumunda gelmekle birlikte zamire nida harfinin gelmesi şazdır. Arapların (يا إِيَّاكَ قَدْ) ve şairin şu sözünde olduğu gibi: [Recez]

يا أَبْجُرُّ يا ابنَ أَبْجُرِّ يا أَنْتَا أَنْتَ الَّذِي طَلَّقْتَ عَامَ جُعْتَا<sup>306</sup>

“Ey göbeği büyük olan, ey göbeği büyük olanın oğlu, ey sen; sendin kutluk senesinde karılarını boşayan.”

<sup>302</sup> Menzûr b. Mersed’in sözü bkz. El-Murâdî, *a.g.e.*, c. 1, s. 246; İbn Mâlik, *a.g.e.*, c. II, s. 140; İbn Hişâm, *a.g.e.*, c. III, s. 231.

<sup>303</sup> İbn Mâlik, *a.g.e.*, c. II, s. 140.

<sup>304</sup> İbn Hişâm, *a.g.e.*, c. IV, s. 447.

<sup>305</sup> Sîbeveyhi, *a.g.e.*, c. II, s. 231; İbn Hişâm, *Evdâhu'l-Mesâlik*, c. IV, s. 12.

<sup>306</sup> el-Ahvas, ‘Abdullah b. Muhammed b. ‘Âsim, *Dîvânu'l-Ahvas el-Ensârî*, (thk. ‘Âdil Süleymân Cemâl), Kâhire 1990, s. 268.

Altıncısı (الله) lafzının sonunda şeddeli “mîm” gelmediğinde. Bazı âlimler bu hazfi câiz görmüşlerdir. Örneğin: [Tavîl]

رَضِيْتُ بِكَ اللَّهُمَّ رَبًّا فَلَنْ أَرَى أَدِينُ إِلَّاهَا غَيْرَكَ اللَّهُ تَانِيًا<sup>307</sup>

“Sana Rab olarak razı oldum ey Allah’ım ve senden başkasını ibadet edecek ikinci ilah olarak görmüyorum.”

Bu beyitte (الله) lafzından nidâ harfi hazf olunmuştur.

Yedi ve sekizincisi ise işaret ismi ve belirli cins ismi ile geldiğinde. Kûfelilere göre bunların ikisinde de hazf câizdir. Örneğin: [Tavîl]

إِذَا هَمَلْتُ عَيْنِي لَهَا قَالَ صَاحِبِي بِمِثْلِكَ هَذَا لَوْعَةً وَغَرَامًا<sup>308</sup>

“Gözlerim onun için yaşlarla taşıyorsa, arkadaşım: bu ancak yürek yangınından ve aşırı aşktan dolayıdır dedi.”

Bu beyitte işaret isminden nidâ harfi hazfolunmuştur. Aslı (يا هذا) şeklindedir. Bu durum aynı Arapların şu sözlerinde de olduğu gibidir: (أَطْرُقُ كَرًا)/boyun ey ey kerâ) ve (أَصْبِحُ لَيْلًا)/sabah ol ey gece). Basralılara göre bu örneklerde geçen nidâ harfinin hazfi zaruretten dolayıdır ve şazdır. İbn Hişâm’ın bu konuda görüşü ise cins ve işaret isimlerinde hazfin şaz olduğu yönündedir.<sup>309</sup>

Bu zikredilenler dışında nidâ harfinin hazfi câizdir.<sup>310</sup> Şu ayetlerde olduğu gibi: (يَا أَيُّهَا) “Ey insan ve cin! Sizin de hesabınızı ele alacağız”, aslı (يَا أَيُّهَا) şeklindedir, (يُوسُفُ أَعْرِضْ عَنَّا هَذَا) “Ey Yusuf! Sen bundan (olanları söylemekten) vazgeç!”, aslı (يَا يَوْسُفُ) “Allah’ın kulları! Bana gelin!”, aslı (يَا عِبَادَ اللَّهِ) olarak gelir.

<sup>307</sup> Ümeyye b. Ebi’s-Salt, Ümeyye b. ‘Abdillâh b. Ebi’s-Salt, *Dîvânu Ümeyye b. Ebi’s-Salt*, (thk. Secî’ Cemîl el-Cübeylî), Beyrut 1998, s. 195.

<sup>308</sup> Zürrümme, *Dîvânü Zi’r-Rumme*, s. 536.

<sup>309</sup> İbn Hişâm, *Muğni’l-Lebîb*, c. VI, s. 493.

<sup>310</sup> İbn Hişâm, *a.g.e.*, c. VI, s. 493; İbn Hişâm, *Evdâhu’l-Mesâlik*, c. IV, s. 12.

<sup>311</sup> Rahmân, 55/31.

<sup>312</sup> Yusuf, 12/29.

<sup>313</sup> Duhân, 44/18.

## 1.16. İstifhâm Hemzesi'nin Hazfî

İbn Hişâm'a göre istifhâm hemzesi ister (âm/em) harfinden önce gelsin, ister gelmesin zaruretten dolayı hazf olunur.<sup>314</sup> Örneğin: [Tavîl]

فَوَاللّٰهِ مَا أَذْرِي وَإِنْ كُنْتُ دَارِيًّا بِسَبْعِ رَمَيْنَ الْجَمْرَ أَمْ بِثَمَانٍ<sup>315</sup>

“Allah’a yemin olsun ki bilmiyorum -bilsem bile- Cemre’yi yedi mi yoksa sekiz mi attı.”

Yani: (أَيْسَبْعِ) demektir. Burada istifhâm hemzesi “em” harfinden önce gelmiş ve zaruretten dolayı hazfolunmuştur.<sup>316</sup>

Diğer bir örnek ise şairin şu sözü: [Tavîl]

طَرِبْتُ وَمَا شَوْقًا إِلَى الْبَيْضِ أَطْرَبُ وَلَا لَعِبًا مَتَّى وَذُو الشَّيْبِ يَلْعَبُ<sup>317</sup>

“Sevindim ve hoşlandım ama sevincim güzel kadınlara özlemimden ve oynayıp eğlenmemden değil. Saçları beyaz olan oynar mı?”

Yani: (أَوْ ذُو الشَّيْبِ يَلْعَبُ؟) takdirindedir. Burada da istifhâm hemzesi “em” den sonra gelmemesine rağmen zaruretten dolayı hazfolunmuştur.

Diğer bir şiir örneğimiz: [Hafif]

ثُمَّ قَالُوا تُحِبُّهَا قُلْتُ بَهْرًا عَدَدَ الرَّمْلِ وَالْحَصَى وَالثَّرَابِ<sup>318</sup>

“Sonra dediler ki: Onu seviyor musun? Dedim ki: Elimde değil -onu- kum, çakıl taşı ve toprak sayısınca -seviyorum-.”

Aslı: (أَتُحِبُّهَا) şeklindedir.

Ahfeş’e göre ise istifhâm hemzesinin hazfî bir karışıklığa sebep olmadığına genel olarak câiz olur. Örneğin: (وَتِلْكَ نِعْمَةٌ تَمُنُّهَا عَلَيَّ أَنْ عَبَّدتَّ بَنِي إِسْرَائِيلَ)<sup>319</sup> “O nimet diye başıma kaktığın ise, (aslında) İsrailoğullarını kendine kul köle etmendir.” Bu ayetin aslı (أَوْ تِلْكَ نِعْمَةٌ تَمُنُّهَا عَلَيَّ؟) şeklinde olup istifham hemzesi hazfolunmuştur.<sup>320</sup>

<sup>314</sup> İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, c. I, s. 75.

<sup>315</sup> Ömer b. Ebî Rebîa, Ömer b. Abdillâh b. Ebî Rebîa b. el-Mugîre el-Mahzûmî, *Dîvânu Ömer b. Ebî Rebîa*, (thk. Fâiz Muhammed), Beyrut 1996, s. 362.

<sup>316</sup> İbn Ya’îş, *a.g.e.*, c. V, s. 103-104.

<sup>317</sup> el-Kümeyt el-Esedî, el-Kümeyt b. Zeyd b. Huneys, *Dîvânu El-Kümeyt el-Esedî*, (thk. Muhammed Nebîl Tarîfî), Beyrut 2000, s. 512; bkz. İbn Cinnî, *el-Hesâis*, c. II, s. 68; İbn Hişâm, *a.g.e.*, c. I, s. 76; el-Bağdâdî, *a.g.e.*, c. IV, s. 315.

<sup>318</sup> Ömer b. Ebî Rebîa, *Dîvânu Ömer b. Ebî Rebîa*, s. 73.

<sup>319</sup> Şuarâ, 26/22.

<sup>320</sup> el-Ahfeş, *a.g.e.*, c. II, s. 461; El-Murâdî, *a.g.e.*, c. I, s. 139; İbn Hişâm, *a.g.e.*, c. I, s. 78.

### 1.17. İstifhâm Ma' sındaki *Elif'in* Hazfî

İbn Hişâm, istifhâm (ما/ma) ‘sına cer harfî bitiştiginde, *elif'in* hazfinin vâcib olduğunu belirtmiştir. *Mîm* harfinin üzerindeki fetha ise bu hazfe işaret etmek için kalır. (فِيمَ), (إِلَامَ) ve (عَلَامَ) gibi.<sup>321</sup> Şiirden örneğimiz: [Tavîl]

فَتَاكَ وَلَاؤُ السَّوْءِ قَدْ طَالَ مُلْكُهُمْ فَحَتَّامَ حَتَّامَ الْعَنَاءِ الْمُطَوَّلِ<sup>322</sup>

“Bunlardır mülkleri uzun süren kötü yöneticiler. Ne zamana kadar sürecek uzun çileler?”

Burada istifhâm “ma” sına cer harfî bitiştigi için iki yerde de elif hazf olunmuştur.

Bu hazfın nedeni ise, istifhâm “ma” sı ile haber “ma” sını birbirinden ayırt etmek içindir.<sup>323</sup> İstifhâm “ma” sındaki elif hazf olunur, haber “ma” sındaki elif ise hazf olunmaz. İstifhâm “ma” sındaki elifin hazf olduğuna dair ayetten örnekler:

(فَنَاظِرَةٌ بِمَ يَرْجِعُ الْمُرْسَلُونَ) “*Sen onu nereden bilip bildireceksin!*”,<sup>324</sup> (فِيمَ أَنْتَ مِنْ ذِكْرِنَهَا)

“*Bakayım elçiler ne (gibi bir sonuç) ile dönecekler.*” ve (لِمَ تَقُولُونَ مَا لَا تَفْعَلُونَ)<sup>326</sup>

“*Yapmayacağınız şeyleri niçin söylüyorsunuz?*” ayetleridir.

Haber “ma” sındaki elifin hazf olunmadığına dair ayetten örnekler: (لَمَسَّكُمْ فِي)

(مَا أَفْضَتْكُمْ فِيهِ عَذَابٌ عَظِيمٌ)<sup>327</sup> “*İçine daldığınız bu iftiradan dolayı size mutlaka büyük bir*

*azap isabet ederdi*”, (وَالَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِمَا أُنزِلَ إِلَيْكَ وَمَا أُنزِلَ مِنْ قَبْلِكَ)<sup>328</sup> “*Yine onlar, sana*

*indirilene ve senden önce indirilene iman ederler*” ve (مَا مَنَعَكَ أَنْ تَسْجُدَ لِمَا خَلَقْتَ )

<sup>321</sup> İbn Hişâm, *a.g.e.*, c. IV, s. 19.

<sup>322</sup> el-Kümeýt el-Esedî, *Dîvânu el-Kümeýt el-Esedî*, s. 340.

<sup>323</sup> İbn Hişâm, *a.g.e.*, c. IV, s. 20.

<sup>324</sup> Nâziât, 79/43.

<sup>325</sup> Neml, 27/35.

<sup>326</sup> Saf, 61/2.

<sup>327</sup> Nûr, 24/14.

<sup>328</sup> Bakara, 2/4.

(يَيْدِي) <sup>329</sup> “İki elimle yarattığıma secde etmekten seni men eden nedir?” ayetleridir.

Bunlar istifham değil haber “ma” sıdır.

(عَمَّ يَتَسَاءَلُونَ) <sup>330</sup> “Birbirlerine neyi soruyorlar?” Bu ayette iki farklı okuyuş vardır. Bunlardan ilki (عَمَّ) kelimesinin sonundaki elifin hazfolunmadan (عَمَّا) şeklinde okunmasıdır. Bu kıraat ‘İkrime ve İsa’dan rivayet edilen kırat olup şaz ve nadir olarak gelmektedir. <sup>331</sup> İbn Cinnî bu konuyu ifade ederken istifhâm (ما) ‘sına cer harfi bitiştiğinde elifinin kalması iki zayıf lugattan biridir şeklinde söylemektedir. <sup>332</sup>

Diğer okuyuş ise istifhâm (ما) ‘sındaki elifin hazfolunarak yani (عَمَّ) şeklinde okunmasıdır. Bu ise cumhurun kıraatidir. <sup>333</sup> Çünkü bunun aslı istifhâm (ما) ‘sıdır ve cer harfi bitiştiğinden elif hazf olunmuştur. *Mîm*’in üzerindeki fetha harekesi de bunun bir kanıtıdır. <sup>334</sup> Şairin şu sözüne gelince: [Vâfir]

على ما قام يَشْتُمْنِي لَيْمٍ كَخَنْزِيرٍ تَمَرَّغَ فِي دَمَانٍ <sup>335</sup>

“Ne için alçak biri kalkmış bana sövüyor? O, sanki çamura bulanmış bir domuz gibi.”

Bu beyitteki istifhâm “ma” sının elifi cer harfi bitişmesine rağmen şiir zaruretinden dolayı hazfolunmamıştır.

### 1.18. Te’kit *Nûn*’unun Hazfi

Te’kid (نون/*nûn*) ‘u manayı kuvvetlendirmek ve pekiştirmek için kelimenin sonuna gelen *nûn*’dur. Bu “*nûn*” iki kısımdır; birincisi *nûn*-u sakîle (*şeddeli nûn*), ikincisi ise *nûn*-u muhaffefe (*sakin nûn*).

<sup>329</sup> Sâd, 38/75.

<sup>330</sup> Nebe’, 78/1.

<sup>331</sup> Ez-Zemahşerî, a.g.e., c. VI, s. 293; Es-Semînu’l-Halebî, *ed-Dürru’l-Mesûn*, c. X, s. 647; İbn Hişâm, a.g.e., c. IV, s. 21.

<sup>332</sup> İbn Cinnî, *el-Muhteseb*, c. II, s. 347.

<sup>333</sup> Ebû Hayyan el-Endülîsî, *Tefsîru’l-Bahru’l-Muhîr*, c. VIII, s. 402; el-Hatîb, Abdullatîf Muhammed el-Hatîb, *Mu’cemü’l-Kirâat*, Dimaşk 2002, c. X, s. 259.

<sup>334</sup> Mekkî, Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî, *Müşkilü İ’râbi’l-Şur’ân*, (thk. Hâtim Sâlih ez-Zâmin), Beyrut 1984, s. 794.

<sup>335</sup> Hassân b. Sâbit b. el-Münzir, *Divânu Hassân b. Sâbit*, (thk. ‘Abda ‘Ali Mahannâ), Beyrut 1994, s. 90.

İbn Hişâm'ın ifade ettiğine göre te'kid nûn'u (*şeddeli olan*) zaruretten dolayı hazf olunur.<sup>336</sup> Şairin şu sözünde olduğu gibi: [Recez]

فَلَا وَآبِي لِنَاتِيهَا جَمِيعاً وَإِنْ كَانَتْ بِهَا عَرَبٌ وَرُومٌ<sup>337</sup>

“Babamın hayatına yemin olsun ki -Mu'te'yin- tümüne geleceğiz; orada -onu korumak için- Arap ve Rumlar olsalar bile.”

Aslı: (لِنَاتِيهَا) şeklindedir. Aslında fiilin bura da te'kid edilmesi vâcibtir ancak zaruretten dolayı hazf olunmuştur.

Nûn-u Muhaffefe (*hafifletilmiş şeddeli nûn*) ise sonrasında sükûn harekesi geldiğinde hazfolunur.<sup>338</sup> Yani iki sâkin harf bir araya geldiğinde hazfolunur. (اضْرِبْ) (الْغَلَامِ) örneğinde olduğu gibi. Bu cümlede kelimenin aslı (اضْرِبْ) şeklindedir. Sonrasında sükûn geldiği için te'kid nûn'u hazf olunmuştur. Şiirden örnek: [Hafif]

وَلَا تُهَيِّنَ الْفَقِيرَ عَلَيْكَ أَنْ تَرْكَعَ يَوْمًا وَالذَّهْرُ قَدْ رَفَعَهُ<sup>339</sup>

“Fakiri hor görmeyin. Belki de bir gün gelir zaman onu yüceltir ve sen önünde diz çökersin.”

(تُهَيِّنَ) fiilinin aslı (تُهَيِّنُ) olarak gelir. Yani muhaffefe nûn'u ile te'kid edilmesi gerekir fakat iki sükûnun bir araya gelmesinden dolayı hazfolunmuştur.

Aynı şekilde nûn-u muhaffefe önceki harf zammeli veya kesralı olduğunda vakıf halinde iken hazf olunur. Sonrasında hangi harekeden dolayı hazfolunduysa yerine o harf iade edilir. Örneğin: (اضْرِبْ يَا قَوْمِ) burada vakıf halinde nûn hazfedilir ve önceki harf zammeli olduğundan *vav* harfi getirilerek (اضْرِبُوا) şeklinde söylenir. Aynı şekilde (اضْرِبْ يَا هِنْدَ) örneğinde ise vakıf halinde (اضْرِبِي) şeklinde söylenir.

Nûn-u Muhaffefe bu söylenenler dışında zaruretten dolayı hazfolunur.<sup>340</sup>

Şairin şu sözünde geldiği gibi: [Münserih]

اضْرِبْ عَنْكَ الْهُمُومَ طَارِقَهَا ضَرْبَكَ بِالسُّوْطِ قَوْنَسَ الْفَرَسِ<sup>341</sup>

<sup>336</sup> İbn Ya'îş, *a.g.e.*, c. V, s. 169; İbn Hişâm, *a.g.e.*, c. VI, s. 497.

<sup>337</sup> ‘Abdullah b. Revâha, b. Sa‘lebe el-Ensârî, *Dîvânü ‘Abdullah b. Revâha*, (thk. Velîd Kassâb), Riyâd 1982, s. 149.

<sup>338</sup> İbn Hişâm, *a.g.e.*, c. VI, s. 498; İbn Hişâm, *Evdâhu'l-Mesâlik*, c. IV, s. 103.

<sup>339</sup> Ezbat b. Kurey’in sözü bkz. İbn Ya'îş, *a.g.e.*, c. V, s. 171; İbn Hişâm, *a.g.e.*, c. IV, s. 103; el-Bağdâdî, *a.g.e.*, c. XI, s. 450.

<sup>340</sup> İbn Ya'îş, *a.g.e.*, c. V, s. 172; İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, c. VI, s. 498.

“Geceleyin gelen üzüntüleri ve kederleri vur ve terk et, atın başına kırbaçla vurman gibi.”

(اضرب) fiilinin aslı (اضربن) olması gerekir, ancak zaruretten dolayı nûn-u muhaffefe hazf olunmuştur. (ب) harfinin fethalı kalması ise hazfe işaret etmek içindir.

### 1.19. Tesniye ve Cemi Nûn'unun Hazfi

İbn Hişâm'a göre tesniye ve cemi nûn'u bazı sebeplerden dolayı hazfolunur. Bunları şu şekilde sıralamak mümkündür:<sup>342</sup>

- İzâfetten dolayı hazfolunur. (تَبَّتْ يَدَا أَبِي لَهَبٍ وَتَبَّ)<sup>343</sup> “Ebu Leheb'in iki eli kurusun! Kurudu da” ve (إِنَّا مُرْسِلُونَ النَّاقَةَ)<sup>344</sup> “Gerçekten onları imtihan etmek için dişi deveyi gönderen biziz. Sen onları gözetle ve sabret” ayetlerinde olduğu gibi. Aslında (يدان) ve (مُرْسِلُونَ) şeklinde olması gerekir ancak izâfetten dolayı tesniye ve cemi nûn'u olunmuştur.

- İzâfete benzemesinden dolayı. Örneğin: (لا غلامِي لِزَيْدٍ/Zeyd'in iki kölesi yok), yani: (لا غلامي زيد) taktirindedir. (لا مُكْرَمِي لِعَمْرٍو) cümlesi ise (لا مُكْرَمِي عَمْرٍو) taktirindedir.

- Sılayı kısaltmak için. Örneğin: (الضَّارِبَا زَيْدًا/Zeyd'i vuran iki kişi), bu cümlenin aslı: (الضَّارِبَانِ زَيْدًا) ve (الضَّارِبُ عَمْرًا)'Amrı vuranlar), bu cümlenin aslı: (الضَّارِبُونَ عَمْرًا) olarak gelir.

- Sonrasında sâkin “لام/lâm” geldiğinde. Bu hazf az gelmektedir. Allah'ü Teâlâ'nın şu sözünde geldiği gibi: (إِنَّكُمْ لَدَائِقُوا الْعَذَابِ الْأَلِيمِ)<sup>345</sup> “Kuşkusuz siz acı azabı tadacaksınız.” Bu (العذاب) kelimesini nasb olarak okuyanların kırâatine göredir.

<sup>341</sup> Tarafe b. ‘Abd, *Dîvânü Tarafe b. ‘Abd*, s. 164.

<sup>342</sup> İbn Hişâm, *a.g.e.*, c. VI, s. 500; İbn Hişâm, *Şerhu Katri'n-Nedâ*, s. 447.

<sup>343</sup> Mesed, 111/1.

<sup>344</sup> Kamer, 54/27.

<sup>345</sup> Sâffât, 37/38.

Cumhurun kırâatına göre ise (العذاب) kelimesi cer konumundadır. Dolayısıyla bu ayetteki *nûn*'un hazfi izâfet sebebiyledir.<sup>346</sup>

- Zarurettten dolayı. Nûn'un hazfinin sebeplerinden biri de şiir zaruretidir. Şairin şu sözünde olduğu gibi: [Tavîl]

هُمَا خُطَّتَا إِمَّا إِسَارٍ وَمِنَّةٍ وَإِمَّا دَمٍ وَالْمَوْتُ بِالْحَرِّ أَجْدَرُ<sup>347</sup>

“İki yoldur: ya esaret ve minnet ya da kan. Hür olana ise ölüm en yakışanıdır”.

Aslı: (هُمَا خُطَّتَان) takdirindedir.

### 1.20. Tenvînin Hazfi

İbn Hişâm'a göre tenvîn vâcip olarak şu sebeplerden dolayı hazf olunur:<sup>348</sup>

- Kelimenin başına (أل) takısı dahil olduğunda tenvin hazfolunur. (جَاءَ) Kelimenin aslı (طَالِبٌ) olup (أل) takısı dahil olduğundan tenvîn hazfolunmuştur.

- İzâfetten dolayı hazfolunur. (غَلَامُكْ/Senin kölen) kelimesinde olduğu gibi. Kelimenin aslı (غَلَامٌ) olup izâfetten dolayı tenvîn hazfolunmuştur.

- İzâfete benzediğinde hazfolunur. (لا مَالَ لَزَيْدٍ/Zeyd'e mal yok) sözünde olduğu gibi. Bu cümlelerin aslı (لا مَالاً لَزَيْدٍ) şeklindedir.

- Gayr-i munsarîf olduğu zaman hazfolunur. Kelime herhangi bir illetten dolayı gayr-i munsarîf olduğunda tenvîn hazf olunur.

- Nasbın dışında bir hareke üzerine vakf yapıldığında tenvîn hazfolunur. (هذا) sözünde olduğu gibi. Burada (كتاب) kelimesinin üzerindeki tenvin vakıf halinde hazfolunmuştur. Vakıf olunmadığı durumda ise (هذا كتابٌ) diye tenvinli bir şekildedir. Zira hareke üzerine vakf yapmak câiz değildir. Nasb üzerine vakf yapıldığı zamansa tenvîn elife dönüşür. Mesela: (قَرَأْتُ كِتَاباً/Kitabı okudum) cümlesinde vakf yapıldığında (قَرَأْتُ كِتَابَا) olur ki tenvin elife dönüşmüştür.

<sup>346</sup> İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, c. VI, s. 501; el-Hatîb, *Mu'cemü'l-Kirâat*, c. X, s. 24.

<sup>347</sup> Teebbeta Şerran, Sâbit b. Câbir b. Süfyân, *Dîvânu Teebbeta Şerran ve Ahbâruhu*, (thk. 'Ali Zülfikâr Şakir), Beyrut 1984, s. 89; bkz. Es-Sîrâfî, *a.g.e.*, c. II, s. 184; İbn Cinnî, *el-Hesâis*, c. II, s. 176; Ebû Temmâm, *Dîvânu'l-Hamâse*, s. 17; İbn Hişâm, *a.g.e.*, c. VI, s. 501.

<sup>348</sup> İbn Hişâm, *a.g.e.*, c. VI, s. 503.



- Zamire bitiştiğinde hazfolunur. (ضَارِبُكَ/Seni vuran) örneğinde olduğu gibi. Burada muzaf değil de zamirin mef'ul olduğunu düşünenlere göre ism-i failden tenvin hazfolunmuştur.

- Sıfat ve mevsuf aralarını ayırmama şartıyla alem ismi (ابن) veya (ابنة) kelimesiyle vasıflandığı, ayrıca (ابن) veya (ابنة) kelimesi diğer bir aleme muzaf olduğunda. (جَاءَنِي زَيْدُ بْنُ عَمْرٍو/Bana Zeyd b. 'Amır geldi) ve (جَاءَتْ هِنْدُ بِنْتُ عُثْبَةَ/Hind bint 'Utbe geldi) örneklerinde olduğu gibi.

İbn Hişâm bazen şiir zaruretinden dolayı tenvinin hazfolunmadığını ifade etmiştir. Örneğin: [Recez]

جَارِيَةٌ مِنْ قَيْسِ ابْنِ ثَعْلَبَةَ ...<sup>349</sup>

“Kays b. Sa'lebe'den bir câriye...”

Burada (ابن) kelimesi iki alem ismi arasında bulunmuştur ve bu durumda (قَيْسِ) kelimesindeki tenvînin hazf olunması gerekir, ancak şiir zaruretinden dolayı hazfolunmayıp tenvînli olarak gelmiştir.<sup>350</sup>

- İki sâkin yan yana geldiğinde hazfolunur. Bu da az olarak gelmektedir. Şairin şu sözünde geldiği gibi: [Mütekârib]

فَأَلْفَيْتُهُ غَيْرَ مُسْتَعْتَبٍ      وَلَا ذَاكِرَ اللَّهِ إِلَّا قَلِيلًا<sup>351</sup>

“Onu, rızamı istemediği ve Allah'ı ancak az andığı halde buldum.”

Bu beyitte gelen (ذَاكِرَ) kelimesindeki tenvîn, iki sâkin (tenvin ve Allah kelimesindeki hemze) yan yana gelmesi sebebiyle hazfolunmuştur.

### 1.21. El'in Hazfi

İbn Hişâm'a göre (أل/el) takısı vâcip olarak iki yerde hazfedilir:

<sup>349</sup> Ağlep el-İclî'nin sözü bkz. Sibeveyhi, *a.g.e.*, c. III, s. 506; İbn Cinnî, *a.g.e.*, c. II, s. 247; İbn Ya'îş, *a.g.e.*, c. I, s. 335.

<sup>350</sup> İbn Mâlik, *a.g.e.*, c. II, s. 8; İbn Hişâm, *a.g.e.*, c. VI, s. 505; el-Bağdâdî, *a.g.e.*, c. II, s. 236.

<sup>351</sup> Sükkerî, el-Hasen b. el-Hüseyn, *Dîvânu Ebi'l-Esved ed-Düelî*, (thk. Muhammed Hasan), Beyrut 1998, s. 54; bkz. Sibeveyhi, *a.g.e.*, c. I, s. 169; İbn Ya'îş, *a.g.e.*, c. V, s. 161; İbn Hişâm, *a.g.e.*, c. VI, s. 505.

1. Nidâ sebebiyle. Mesela (الغلام), (الرجل) ve (الإنسان) kelimeleri nidâ ile söylen-  
diğinde (يا غلام), (يا رجل) ve (يا إنسان) olarak söylenir.<sup>352</sup> “El” takısı ile nidâ bir araya  
gelmediğinden bunları nida ile söylerken “el” takısını hafzetmek vaciptir.

Burada iki istisna vardır. Buralarda “el” ile nidânın bir arada gelmesi câiz olur.  
Birincisi lafzatullahta yani (الله) lafzındadır. (يا الله) şeklinde söylemek câiz olur.  
İkincisi ise mahkî cümlesindedir. Mesela bir kişinin ismi (المُنْطَلِقُ زَيْدٌ) olduğunda ona  
nidâ yapılırken (يا المُنْطَلِقُ زَيْدٌ) olarak söylenebilir.<sup>353</sup> Burada “el” takısı hafz olunması  
gerekir ancak mahkî cümle olduğundan dolayı (يا/ya) ile “el” takısının bir arada  
gelmesi câizdir.

2. İzâfetten dolayı. Mesela (الغلام) ve (الدار) kelimeleri izafet ile geldiklerinde  
(غلامي) ve (داري) şeklinde gelir. (الغلامي) ve (الداري) demek câiz olmaz.<sup>354</sup> Çünkü (el)  
takısı ile izâfet bir araya gelmez, dolayısıyla bu durumda hafz vâcibtir.

Bunda da iki istisna vardır. Bu durumlarda “el” ile izâfetin bir arada gelmesi  
câiz olur. Birincisi Muzâf’ın cemi müzekker sâlim olması. Yani harflerle murab  
olmasıdır. (الضَّارِبَا زَيْدٌ) ve (الضَّارِبُو زَيْدٌ) örneklerinde olduğu gibi. İkincisi ise muzâf’ın  
sıfat olup, muzâf ileyhinde o sıfata ma’mül olması. (الضَّارِبُ الرَّجُلُ) ve (الرَّكِبُ الْفَرَسُ)  
örneklerinde olduğu gibi.<sup>355</sup> Bu iki durumda “el” takısı ve izâfetin bir araya gelmesi  
caizdir.

Bazen başta zikredilenler dışında “el” takısı hafz olunur. Ancak bu hafif şazdır  
ve üzerine kıyas yapılmaz. Araplardan işitilen şu sözlerde olduğu gibi: (هذا عَيُّوقُ)  
هذا عَيُّوقُ/Bu ‘Ayyûk<sup>356</sup> çıktığı halde) ve (هذا يومٌ مُبَارَكٌ فِيهِ) Mübarek bir pazartesi bu  
günü).<sup>357</sup> Bunlar aslında: (العَيُّوقُ) ve (الاثنين) şeklindedirler ve “el” takısı şaz olarak  
hafz olunmuştur.

<sup>352</sup> İbn Hişâm, *a.g.e.*, c. VI, s. 508; İbn Hişâm, *Şerhu Süzûru’z-Zeheb*, s. 166; İbn Hişâm, *Evdâhu’l-  
Mesâlik*, c. I, s. 166; İbn ‘Akîl, *a.g.e.*, c. I, s. 182.

<sup>353</sup> İbn Hişâm, *Muğni’l-Lebîb*, c. VI, s. 508; İbn Hişâm, *Şerhu Süzûru’z-Zeheb*, s. 166.

<sup>354</sup> İbn Hişâm, *Muğni’l-Lebîb*, c. VI, s. 508; İbn Hişâm, *Şerhu Süzûru’z-Zeheb*, s. 166; İbn Hişâm,  
*Evdâhu’l-Mesâlik*, c. I, s. 166; İbn ‘Akîl, *a.g.e.*, c. I, s. 182.

<sup>355</sup> İbn Hişâm, *Muğni’l-Lebîb*, c. VI, s. 508; İbn Hişâm, *Şerhu Süzûru’z-Zeheb*, s. 166.

<sup>356</sup> Bir yıldız ismi.

<sup>357</sup> İbn Hişâm, *Evdâhu’l-Mesâlik*, c. I, s. 166; İbn ‘Akîl, *a.g.e.*, c. I, s. 182.

Ahfeş'e göre, (سَلَامٌ عَلَيْكُمْ) sözünün tenvinsiz ve “el” takısız gelmesi Araplardan duyulmuştur ve bu sözün aslı (السَّلَامُ عَلَيْكُمْ) şeklindedir. Ancak İbn Hişâm'a göre bu sözün aslı muzâf ileyh takdir ederek (سَلَامُ اللَّهِ عَلَيْكُمْ) şeklindedir.<sup>358</sup>

## 1.22. Cevap *Lâm* 'ının Hazfi

İbn Hişâm'ın zikrettiğine göre cevap “لام/lâm” ının hazfi şu üç yerde gelir:<sup>359</sup>

a- (لو) 'ın cevabında hazfedilir. Allah'ü Teâlâ'nın şu sözünde olduğu gibi: (لَوْ نَشَاءُ جَعَلْنَاهُ أُجَاجًا فَلَوْلَا تَشْكُرُونَ)<sup>360</sup> “Dileseydik onu tuzlu yapardık. Şükretmeniz gerekmez mi?”. Aslı: (لَوْ نَشَاءُ لَجَعَلْنَاهُ) takdirinde olup cevaptaki (*lâm*) hazfolunmuştur.

b- (لقد) 'ın (لام) 'ı hazfedilir. Allah'ü Teâlâ'nın şu sözünde olduğu gibi: (لَقَدْ أَفْلَحَ مَنْ زَكَّاهَا)<sup>361</sup> “Nefsini kötülüklerden arındıran kurtuluşa ermiş.” Aslı: (لَقَدْ أَفْلَحَ مَنْ زَكَّاهَا) şeklindedir.

c- (لأفعلن) kalıbında gelen fiilin “*lâm*” ı hazfedilir. Bu da şiire özel bir durum olup zaruretten dolayı hazfolunur. Şairin şu sözünde geldiği gibi: [Kâmil]

وَقَتِيلُ مُرَّةٍ أَتَارَنَ فَإِنَّهُ فَرَعٌ وَإِنَّ أَخَاكُمْ لَمْ يَتَّارُ<sup>362</sup>

“Mürre kabilesinin ölüsünün öcünü alacağım. Çünkü o çok yüce ve şereflidir. Sizin kardeşiniz öcü alınmadı”.

Takdiri (وَقَتِيلُ مُرَّةٍ لِأَتَارَنَ) şeklindedir şiir zaruretinden dolayı cevap “*lâm*” ı hazfolunmuştur.

## 1.23. Terhîm'in Hazfi

Terhîm, münâdânın son harfini hafiflik amacıyla hafifletmektir.<sup>363</sup> Terhîm sadece münâda da olur.

<sup>358</sup> Ebû Hayyan el-Endülîsî, a.g.e., c. I, s. 323; Ebû Hayyan el-Endülîsî, *İrtişâfu'd-Darb*, c. IV, s. 1822; İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, c. VI, s. 508-509.

<sup>359</sup> İbn Hişâm, a.g.e., c. VI, s. 511.

<sup>360</sup> Vâkıa, 56/70.

<sup>361</sup> Şems, 91/9.

<sup>362</sup> Âmir b. Tufeyl, *Divânu Âmir b. Tufeyl*, Beyrut 1979, s. 56.

İbn Hişâm'a göre münâdânın ma'rife olup müstagâs<sup>364</sup>, mendüp<sup>365</sup>, izâfetli ve isnad sahibi olmaması şartıyla terhîmi -münadanın son harfinin hazfi- câiz olur. Dolayısıyla kör olan birinin, (يا إنساناً خذ بيدي) ve (يا لَجَعْفَر) (وا جَعْفَرَاه) sözleri; ayrıca (يا (أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ) ve (تَأْبَطُ شَرًّا) gibi sözlerde terhîm caiz olmaz.<sup>366</sup>

Fakat burada İbn Hişâm Kûfelilerden, izâfetli olduğunda terhiminin câiz olduğunu Araplardan duyduklarını nakletmiştir.<sup>367</sup> Örneğin: [Tavîl]

أَبَا عُرْوَةَ لَا تُبْعِدُ فَكُلُّ ابْنِ حُرَّةٍ سَيِّدُ عُرْوَةَ دَاعِي مَيْتَةٍ فَيُجِيبُ<sup>368</sup>

“*Ey ebâ 'Urve, geçmişte olanlar için kendini üzüp tehlikeye atma; her yiğidi ölüm davetçisi çağırarak ve o da icabet edecektir.*”

Burada (أَبَا عُرْوَةَ) sözünün izâfetli olmasına rağmen terhim yapılmıştır. Zira aslı (أَبَا عُرْوَةَ) şeklindedir. Dolayısıyla Kûfelilere göre bu terhim câizdir.

İbn Hişâm yine İbn Mâlik'in Sîbeveyhi'den alıntı yaparak isnadlı olanın terhiminin câiz olduğunu zikrettiğini ifade etmiştir.<sup>369</sup>

Daha sonra İbn Hişâm terhîm edilecek olan münâdâyı iki kısma ayırmıştır. Birincisi müenneslik “*/ta*” ‘sı ile olan, ikincisi ise müenneslik “*ta*” ‘sından soyutlanmış olan.

Birinci kısmın yani müenneslik “*ta*” ‘sı ile olanın terhîmi genel olarak câizdir.<sup>370</sup> (عَائِشَةَ) ve (يَا تُبَّ) kelimelerinde: (يَا تُبَّ) ve (يَا عَائِشَ) şeklinde terhîm yapılabilir.

Şiirden örneğimiz: [Recez]

جَارِي لَا تَسْتَكْرِئِي غَذِيرِي<sup>371</sup>

“*Ey câriye benim mazeretimi kınamayın.*”

<sup>363</sup> İbn Hişâm, *Şerhu Katri'n-Nedâ*, s. 374; İbn Hişâm, *Evdâhu'l-Mesâlik*, c. IV, s. 52.

<sup>364</sup> İstigâse yardıma çağırma. Münâdânın bir cinsidir. Yardıma çağrılan fethalı “*ئ*” edatı ile çağrılır ve bu yardıma çağrılan kişiye müstegâs denir.

<sup>365</sup> Herhangi bir şeyden duyulan acı dolayısıyla yapılan nidâyâ nudbe denir. Nudbe için *بِ* daha ziyâde *وَأ* ünlem edatları kullanılır.

<sup>366</sup> İbn Hişâm, *Şerhu Katri'n-Nedâ*, s. 374; İbn Hişâm, *Evdâhu'l-Mesâlik*, c. IV, s. 52-53.

<sup>367</sup> İbn Hişâm, *a.g.e.*, c. IV, s. 53.

<sup>368</sup> Söyleyeni bilinmeyen bkz. İbn Şecerî, *a.g.e.*, c. I, s. 195; İbn Ya'îş, *a.g.e.*, c. I, s. 375; el-Bağdâdî, *a.g.e.*, c. II, s. 336.

<sup>369</sup> İbn Hişâm, *a.g.e.*, c. IV, s. 54; İbn 'Akîl, *a.g.e.*, c. III, s. 247.

<sup>370</sup> İbn Hişâm, *Şerhu Katri'n-Nedâ*, s. 374; İbn Hişâm, *Evdâhu'l-Mesâlik*, c. IV, s. 54.

<sup>371</sup> Accâc, Rû'be b. Abdillâh el-Accâc b. Rû'be, *Divânü Rû'be b. Accâc*, (thk. 'Azze Hasan), Beyrut 1995, s. 227.

Şairin (جَارِي) sözü, mahzûf nidâ harfi ile münâdâdır. Müenneslik “ta” ‘sı hazfolunarak terhim yapılmıştır. Aslı (يا جارية) şeklindedir.

İkinci kısmın yani müenneslik “ta” sından soyutlanmış olan münâdânın terhîmi ise üç şartla câiz olur:<sup>372</sup>

Birincisi zamme üzeri mebnî olmasıyla caiz olur. Yani müfred olması gerekir. (رَيْتَبُ) isminde (يا رَيْتَبُ) denilmesi gibi.

İkincisi alem olmalı. (سُعَاد) ve (مَالِك) isimleri gibi ve bu isimlerin terhîminde (يا) (يا مَال) olarak söylenir.

Üçüncüsü ise kelime dört ve daha fazla harfli olması halinde caiz olur. (حَارِث) ve (جَعْفَر) isimleri gibi. Bu isimlerin terhiminde: (يا حَار) ve (يا جَعْفَر) şeklinde söylenir.

Bu nedenle (يا عَبْدُ اللَّهِ) ve (شَابَ قَرْنَاهُ) isimleri müfred olmadıkları için, (يا إِنْسَان) alem olmadığı için ve (زَيْد), (عَمْرُو) ve (حَكَم) isimleri sülâsî/üç harfli oldukları için terhîmleri câiz değildir.

Ferrâ’ya göre sülâsî/üç harfli ve orta harfi harekeli olan isimlerin kıyasî olarak terhimi câizdir.<sup>373</sup>

Ayrıca İbn Hişâm terhîm için üç çeşit haziften bahsetmiştir:<sup>374</sup>

Birincisi tek harfle olan terhîm. Geçen örneklerde olduğu gibi.

İkincisi iki harfle olan terhim. Bu da dört şartın yerine getirilmesiyle olur. Dört şart: Sondan bir önceki harfin zâid, illetli, sâkin, üç harf ve üstü olması. (سَلْمَان), (يا مَنْصُور) ve (يا مَنْكِين) olan alem isimleri gibi. Bu kelimelerin terhîmi (يا سَلْمُ), (يا مَنْصُ) ve (يا مَنْكُ) şeklinde olur. Şairin sözünde geldiği gibi: [Kâmil]

يا مَرْوُؤُاْ إِنَّ مَطِيَّتِي مَحْبُوسَةٌ تَرْجُو الحَبَاءَ وَرَبُّهَا لَمْ يَبْئِاسُ<sup>375</sup>

“Ey Mervan! Benim hayvanım kapında uzun süre durmaktadır. Ona bir şey vermeni diliyor. Sahibi de ümidini kaybetmemiş.”

Aslı: (يا مَرْوَان) şeklindedir. Şair son iki harfi hazfederek terhîm yapmıştır.

<sup>372</sup> İbn Hişâm, *Şerhu Katri'n-Nedâ*, s. 375; İbn Hişâm, *Evdâhu'l-Mesâlik*, c. IV, s. 56-57.

<sup>373</sup> İbn Hişâm, *Şerhu Katri'n-Nedâ*, s. 376; İbn Hişâm, *Evdâhu'l-Mesâlik*, c. IV, s. 57.

<sup>374</sup> İbn Hişâm, *Şerhu Katri'n-Nedâ*, s. 379; İbn Hişâm, *Evdâhu'l-Mesâlik*, c. IV, s. 58-61; İbn 'Akil, *a.g.e.*, c. III, s. 249.

<sup>375</sup> Ferezdak, *Dîvânü'l-Ferezdak*, s. 334.

Diğer bir şiir örneğimiz: [Basît]

يَا أَسْمُ صَبْرًا عَلَى مَا كَانَ مِنْ حَدِيثٍ إِنَّ الْحَوَادِثَ مَلَقِيٌّ وَمُنْتَظَرٌ<sup>376</sup>

“Ey Esma! Olan olaylara sabretmen gerekir. Muhakkak ki olayların bazıları ansızın gelir bazıları da beklenilir.”

Aslında (يا أسماء) demektir. Terhîm yapılarak ismin sonundan iki harf hazfolunmuştur.

Üçüncü kısım ise bazen bir kelime bazen de bir kelime ve bir harfîn terhimi şeklinde olur. Bir kelime ile olması daha çok mezcî terkiplerde görünür. (مَعْدٍ يَكْرَب) ve (يَا حَضْرَ مَوْت) sözlerinde olduğu gibi. Bu sözlerin terhimi (يا مَعْدِي) ve (يَا حَضْرَ) şeklindedir. Bir kelime ve bir harfîn terhimine örnek ise (اثنا عشر) sözüdür. Bu söz alem olduğunda ona: (يا اثنَ) şeklinde terhîm yapılır. Burada (عَشْرَ), (ن/nûn) konumunda, elif ise zâid duruma indirilip terhim yapılmıştır.

Münâdâ dışında terhîm yapmak ise İbn Hişâm'ın zikrettiğine göre şu üç şartla câiz olur:<sup>377</sup>

Birincisi zaruretten dolayı câiz olur.

İkincisi kelimenin münâdâ yapılmasına uygun olması; dolayısıyla (الغلام) kelimesi gibilerinin terhîmi câiz olmaz.

Üçüncüsü ise üç harf ve üstü olması veya müenneslik “ta” sı ile olması.

Örneğin: [Tavîl]

لَنِعَمَ الْفَتَى تَعَشُّوْا إِلَى ضَوْءِ نَارِهِ طَرِيفُ بِنِ مَالٍ لَيْلَةَ الْجُوعِ وَالْخَصْرِ<sup>378</sup>

“Ne iyi bir gençtir Tarîf b. Mâlik; açlık ve soğuk gecelerinde ateşinin ışığını gören ona gelir.”

Burada (بِنِ مَالٍ) ismi münâdâ olmamasına rağmen zikredilen şartlara uygun olduğundan terhîm yapılmıştır. Aslı ise (بِنِ مَالِكٍ) şeklindedir.

<sup>376</sup> Lebîd b. Rebî'a, *Dîvânu Lebîd b. Rebî'a*, s. 281.

<sup>377</sup> İbn Hişâm, *a.g.e.*, c. IV, s. 64-65; İbn 'Akîl, *a.g.e.*, c. III, s. 252.

<sup>378</sup> İmriü'l-Kays, *a.g.e.*, s. 81.

## 1.24. Rübbe'nin Hazfî

İbn Hişâm'a göre, cümlede “رُبُّ/rübbe” harfinin hazfedilip amelinin kaldığı yerler şunlardır:<sup>379</sup>

- (ف/â) ‘dan sonra. Bu durum Arapçada çokça gelmektedir. Şairin şu sözünde geldiği gibi: [Tavîl]

فَمِثْلِكَ حُبْلَى قَدْ طَرَقَتْ وَمَرْضِعٍ فَالْهَيْئُهَا عَنْ ذِي تَمَائِمٍ مَحُولٍ<sup>380</sup>

“-Ey ‘Uneyze- Senin gibi yüklü olan nice kadının kapısını çaldım ve dahi senin gibi çocuğunu emziren nice kadını ve nazardan korumak için takan muskalardan oyaladım.”

(فَمِثْلِكَ) de bulunan “â” dan sonra “rübbe” harfi hazf edilip ameli kalmıştır.

- (واو/vâv) ‘dan sonra. Bu da Arapça’da “â” dan daha çok gelmektedir. Şairin şu sözünde geldiği gibi: [Tavîl]

وَلَيْلٍ كَمَوْجِ الْبَحْرِ أَرْخَى سُدُورَهُ عَلَيَّ بِأَنْوَاعِ الْهُمُومِ لِيَبْتَلِي<sup>381</sup>

“Nice geceler vardır ki benim acılara direncimi sınamak için türlü türlü kederlerle deniz dalgaları gibi üzerime karanlıklarını bırakmıştır.”

(وَلَيْلٍ) sözünde “vâv” dan sonra “rübbe” harfi hazf edilmesine rağmen amel etmiştir.

Yine şairin şu sözünde olduğu gibi: [Recez]

وَبَلْدَةٍ لَيْسَ بِهَا أُنَيْسٌ إِلَّا الْبِعَافِيرُ وَإِلَّا الْعَيْسُ<sup>382</sup>

“Nice beldeler var ki orada, vahşi inek yavrusu ve beyaz develer dışında bir dost yoktur.”

(وَبَلْدَةٍ) sözünde “vâv” ‘dan sonra “rübbe” harfi hazfedilmesine rağmen amel etmiştir.

<sup>379</sup> İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebib*, c. II, s. 329; İbn Hişâm, *Şerhu Süzûru 'z-Zeheb*, s. 315-316; İbn Hişâm, *Evdâhu'l-Mesâlik*, c. III, s. 66-70.

<sup>380</sup> İmriu'l-Kays, *a.g.e.*, s. 113.

<sup>381</sup> İmriu'l-Kays, *a.g.e.*, s. 117.

<sup>382</sup> Cîrân en-Mümeyrî'nin sözü bkz. Sibeveyhi, *a.g.e.*, c. I, s. 263; İbn Ya'îş, *a.g.e.*, c. IV, s. 517; İbn 'Uşfür, *a.g.e.*, c. I, s. 521; İbn Hişâm, *Şerhu Süzûru 'z-Zeheb*, s. 268.

- (بَل/bel) ‘den sonra. Bu tür hazf ise diğerlerine göre az gelmektedir. Şairin şu sözü gibi: [Recez]

بَلْ بَلَدٍ مَلَى الْفَجَاجِ قَتَمُهُ لَا يُسْتَرَى كَنَائُهُ وَجَهْرَمُهُ<sup>383</sup>

“Geniş yollarını toz kaplamış nice belde var ki, onların ne halısı ne de keten kumaşı alınır.”

Bu beyitte de “bel” den sonra kendi hazfolunup ameli kalan bir “rübbe” harfi vardır.

Bazen de yukarıda zikredilenlerden hiçbiri gelmeden “rübbe” harfi hazf edilebilir. Tabi bu da Arapça’da az ve nâdir olarak gelmektedir. Örneğin: [Hafif]

رَسْمٌ دَارٍ وَقَفْتُ فِي طَلِّهِ كُدْتُ أَقْضِي الْحَيَاةَ مِنْ جَلِّهِ<sup>384</sup>

“Nice yurt izinin kalıntılarında durdum. Büyük ve yüceliğinden dolayı az kalsın hayatımı kaybedecektim.”

Burada (رَسْمٌ) sözünden önce hiçbir şey gelmemesine rağmen mahzup bir “rübbe” harfinin olduğu amelinden de anlaşılmaktadır.

### 1.25. Kâne ‘nin Nûn’unun Hazfı

İbn Hişâm, (كان/kâne) fiilindeki “nûn” harfinin hazfinin caiz olduğunu belirtmiştir. Bu hazfın gerçekleşmesi için beş şart vardır:<sup>385</sup>

Birincisi muzâri lafzında olmalıdır.

İkincisi muzâri meczum olmalıdır.

Üçüncüsü üzerinde vakıf yapılmamalıdır.

Dördüncüsü nûn’dan sonra mensûb muttasıl zamir gelmemelidir.

<sup>383</sup> Rü’be b. Accâc’ın sözü. Ancak dîvânında bulunamadı bkz. İbn Ya’îş, *a.g.e.*, c. V, s. 27; İbn ‘Akîl, *a.g.e.*, c. III, s. 34; İbn Hişâm, *Muğni’l-Lebîb*, c. II, s. 186; İbn Hişâm, *Şerhu Sûzûru’z-Zeheb*, s. 317.

<sup>384</sup> Cemîl Büseyne, Cemîl b. Abdillâh, *Dîvânu Cemîl Büseyne*, Beyrut 1982, s. 52.

<sup>385</sup> İbn Hişâm, *Şerhu Katri’n-Nedâ*, s.270; İbn Hişâm, *Şerhu Sûzûru’z-Zeheb*, s. 195; İbn Hişâm, *Evdâhu’l-Mesâlik*, c. I, s. 241.



Beşincisi ise *nûn*'dan sonra *sâkin* gelmemelidir. Örneğin: (وَلَمْ أَكُ بَعِيًّا)<sup>386</sup> “*Iffetsiz de olmadığım halde*” ayetinde olduğu gibi. (أَكُ) fiilinin aslı (أَكُونُ) şeklindedir. Beş şart mevcut olduğu için bu örnekte (*nûn*) hazfolunmuştur. Ayrıca şiiirden örneğimiz: [Vâfir]

وَمَنْ يَكُ ذَا قَمٍ مَرِيضٍ يَجِدُ مَرًّا بِهٖ الْمَاءَ الرَّالَالَا<sup>387</sup>

“Her kimin acı hastalıklı bir ağzı varsa. Onunla tatlı suyu acı bulur.”

(يَكُ) aslında (يَكُونُ) idi. Zikredilen şartlara uygun olduğundan dolayı (*kâne*) nin *nûn*'u hazf olunmuştur.

Eğer şartlardan biri olmazsa hazf câiz olmaz. Örneğin: (فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ مَنْ تَكُونُ لَهُ) “Yurdun (*dünyanın*) sonunun kimin lehine olduğunu yakında bileceksiniz” ayetinde cezim olmadığı için; peygamber efendimizin: (إِنْ يَكُنْهُ تُسَلِّطُ) “Eğer o -*Deccâl*- ise ona asla musallat olunamayacaktır”<sup>389</sup> sözünde mansûb muttasıl zamiri ona bitiştiği için; (لَمْ يَكُنِ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ وَالْمُشْرِكِينَ مُنْفَكِينَ حَتَّى) “Apaçık delil kendilerine gelinceye kadar ehl-i kitaptan ve müşriklerden inkârcılar (*küfürden*) ayrılacak değillerdi” ayetinde *nûn*'dan sonra *sâkin* harf geldiği için (*kâne*) nin *nûn*'u hazf olunmamıştır.<sup>391</sup>

Ancak Sîbeveyhi'nin hocası Yûnus, *nûn*'dan sonra *sâkin* harf gelse bile hazf olduğunu söylemiştir.<sup>392</sup> Şairin şu sözünde geldiği gibi: [Tavîl]

فَإِنْ لَمْ تَكُ الْمِرْأَةُ أَبْدَتْ وَسَامَةً فَقَدْ أَبْدَتْ الْمِرْأَةُ جِبْهَةً ضَيِّعَةً<sup>393</sup>

<sup>386</sup> Meryem, 19/20.

<sup>387</sup> Mütenebbî, Ahmed b. Hüseyin, *Dîvânü Ebi't-Tayyib el-Mütenebbî*, (thk. Dervîş el-Cüveydî), Beyrut 2014, c. II, s. 66.

<sup>388</sup> En'âm, 6/135.

<sup>389</sup> Buhârî, Muhammed b. İsmâil, *el-Câmiu's-Sahîh*, (thk. 'Abdüsselâm Muhammed 'Allûş), Riyâd, 2006, s. 412.

<sup>390</sup> Beyyine, 98/1.

<sup>391</sup> İbn Hişâm, *Şerhu Katri'n-Nedâ*, s.270; İbn Hişâm, *Şerhu Süzuru'z-Zeheb*, s. 195; İbn Hişâm, *Evdâhu'l-Mesâlik*, c. I, s. 241.

<sup>392</sup> İbn Hişâm, *a.g.e.*, c. I, s. 242.

<sup>393</sup> Hancer b. Sahr el-Esedî'ni sözü bkz. İbn Cinnî, *Sırru Sinâ'ati'l-İ'râb*, c. II, s. 195; İbn Mâlik, *a.g.e.*, c. I, s. 183; İbn Hişâm, *a.g.e.*, c. I, s. 242.

“Ayna güzellik göstermediyse eğer, o zaman cesaretli bir aslan yüzü gösterdi.”

(تَكُّ) fiilinin sonrasında sâkin harf gelmesine rağmen *nûn*'u hazf olunmuştur.

Cumhura göre ise şiir zaruretinden dolayı hazf olabilir.<sup>394</sup> Örneğin: [Tavîl]

فَلَسْتُ بِأَتِيهِ وَلَا أَسْتَطِيعُهُ      وَلَاكِ اسْتَفِي إِنْ كَانَ مَاؤُكَ ذَا فَضْلٍ<sup>395</sup>

“Onun -istediği şeyi- yerine getiremem, ona kudretim yok, ancak suyun fazlaysa eğer beni sula.”

Bayitte geçen (وَلَاكِ) fiilinin aslı (وَلَكِنْ) dir. *Nûn* zarurettten dolayı hazfedilmiştir. Aslında iki sâkin harften kurtulmak için *nûn* kesreli olabilirdi. Ancak şiir veznini korumak için *nûn* hazfedilmiştir.<sup>396</sup>

## 2. İSİMLERİN HAZFI

### 2.1. Muzâfın Hazfi

İbn Hişâm'ın zikrettiğine göre eğer muzâf biliniyorsa hazfolunması câizdir.<sup>397</sup> Bu hazf iki şekilde gelmektedir:

Birincisi muzâf ileyhin, muzâfın yerine geçmesi ve i'râbta da onun i'râbına benzemesidir. Allah'ı Teâlâ'nın şu sözünde geldiği gibi: (وَجَاءَ رَبُّكَ)<sup>398</sup> “*Rabbin(in emri) geldiği zaman*”. Bu ayetin aslı (وَجَاءَ أَمْرُ رَبِّكَ) takdirindedir. (فَأَتَى اللَّهَ بُنْيَنَهُمْ مِّنَ )<sup>399</sup> (فَأَتَى أَمْرُ اللَّهِ) “*Allah da onların binalarını temellerinden söktü..*” Aslı: (فَأَتَى أَمْرُ اللَّهِ) takdirindedir. Bu iki ayette de muzâf hazf olunmuştur. Muzâfun ileyh onun yerine geçip i'râbda da onun konumunu almıştır.

İkincisi ise muzâf ileyhin, muzâfın yerine geçmesi ve i'râbının cer kalması yani değişmemesidir. Bu da çoğunlukla mahzûfun anlamında olan muzâfa atıf edilmesinde gelir. Şairin şu sözünde geldiği gibi: [Mütekârib]

<sup>394</sup> İbn Hişâm, *a.g.e.*, c. I, s. 243.

<sup>395</sup> Kays b. ‘Amr, *a.g.e.*, s. 56.

<sup>396</sup> Es-Sîrâfî, *a.g.e.*, c. I, s. 214.

<sup>397</sup> İbn Hişâm, *a.g.e.*, c. III, s. 149-150.

<sup>398</sup> Feer, 89/22.

<sup>399</sup> Nahl, 16/26.

أَكَلَّ امْرِيَّ تَحْسِبِينَ امْرَأً وَنَارٍ تَوَقَّدُ بِاللَّيْلِ نَارًا<sup>400</sup>

“Her erkeği erkek ve her gece yanan ateşi ateş mi zannediyorsun?”

Yani (وَكَلَّ نَارًا) demektir. Muzâf hazfolunup muzâfun ileyhın konumu cer olarak kalmıştır.

Ayrıca muzâfın hazfolunduğu diğer yerleri de İbn Hişâm şu şekilde zikretmiştir.<sup>401</sup>

- Bir hükmün zâta nisbet edildiği yerde. Çünkü talep ancak fiillerde gerçekleşir. Allah’u Teâlâ’nın şu sözünde geldiği gibi: (حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةُ)<sup>402</sup> “Leş size haram kılındı.” Burada bir muzâf takdir etmek gerekir ve buna göre takdiri (حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ الْأَكْلُ) (المَيْتَةُ) şeklinde olur.

- Talebin geçmişte gerçekleşen bir söze veya fiile bağlanıp onunla alakalı olması durumunda. Örneğin Allah’u Teâlâ’nın şu sözünde olduğu gibi: (يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا) وَأَوْفُوا بِعَهْدِ اللَّهِ (وَأَوْفُوا بِالْعُقُودِ)<sup>403</sup> “Ey iman edenler! Akitleri(n gereğini) yerine getiriniz” ve (إِذَا عَاهَدْتُمْ) (أَوْفُوا بِمُقْتَضَى الْعُقُودِ)/Akitlerin gereğince yerine getirin ve (أَوْفُوا بِمُقْتَضَى اللَّهِ/Allah’ın ahitleri gereğince yerine getirin) şeklindedir. Bunlar gerçekleşen söz ve fiildir; dolayısıyla onları ne iptal ne de yerine getirme tasavvur edilmez, ancak maksat o gerçekleşen iki şey gereğince yerine getirmektir.

- Bir fiilin zâta bağlanması ve onunla alakalı olması durumunda. Örneğin: (قَالَتْ) (فَدَلِكُنَّ الَّذِي لُمْتُنَّنِي فِيهِ)<sup>405</sup> “Kadın dedi ki: İşte hakkında beni kınadığınız şahıs budur”, bu ayetin takdiri Yûsuf (a.s) ‘a işaret ederek (لُمْتُنَّنِي فِي حُبِّهِ) şeklinde gelir. Çünkü zâtlarda kınama olmaz, ancak sevgisi nedeniyle olur.

<sup>400</sup> Ebû Dâvûd el-İyâdî, Câriye b. el-Haccâc el-İyâdî, *Dîvânu Ebî Dâvûd el-İyâdî*, (thk. Envâr es-Sâlihî), Dimaşk 2010, s. 112; bkz. İbn Ya’îş, *a.g.e.*, c. II, s. 198; İbn Mâlik, *a.g.e.*, c. I, s. 437; İbn Hişâm, *a.g.e.*, c. III, s. 151; İbn ‘Akîl, *a.g.e.*, c. II, s. 68.

<sup>401</sup> İbn Hişâm, *Muğni’l-Lebîb*, c. VI, s. 407.

<sup>402</sup> Mâide, 5/3.

<sup>403</sup> Mâide, 5/1.

<sup>404</sup> Nahl, 16/91.

<sup>405</sup> Yusuf, 12/32.

- Bazen muzâf ve muzâf ileyh birlikte hazf olunur ve ikinci muzâf birincisinin yerini tutar. Allah’u Teâlâ’nın şu sözünde geldiği gibi: ( دَالِكٌ وَمَنْ يُعَظِّمَ شَعِيرَ اللَّهِ فَإِنَّهَا مِنْ )<sup>406</sup> “Durum öyledir. Her kim Allah’ın hükümlerine saygı gösterirse, şüphesiz bu, kalplerin takvâsındandır”, yani: (فَإِنَّ تَعْظِيمَهَا مِنْ أَفْعَالِ ذَوِي تَقْوَى الْقُلُوبِ) takdirindedir.<sup>407</sup> Burada muzâf olan (أَفْعَالِ) kelimesi ile muzâf ileyh olan (ذَوِي) kelimesi birlikte hazf olunmuş ve ikinci muzâf olan (تَقْوَى) kelimesi birinci muzâfın yerini tutmuştur.

Yine şairin şu sözünde geldiği gibi: [Tavîl]

فَأَذْرَكَ إِزْقَالَ الْعَرَادَةَ ظَلَعُهَا وَفَدَّ جَعَلْتَنِي مِنْ حَزِيمَةٍ إصْبَعًا<sup>408</sup>

“Hazîme ile benim aram bir parmak kalmıştı, ‘Arâde atının yürüyüşüne tökezleme ve topallama geldi.”

Takdiri (إِصْبَعًا مَسَافَةً/ Bir parmak mesafesi kaldı) şeklindedir. Bu beyitte de muzâf ve muzâfun ileyh birlikte hazf olunmuştur.

- Bazen de ikiden fazla hazf olunur. Allah’u Teâlâ’nın şu sözünde geldiği gibi: (فَكَانَ مِقْدَارُ مَسَافَةِ قُرْبِهِ مِثْلَ قَابِ قَوْسَيْنِ أَوْ أَدْنَى)<sup>409</sup> “O kadar ki (birleştirilmiş) iki yay arası kadar, hatta daha da yakın oldu”, Zemahşeri’ye göre bu ayet (O kadar ki mesafesi yakınlığının iki yay arası kadar gibi) takdirindedir. Burada kâne’nin isminden (مِقْدَارُ), (مَسَافَةٌ) ve (قُرْبٌ) kelimeleri ve haberinden de (مِثْلُ) kelimesi hazfolunmuştur.<sup>410</sup>

## 2.2. Muzâf İleyhin Hazfi

İbn Hişâm’a göre muzâf ileyhin bilinmesi halinde hazfi câizdir.<sup>411</sup> Ayrıca muzâf ileyhin hazf olunduğu diğer yerleri de şöyle özetleyebiliriz:

<sup>406</sup> Hac, 22/32.

<sup>407</sup> İbn Hişâm, a.g.e., c. VI, s. 416.

<sup>408</sup> Esved b. Ya’fur b. ‘Abdüesved en-Nehşeli, *Dîvânu Esved b. Ya’fur*, (thk. Nûrî el-Keysî), Bağdat 1970, s. 68; bkz. İbn Ya’îş, a.g.e., c. II, s. 201; İbn Hişâm, a.g.e., c. VI, s. 417; el-Bağdâdî, a.g.e., c. IV, s. 401.

<sup>409</sup> Necm, 53/9.

<sup>410</sup> ez-Zemahşeri, a.g.e., c. V, s. 639; İbn Hişâm, a.g.e., c. VI, s. 418.

<sup>411</sup> İbn Hişâm, *Evdâhu’l-Mesâlik*, c. III, s. 149.

- Münâdâya izâfet olunan mütekellim (ياء/ya) sının hazfi.<sup>412</sup> Allah’u Teâlâ’nın şu sözünde olduğu gibi: (قَالَ رَبِّ اغْفِرْ لِي)<sup>413</sup> “*Ey Rabbim, beni ve kardeşimi bağışla*”, yani: (يا رَبِّي) demektir. Bu ayetteki (ياء/ya) tahfif amacıyla hazf olunmuştur. Bu tür hazf Arapçada çokça gelmektedir.

- Gaye ifade eden lafızlarda muzâf ileyhin hazf olunması.<sup>414</sup> Allah’u Teâlâ’nın şu sözünde olduğu gibi: (لِلَّهِ الْأَمْرُ مِنْ قَبْلُ وَمِنْ بَعْدِ)<sup>415</sup> “*Eninde sonunda emir Allah'ındır.*” Yani: (مِنْ قَبْلِ الْعَلْبِ وَمِنْ بَعْدِهِ) takdirindedir. Bu tür lafızlarda muzâfun ileyhin hazfi çokça gelmektedir. Gaye lafızlarının anlamı ise izâfetten kopan/kesilen ve bu kesilmeden dolayı zamme üzerine mebni olan zarflardır.

- Muzâf ileyhin (أَيِّ), (كُلِّ), (بَعْضِ) ve (لَيْسَ) kelimelerinden sonra hazf olunması.<sup>416</sup> Allah’u Teâlâ’nın şu sözünde olduğu gibi: (قُلْ ادْعُوا اللَّهَ أَوْ ادْعُوا الرَّحْمَنَ أَيًّا مَا (أَيِّ الْأَسْمَاءِ الْحُسْنَىٰ تَدْعُوا فَلَهُ الْأَسْمَاءُ الْحُسْنَىٰ)<sup>417</sup> “*De ki: «İster Allah deyin, ister Rahman deyin. Hangisini deseniz olur. Çünkü en güzel isimler O'na hastır.»*”. Aslı (أَيِّ الْأَسْمَاءِ دَعَوْتُمْ اللَّهُ) takdirindedir. Muzâf ileyh hazfolunmuş ve tenvin onun yerine getirilmiştir.<sup>418</sup>

Diğer ayetten örnekler: (سُبْحٰنَهُۥٓ وَبِٔلَٰهُۥٓ مَا فِى السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ ۗ كُلُّ لَّهُۥٓ قٰنِِٔيۡنٍ)<sup>419</sup> “*Hâşâ! O, bundan münezzehtir. Göklerde ve yerde olanların hepsi O'nundur, hepsi O'na boyun eğmiştir.*” Yani: (كُلُّ مَا فِى السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ) takdirindedir.<sup>420</sup> Başka bir ayette ise (وَأَظْهَرُهُ) (أَللَّهُ عَلَيِّهِ عَرَفَ بَعْضَهُ وَأَعْرَضَ عَنِ بَعْضِ) “*Allah da bunu Peygamber'e açıklayınca, Peygamber bir kısmını bildirmiş, bir kısmından da vazgeçmişti*”, yani: (وَأَعْرَضَ عَنِ)

<sup>412</sup> İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, c. VI, s. 414.

<sup>413</sup> A'râf, 7/151.

<sup>414</sup> İbn Hişâm, *a.g.e.*, c. VI, s. 415.

<sup>415</sup> Rûm, 30/4.

<sup>416</sup> İbn Hişâm, *a.g.e.*, c. VI, s. 415.

<sup>417</sup> İsrâ, 17/110.

<sup>418</sup> Ez-Zemahşerî, *a.g.e.*, c. III, s. 561.

<sup>419</sup> Bakara, 2/116.

<sup>420</sup> ez-Zemahşerî, *a.g.e.*, c. I, s. 314.

<sup>421</sup> Tahrîm, 66/3.

(بَعْضِهِ) takdirindedir. Arapların şu sözünde örnek gösterilebilir: (قَبَضْتُ عَشْرَةَ لَيْسَ غَيْرِ) / *Ben sadece on tanesini tuttum*), yani: (لَيْسَ غَيْرُهَا مَقْبُوضًا) / *Diğerleri tutulmayandır*) demektir. Ayrıca (قَبَضْتُ عَشْرَةَ لَيْسَ غَيْرِ) şeklinde fethalı okumak caizdir. İsmi gizlenmiş muzâf ileyhin lafzı hazfedilip anlamı kalmış olur. Takdiri (لَيْسَ الْمَقْبُوضُ غَيْرَهَا) şeklindedir.<sup>422</sup>

Bunların dışında da muzâfun ileyh hazfolunabilir. (فَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ)<sup>423</sup>

“Onlar için herhangi bir korku yoktur ve onlar üzüntü çekmezler” ayetinde (خَوْفٌ) kelimesini tenvinsiz zamme ile okuyanlara göre takdiri (فَلَا خَوْفٌ شَيْءٍ عَلَيْهِمْ) olarak gelir. Muzaf ileyh olan (شَيْءٍ) kelimesi hazfolunmuştur.<sup>424</sup>

Ayrıca (سَلَامٌ عَلَيْكُمْ) sözünde İbn Hişâm’a göre mahzûf bir muzâf ileyhin olma ihtimali vardır. Yani aslında (سَلَامٌ لِلَّهِ عَلَيْكُمْ) demektir ve muzaf ileyh olan (اللَّهُ) kelimesi hazfolunmuştur veyahut aslı (السَّلَامُ عَلَيْكُمْ) şeklindedir burada da (أل/el) takısı hazfolunmuştur.<sup>425</sup>

### 2.3. İsmi Mevsûlün Hazfi

İbn Hişâm, Kûfeliler, Ahfeş ve İbn Mâlik’in mevsûlün hazfini câiz gördüklerini ifade etmiştir. Ayrıca İbn Mâlik, mevsûlün hazfi için diğer bir mevsûle ma’tuf olmasını şart kılmıştır.<sup>426</sup> Bunun için delilleri ise Allah’u Teâlâ’nın şu sözü: (وَقُولُوا ءَامَنَّا بِالَّذِي أُنزِلَ إِلَيْنَا وَأَنْزَلَ إِلَيْكُمْ)<sup>427</sup> “*Deyin ki: Bize indirilene de, size indirilene de iman ettik*”, aslı (وَبِالَّذِي أُنزِلَ إِلَيْكُمْ) takdirindedir. Şiirden örnek: [Vâfir]

أَمَّنْ يَهْجُو رَسُولَ اللَّهِ مِنْكُمْ وَيَمْدَحُهُ وَيَنْصُرُهُ سِوَاءِ<sup>428</sup>

“Sizden Allah Resûlünü eleştirenle, onu öven ve ona yardım eden eşit midir?”

<sup>422</sup> İbn Hişâm, *a.g.e.*, c. II, s. 454; ed-Desûkî, *a.g.e.*, c. III, s. 395.

<sup>423</sup> Bakara, 2/38.

<sup>424</sup> Ebû Hayyan el-Endülîsî, *Tefsîru'l-Bahru'l-Muhît*, c. I, s. 322; İbn Hişâm, *a.g.e.*, c. VI, s. 415.

<sup>425</sup> İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, c. III, s. 248; Ebû Hayyan el-Endülîsî, *a.g.e.*, c. I, s. 323; İbn Hişâm, *a.g.e.*, c. VI, s. 415.

<sup>426</sup> İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, c. I, s. 235; İbn Mâlik, *Şerhu'l-Kâfiyeti's-Şâfiye*, c. I, s. 133; İbn Hişâm, *a.g.e.*, c. VI, s. 419.

<sup>427</sup> Ankebût, 29/46.

<sup>428</sup> Hassân b. Sâbit, *Divânu Hassân b. Sâbit*, s. 16; bkz. Müberred, *a.g.e.*, c. II, s.135; İbn Mâlik, *a.g.e.*, c. I, s. 134; İbn Hişâm, *a.g.e.*, c. VI, s. 419.

Yani: (وَمَنْ يَمْدَحْهُ وَيُنْصُرْهُ) takdirindedir.

Bir diğer şiir örneğimiz: [Hafif]

مَا الَّذِي دَابُّهُ اِحْتِيَاظٌ وَحَزْمٌ وَهُوَ اَطَاعَ مُسْتَوِيَانِ<sup>429</sup>

“Her zaman tedbirli ve kararlı olan biriyle arzularına uyan biri eşit olurlar mı?”

(وَالَّذِي هَوَاهُ اَطَاعَ) takdirindedir.

Bu örneklerde görüldüğü üzere ikinci mevsûl hazf olunmuştur. Ayrıca İbn Mâlik’in şart koyduğu gibi ikinci mevsûl birinci mevsûle atfedilmiştir. Bu şekilde mevsulün hazfi caizdir.

Basralılara göre ise mevsûlün hazf olunması câiz değildir. Onlar bu konuyla ilgili ayetleri te’vîl edip şiirleri de zaruret olarak kabul etmişlerdir.<sup>430</sup>

## 2.4. Mevsûfun Hazfi

İbn Hişâm’ın zikrettiğine göre mevsûf bilindiği zaman hazf olunması câizdir. Çoğunlukla şuralarda gelmektedir:<sup>431</sup>

- Sıfat mevsûfun amili için ma’mul olmaya uygun ise, mevsûf hazf olunabilir. Örneğin: (وَأَلْنَا لَهُ اَلْحَدِيدَ اَنْ اَعْمَلَ سَبْعَتِ وَقَدَّرَ فِي اَلْسَرِّدِ)<sup>432</sup> “Ona demiri yumuşattık. Geniş zırhlar imal et, dokumasını ölçülü yap”, aslı: (ذُرُوعاً سَابِغَاتٍ/Geniş zırhlar) şeklindedir.

- Mevsûfun mastar olması ve yerine sıfatın geçmesi durumunda mevsûf hazf olunabilir. (فَلْيَضْحَكُوا قَلِيلاً وَلْيَبْكُوا كَثِيراً جَزَاءً بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ)<sup>433</sup> “Artık kazanmakta olduklarının cezası olarak az gülsünler, çok ağlasınlar!” ayetinde olduğu gibi. Yani: (ضَحْكَاً) ve (بُكَاءً) takdirindedir. Burada mevsûf olan (ضَحْكَاً) ve (بُكَاءً) kelimeleri hazf olunup yerine sıfatları olan (قَلِيلاً) ve (كَثِيراً) kelimeleri geçmiştir.

<sup>429</sup> Söyleyeni bilinmeyen bkz. İbn Mâlik, *a.g.e.*, c. I, s. 134; İbn Hişâm, *a.g.e.*, c. VI, s. 420.

<sup>430</sup> İbn Mâlik, *Şerhu’l-Teshîl*, c. I, s. 235; Es-Suyûtî, Celâlüddin b. Ebîbekir, *Hemu’l-Hevâmî fî Şerhi Cemu’l-Cevâmî*, (thk. Ahmed Şemsuddin), Beyrut 1998, c. I, s. 289.

<sup>431</sup> İbn Hişâm, *a.g.e.*, c. VI, s. 423; İbn Hişâm, *Evdâhu’l-Mesâlik*, c. III, s. 284; el-Eşmûnî, *a.g.e.*, c. II, s. 328.

<sup>432</sup> Sebe’, 34/10-11.

<sup>433</sup> Tevbe, 9/82.

- Mevsûfun (مِنْ/min) veya (فِي/fi) ile cer olmuş bir ismin cüzü olması durumunda mevsûf hazfolunabilir. Arapların şu sözünde olduğu gibi: (مِمَّا ظَعَنَ وَمِمَّا )/Bizden bazıları göçtü ve bazıları kaldı), Basralılara göre takdiri: (مِمَّا فَرِيقٌ ظَعَنَ، وَمِمَّا ) olarak gelir ve mevsûf hazfolunmuştur. Kûfelilerin takdirine göre ise (مِمَّا الَّذِي ) şeklinde ve hazfolunan ism-i mevsûldür. İbn Hişâm ise Basralıların görüşüne katılmıştır.<sup>434</sup> Çünkü mevsûlün sılasına bağı, mevsûfun sıfatına bağından daha güçlüdür. Dolayısıyla mevsûl sılasız olmaz fakat mevsûf sıfatsız gelebilir.

Şiirden örnek: [Recez]

لَوْ قُلْتِ مَا فِي قَوْمِهَا لَمْ تَبَيِّنْ      يَفْضُلُهَا حَسَبٍ وَمَيْسَمٍ<sup>435</sup>

“O kadının kavminde ona şeref ve güzellikte üstün gelecek hiç yoktur dersen günahkâr olmazsın.”

Yani: (لَوْ قُلْتِ مَا فِي قَوْمِهَا أَحَدٌ يَفْضُلُهَا لَمْ تَأْتِمِ) demektir. Bu beyitteki mevsûf olan (أَحَدٌ) hazf olunmuştur.<sup>436</sup>

- Bazen mevsûf hazfolunup yerine cümle geçer. Şairin şu sözünde olduğu gibi: [Recez]

أَنَا ابْنُ جَلَا وَطَلَّاعِ النَّتَايَا      مَتَى أَضْعَعُ الْعِمَامَةَ نَعْرِفُونِي<sup>437</sup>

“Ben, her şeyi açığa çıkarmanın oğluyum ve zorlukları aşan, ne zaman ki sarığı çıkarırım o zaman beni tanıyacaksınız.”

Aslı (أَنَا ابْنُ رَجُلٍ جَلَا الْأُمُورِ) (işleri açığa çıkarmanın oğluyum) takdirindedir.

## 2.5. Sıfatın Hazfi

İbn Hişâm, sıfat bilindiğinde ve onun varlığına dair lafzî veya hâlî bir delil bulunduğu hazf olunmasının câiz olduğunu zikretmiştir.<sup>438</sup> Bu konuyla ilgili

<sup>434</sup> İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, c. VI, s. 427.

<sup>435</sup> Bazıları bu beyti Hakîm b. Ma'iyye'ye bazıları ise Ebû Esved el-Himmânî'ye nisbet etti bkz. Sîbeveyhi, *a.g.e.*, c. II, s. 345; İbn Ya'îş, *a.g.e.*, c. II, s. 254; İbn Hişâm, *Evdâhu'l-Mesâlik*, c. III, s. 285; el-Eşmûnî, *a.g.e.*, c. II, s. 328.

<sup>436</sup> İbn Hişâm, *a.g.e.*, c. III, s. 287; el-Eşmûnî, *a.g.e.*, c. II, s. 329.

<sup>437</sup> Sühaym b. Vesîl'in sözü bkz. Sîbeveyhi, *a.g.e.*, c. III, s. 207; İbn Ya'îş, *a.g.e.*, c. I, s. 172; İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, c. VI, s. 425.

<sup>438</sup> İbn Hişâm, *a.g.e.*, c. VI, s. 428; İbn Hişâm, *Evdâhu'l-Mesâlik*, c. III, s. 287.



verdiği örneklerin çoğunda anlam gerektirdiği için sıfatın takdir olunduğunu görürüz. Şayet buralarda sıfat takdir olunmaz ise anlam bozukluğuna yol açar. Dolayısıyla bu anlam karmaşasının ortadan kalkması için sıfat takdir olunması gerekir. Allah’u Teâlâ’nın şu sözünde olduğu gibi: (وَكَانَ وِرَاءَهُمْ مَلِكٌ يَأْخُذُ كُلَّ سَفِينَةٍ غَصْبًا)<sup>439</sup> “(Çünkü) onların arkasında, her (sağlam) gemiyi gasbetmekte olan bir kral vardı”, yani: (كُلُّ سَفِينَةٍ صَالِحَةٍ/Her sağlam gemiyi) takdirindedir. Burada sıfat takdir olunması için iki sebep vardır: Birincisi böyle bir kıraat olduğundan dolayıdır. İkincisi ise ayetin başında geçen (فَأَرَدْتُ أَنْ أَعِيبَهَا) “Onu kusurlu kılmak istedim” sözüne dayanmaktadır.<sup>440</sup> Şöyle ki, eğer kral sağlam olsun olmasın her gemiyi alsaydı o zaman gemiyi delmek anlamsız olurdu. Kralın sadece sağlam gemileri aldığını belirtmek için sıfat takdir etmek daha doğru olacaktır.

Şairin şu sözünde olduğu gibi: [Mütekârib]

وَقَدْ كُنْتُ فِي الْحَرْبِ ذَا تَدْرٍ  
فَلَمْ أُعْطِ شَيْئًا وَلَمْ أَمْنَعْ<sup>441</sup>

“Şüphesiz ben savaşta göğüs geren ve güçlü biriydim. Nedense çok ganimet verilmedim, alanlara da mâni olmadım.”

Aslında (لَمْ أُعْطِ شَيْئًا طَائِلًا) demektir.<sup>442</sup> Burada da çelişkiyi ortadan kaldırmak için anlamın gerektirdiği sıfatı takdir etmek gerekir.

## 2.6. Ma’tufun Hazfî

İbn Hişâm’a göre atfın ma’tûfa tâbi’ olması şartıyla ve mahzufa dair bir delil bulunduğu ma’tûfun hazf olunması câizdir.<sup>443</sup> Yani mahzufa dair bir delil, bir karîne bulunduğu ma’tûfu hazf edip ma’tûfun ‘aleyhi zikretmekle yetinilir. Burada İbn Hişâm’ın verdiği örneklerden birkaçını zikredeceğiz. Örneğin: (لَا يَسْتَوِي )

<sup>439</sup> Kehf, 18/79.

<sup>440</sup> İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, c. VI, s. 428.

<sup>441</sup> ‘Abbâs b. Mirdâs, *Dîvânü'l-'Abbâs b. Mirdâs*, s. 111.

<sup>442</sup> İbn Hişâm, *a.g.e.*, c. VI, s. 430; İbn Hişâm, *Evdâhu'l-Mesâlik*, c. III, s. 290.

<sup>443</sup> İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, c. VI, s. 431.

444 (مِنْكُمْ مَّنْ أَنْفَقَ مِنْ قَبْلِ الْفَتْحِ وَقَتَّلَ) *“Elbette içinizden, fetihten önce harcayan ve savaşımlar, daha sonra harcayıp savaşımlara eşit değildir”*, yani: (وَمَنْ أَنْفَقَ مِنْ بَعْدِهِ) demektir. Bu ayette hazfe dair delil (لا يَسْتَوِي) ifadesidir. Denklikte iki şey arasında olur.<sup>445</sup> Başka bir delil ise ayetin devamında gelen (أُولَئِكَ أَكْثَرُ دَرَجَةً مِّنَ الَّذِينَ أَنْفَقُوا مِنْ بَعْدِ) <sup>446</sup> (وَقَاتِلُوا) *“Onların derecesi, sonradan infak eden ve savaşımlardan daha yüksektir”* ifadesidir. Anlam karmaşasının ortadan kalkması için bu takdire ihtiyaç duyulmuştur.

Başka bir örnek: (سَرَّيْلَ تَقِيكُمْ الْحَرَّ) <sup>447</sup> *“Sizi sıcağdan koruyacak elbiseler”*, yani: (تَقِيكُمْ الْحَرَّ وَالْبُرْدَ) demektir. Sürenin başında (لَكُمْ فِيهَا دِفْءٌ) <sup>448</sup> *“Onlarda sizin için ısıtıcı (şeyler) vardır.”* Ayeti geçtiğinden birini zikretmekle yetinmiştir. Ayete bakıldığında aslında aralarında bağ olan iki şeyi zikretmek gerekmektedir. Ancak zikredilen kelime mahzufa delalet ettiğinden birisi hazfedilip diğeri zikredilmiştir. Zira (دِفْءٌ/ısıtıcı) kelimesini zikretmek soğuktan korunma anlamını da içerir.<sup>449</sup>

Ayrıca İbn Hişâm (م/em) atıf harfinin ma'tûfu ile beraber hazf olunmasının câiz olduğunu ifade etmiştir.<sup>450</sup> Bu ise Arapçada daha az gelmektedir. Örneğin: [Tavîl]

دَعَانِي إِلَيْهَا الْقَلْبُ إِنِّي لِأَمْرِهِ سَمِيعٌ فَمَا أُنْزِي أُرْسُدُ طَلَابُهَا <sup>451</sup>

*“Onunla olmaya beni kalbim çağırıyor, ben de onun emrine uyanım. Bilmiyorum ki onunla buluşmak iyi midir -kötü müdür-.”*

Yani: (أُرْسُدُ طَلَابُهَا م غِي) *Onunla buluşmak iyi midir kötü müdür* demek istemiştir. Burada (م/em) ma'tûfu ile beraber hazf olunmuştur.

<sup>444</sup> Hadîd, 57/10.

<sup>445</sup> İbn Hişâm, a.g.e., c. VI, s. 431.

<sup>446</sup> Hadîd, 57/10.

<sup>447</sup> Nahl, 16/81.

<sup>448</sup> Nahl, 16/5.

<sup>449</sup> İbn Hişâm, a.g.e., c. VI, s. 432.

<sup>450</sup> İbn Hişâm, a.g.e., c. VI, s. 432.

<sup>451</sup> Ebû Züeyb el-Hüzelî, Huveylid b. Hâlid, *Dîvânu Ebû Züeyb el-Hüzelî*, (thk. Entonyôs Butrus), Beyrut 2003, s. 28; Sükkerî, a.g.e., c. I, s. 71.

Kısacası atıfın ma'tûfa tâbi' olması şartıyla ve mahzufa dair bir delil bulunduğunda ma'tûf hazfolunabilir. Bazen ma'tûf bilindiğinde ve ona dair bir delil bulunduğunda atıf harfiyle beraber hazf olunması câizdir.

## 2.7. Ma'tûfun Aleyhin Hazfî

İbn Hişâm hazfin yapıldığına dair bir delil bulunması ve anlamın anlaşılır olması şartıyla ma'tûfun aleyhin hazfinin câiz olduğunu zikretmiştir.<sup>452</sup> Bunu da Kur'ân'ı Kerîm'den iki örnekle açıklamıştır:

Birincisi Allah'ı Teâlâ'nın şu sözü: ( فَضْرَبِ بِعَصَاكَ الْحَجَرَ فَانْفَجَرَتْ مِنْهُ اثْنَتَا عَشْرَةَ )

<sup>ط</sup>عِينًا<sup>453</sup> “Değneğinle taşla vur! demiştik. Derhal (taştan) on iki kaynak fışkırdı”, yani:

( فَضْرَبِ بِهَا فَانْفَجَرَتْ مِنْهُ ) takdirindedir. Burada atıf harfiyle beraber ma'tûfun aleyh hazf olunmuştur.

İbn Uşfûr'un görüşüne göre ( فَانْفَجَرَتْ ) fiilindeki (fa), aslında hazf olunan ( فَضْرَبِ ) fiilinin (fa) sıdır ve hazf olunana işaret etmek için ( انْفَجَرَتْ ) fiiline bitişmiştir. İbn Hişâm bu görüşü reddetmiştir. Çünkü iki (fa) da aynıdır, dolayısıyla İbn Uşfûr'un görüşünü destekleyecek bir delil yoktur.<sup>454</sup>

Ancak İbn 'Uşfûr'un eserine bakıldığında böyle bir görüşte bulunmadığı ve mahzufun atıf harfi ve ma'tûf 'aleyhi olduğunu zikrettiği görülmektedir.<sup>455</sup> Zemahşerî ise cevap “fa” sı olduğunu savunmuştur.<sup>456</sup> Yani cümle ( فَانْ ضْرَبِ فَفَدَّ ) takdirindedir. İbn Hişâm bu görüşü de reddetmiştir. Bunun nedeni ise, ( الانْفَجَارُ ) sözünün ( الضْرَبِ ) sözünden önce gelmesi gerektiği içindir.<sup>457</sup> Çünkü şart cümlesi “fa” ve ( فَادْ /kad ) ile başlarsa hem lafız hem mana olarak mâzi olması gerekir.

<sup>452</sup> İbn Hişâm, *a.g.e.*, c. VI, s. 436; İbn Hişâm, *Evdâhu'l-Mesâlik*, c. III, s. 353.

<sup>453</sup> Bakara, 2/90.

<sup>454</sup> İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, c. VI, s. 436.

<sup>455</sup> İbn 'Uşfûr, *a.g.e.*, c. I, s. 214.

<sup>456</sup> Ez-Zemahşerî, *a.g.e.*, c. I, s. 274; İbn Hişâm, *a.g.e.*, c. VI, s. 437.

<sup>457</sup> İbn Hişâm, *a.g.e.*, c. VI, s. 437.

Burada (إِنْ) den sonra gelen şart fiili anlam olarak gelecek zamana işaret eder. Bu durum ise (الانفجار) fiilinin (الضَرْب) fiilinden önce gelmesini gerektirir.<sup>458</sup>

İkinci örnek ise Allah’u Teâlâ’nın şu sözü: (أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ)<sup>459</sup> “*Yoksa cennete gireceğinizi mi sandınız?*” Bu ayeitteki (أَمْ/em) muttasıl (em) dir,<sup>460</sup> takdir ise: (أَعْلَمْتُمْ أَنَّ الْجَنَّةَ حُقَّتْ بِالْمَكَارِهِ أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تَدْخُلُوا الْجَنَّةَ) şeklindedir.

## 2.8. Mübdelün Minhin Hazfi

İbn Hişâm’a göre mübdelün minhin hazfi câizdir. Örneğin: (وَلَا تَقُولُوا لِمَا تَصِفُ )<sup>461</sup> “*Dillerinizin uydurduğu yalana dayanarak «Bu helâldir, şu da haramdır» demeyin*”, (لِمَا تَصِفُ السِّنُّكُمْ) takdirinde olup mef’ul konumunda olan (هَذَا) zamiri hazfolunmuştur. Ayette geçen (الْكُذِب) ifadesi, (تَصِفُ) fiiline bitişen mef’ûlden bedeldir.<sup>462</sup> Bazı nahiv alimleri (الْكُذِب) kelimesinin ya (تَقُولُوا) fiilinden mef’ûl olduğunu ve (هَذَا حَرَامٌ) cümlelerinin de ondan hal olduğunu söylemişlerdir. Buna göre takdiri: (لَا تَقُولُوا الْكُذِبَ لِمَا تَصِفُ السِّنُّكُمْ مِنَ الْبَهَائِمِ بِالْحَلِّ أَوْ الْحُرْمَةِ) olarak gelir. Ya hazf olunan fiilden mef’ûldür ve takdiri: (فَتَقُولُونَ أَعْنَى الْكُذِبِ) şeklinde gelir. Ya da “*ma/mâ*” yı mastar sayarak (تَصِفُ) fiilinin mef’ûlüdür. Bu durumda takdiri ise: (لَا تُحَلِّلُوا وَلَا تُحَرِّمُوا بِمَجْرَدِ قَوْلٍ تَنْطِقُ بِهِ السِّنُّكُمْ) şeklinde geldiğini ifade etmişlerdir.<sup>463</sup>

Diğer bir örnek ise Allah’u Teâlâ’nın şu sözüdür: (إِنَّهُمْ كَانُوا إِذَا قِيلَ لَهُمْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ )<sup>464</sup> “*Çünkü onlara: Allah’tan başka tanrı yoktur, denildiği zaman kibirle direnirlerdi.*” (لَا إِلَهَ مَوْجُودٌ إِلَّا اللَّهُ) takdirindedir. Ayette geçen (اللَّهُ) lafzı, hazf olunan haberde bulunan zamirden bedeldir.<sup>465</sup>

<sup>458</sup> Ed-Desûkî, a.g.e., c. III, s. 406.

<sup>459</sup> Âl-i İmrân, 3/142.

<sup>460</sup> İbn Hişâm, a.g.e., c. VI, s. 437. Muttasıl “em”, soru sormak veya eşitlik anlamını ifade etmek için kullanılır. Ayrıca cümlenin tüm öğelerini aynı konumlu öncüle bağlar.

<sup>461</sup> Nahl, 16/116.

<sup>462</sup> el-Ukberî, Abdullâh b. el-Hüseyn , *et-Tibyân fî İ’râbi’l-Kur’ân*, (thk. Sa’d el-Faky), el-Mensûra 2001, c. II, s. 516; İbn Hişâm, a.g.e., c. VI, s. 438.

<sup>463</sup> Ez-Zemahşerî, a.g.e., c. III, s. 481; el-Ukberî, *et-Tibyân*, c. II, s. 516; İbn Hişâm, a.g.e., c. VI, s. 439.

<sup>464</sup> Sâffât, 37/35.

<sup>465</sup> İbn Hişâm, a.g.e., c. VI, s. 440.

## 2.9. Müekkedin Hazfi

İbn Hişâm'ın zikrettiğine göre hazfin şartlarından biri mahzufun müekked olmamasıdır.<sup>466</sup> Dolayısıyla müekkedin hazfine dair bir delil bulunmadığı zaman hazf olunması câiz değildir. Bu da İbn Hişâmla beraber Ahfeş, Fârisî, İbn Cinnî ve İbn Mâlik gibi bir grup âlimin görüşüdür.<sup>467</sup>

Halil b. Ahmed ve Sîbeveyhi gibi diğer bir grup nahivciler ise, müekkedin hazfinin hiçbir surette câiz olmadığını söylemişlerdir.<sup>468</sup>

İbn Hişâm'a göre müekkedin hazfi ancak delil veya karîne bulunduğu zaman mümkündür.<sup>469</sup> Böylece hazf hem naklen hem de 'aklen câiz olur. Çünkü delile dayanarak hazf etmek sanki hazf olmamış gibidir. Arapların şu sözünde olduğu gibi: (أَنْتَ سَيْرًا), yani: (تَسِيرُ سَيْرًا) takdirindedir. Çünkü hazfolunanı tekit etmek daha öncüdür.<sup>470</sup>

Müekkedin hazfini, hazfin şartları başlığı altında daha detaylı olarak incelemiştik.

## 2.10. Mübteda'nın Hazfi

İbn Hişâm'ın ifade ettiğine göre hazfe dair bir delil olduğu zaman mübtedâ hazf olunabilir.<sup>471</sup> Bu hazf da bazı yerlerde câiz bazı yerlerde ise vâcib olarak gelmektedir.

İbn Hişâm dört yerde hazfin câiz olduğunu ifade etmiştir:

1. İstifham'ın cevabında.<sup>472</sup> Mübtedâ'nın hazfi bu durumda çokça gelmektedir.

Allah'ı Teâlâ'nın şu sözlerinde geldiği gibi: (وَمَا أَدْرَاكَ مَا الْخِطْمَةُ نَارُ اللَّهِ الْمَوْقَدَةُ)<sup>473</sup>

<sup>466</sup> İbn Hişâm, *a.g.e.*, c. VI, s. 338.

<sup>467</sup> Ebû 'Alî el-Fârisî, *el-Hüccce*, c. V, s. 230-231. İbn Cinnî, *el-Hesâis*, c. I, s. 294; İbn Mâlik, *Şerhu'l-Kâfiyeti's-Şâfiye*, c. I, s. 294; İbn Hişâm, *a.g.e.*, c. VI, s. 338.

<sup>468</sup> Sîbeveyhi, *a.g.e.*, c. II, s. 60.

<sup>469</sup> İbn Hişâm, *a.g.e.*, c. VI, s. 342.

<sup>470</sup> el-Emîr, Muhammed b. Muhammed b. Ahmed, *Hâşiyetü'l-Emîri 'ala Muğni'l-Lebib*, Kâhire, ty, c. II, s. 159.

<sup>471</sup> İbn Hişâm, *Şerhu Katri'n-Nedâ*, s. 251; İbn Hişâm, *Evdâhu'l-Mesâlik*, c. I, s. 196.

<sup>472</sup> İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebib*, c. VI, s. 440; İbn Hişâm, *Evdâhu'l-Mesâlik*, c. I, s. 196.

<sup>473</sup> Hümeze, 104/5-6.

“Hutame'nin ne olduğunu bilir misin? Allah'ın, tutuşturulmuş ateşidir.” Yani: ( هِيَ نَارُ )  
demektir. (وَأَصْحَابُ الْيَمِينِ مَا أَصْحَابُ الْيَمِينِ فِي سِدْرٍ مَّخْضُودٍ) <sup>474</sup> “Sağdakiler, ne mutlu o  
sağdakilere! Düzgün kiraz ağacı” yani: ( هُمْ فِي سِدْرٍ مَّخْضُودٍ ) demektir.

2. Cevap (فاء/fâ) ‘sından sonra mübtedâ hazf olunur.<sup>475</sup> Allah’u Teâlâ’nın şu  
sözünde geldiği gibi: (مَنْ عَمِلَ صَالِحًا فَلِنَفْسِهِ، وَمَنْ أَسَاءَ فَعَلَيْهَا) <sup>476</sup> “Kim iyi bir iş yaparsa, bu  
kendi lehinedir. Kim de kötülük yaparsa aleyhinedir.” Yani: (فَعَمَلُهُ لِنَفْسِهِ، وَإِسَاءَتُهُ عَلَيْهَا) demektir. Başka bir ayet: (فَإِنْ لَمْ يُمْسِكْهَا وَإِلَّا فَطَلَّ) <sup>477</sup> “Bol yağmur yağmasa bile bir  
çisinti düşer (de yine ürün verir).” Yani: (فَالَّذِي يُصِيبُهَا طَلٌّ) demektir. Örneklerde  
olduğu gibi cümlenin anlam ve akışı hazf olunan mübtedâyâ delalet ettiği için cevap  
“fâ” sindan sonra hazf olunmuştur.

3. Kavilden sonra. Kavil sözünden sonra mübtedânın hazfi çokça gelmektedir.  
Örneğin: (وَقَالُوا أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ) <sup>478</sup> “Yine onlar dediler ki: (Bu âyetler), öncekilere ait  
masallardır.” Yani: ( هِيَ أَسَاطِيرُ ) demektir. (إِلَّا قَالُوا سَاحِرٌ أَوْ مَجْنُونٌ) <sup>479</sup> “O, bir büyücüdür  
veya delidir, dediler.” Aslında: ( هُوَ سَاحِرٌ ) demektir.

4. Anlam bakımından haber mübtedânın sıfatı olduğunda.<sup>480</sup> Allah’u Teâlâ’nın  
şu sözünde olduğu gibi: (الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ) <sup>481</sup> “Tövbe edenler, ibadet edenler.” Yani: ( هُمْ )  
demektir. (هُمُ الْعَابِدُونَ، هُمُ التَّائِبُونَ) demektir. (صُمْ بِكُمْ عُمِّي فَهُمْ لَا يَرْجِعُونَ) <sup>482</sup> “Onlar sağırlar, dilsizler ve  
körlerdir. Bu sebeple onlar geri dönemezler.” Yani: ( هُمْ صُمْ، هُمْ بُكُمْ، هُمْ عُمِّي ) demektir.

<sup>474</sup> Vâkıa, 56/27-28.

<sup>475</sup> İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, c. VI, s. 441.

<sup>476</sup> Fussilet, 41/46.

<sup>477</sup> Bakara, 2/265.

<sup>478</sup> Furkân, 25/5.

<sup>479</sup> Zâriyât, 51/52.

<sup>480</sup> İbn Hişâm, *a.g.e.*, c. VI, s. 443

<sup>481</sup> Tevbe, 9/112.

<sup>482</sup> Bakara, 2/18.

Ayrıca İbn Hişâm'ın ifaade ettiğine göre zikredilen yerler dışında da mübtedâ'nın hazfi câiz olabilir. Örneğin ( لَا يَغْرَنَّاكَ تَقْلُبُ الَّذِينَ كَفَرُوا فِي أَلْبَدِ مَتَعٌ قَلِيلٌ ثُمَّ )<sup>483</sup> “İnkârcuların (refah içinde) diyar diyar dolaşması, sakın seni aldatmasın! Azıcık bir menfaattir o. Sonra onların varacakları yer cehennemdir.” Yani: (لَمْ يَلْبَثُوا إِلَّا سَاعَةً مِّن نَّهَارٍ بَلَاغٌ)<sup>484</sup> takdirindedir. Diğer bir örnek ise (هَذَا) “Sadece gündüzün bir saati kadar kaldıklarını sanırlar. Bu, bir tebliğdir.” Aslı: (هَذَا) takdirindedir.

İbn Hişâm dört yerde de mübtedânın hazfinin vacip olduğunu ifade etmiştir:

1. Mübtedânın haberi maktu' -kesilmiş- sıfat olursa. Bu sıfat sırf medih, zemm veya acıma olarak gelmektedir.<sup>485</sup> Örneğin: (الْحَمْدُ لِلَّهِ الْحَمِيدِ), yani: (هُوَ الْحَمِيدُ) demektir. (مَرَرْتُ بِعَبْدِكَ الْمَسْكِينِ) (هُوَ عَدُوُّ الْمُؤْمِنِينَ), yani: (هُوَ عَدُوُّ بِاللَّهِ مِنْ إِبْلِيسَ عَدُوُّ الْمُؤْمِنِينَ), yani: (هُوَ الْمَسْكِينُ) demektir.

2. Haber, nâib olup fiilin yerine geçtiğinde.<sup>486</sup> Arapların şu sözünde geldiği gibi: (سَمِعَ وَطَاعَةً), yani: (أَمْرًا سَمِعَ وَطَاعَةً) demektir. Yine şairin şu sözü örnektir: [Tavîl]

فَقَالَتْ حَنَانٌ مَا أَتَى بِكَ هَاهُنَا      أَدُو نَسَبٍ أَمْ أَنْتَ بِالْحَيِّ عَارِفٌ<sup>487</sup>

“Dedi ki: Sana acıyorum ve şefkat ediyorum. Buraya seni getiren şey nedir, akrabaları mı yoksa mahallede bildiğin mi var.”

Takdiri (حَنَانٌ) olarak gelir. Beyitte geçen (حَنَانٌ) kelimesi hazf olunan mübtedânın haberi olduğundan dolayı ref' konumundadır.

3. Medih veya zemm fiillerinden birine mahsus olduğunda.<sup>488</sup> Yani mübtedâ, (نِعْمٌ) veya (يُسُّ) fiillerinden birine mahsus olursa hazf olunur. (نِعْمَ الرَّجُلُ زَيْدٌ/Zeyd ne iyi bir adam) ve (يُسُّ الرَّجُلُ عَمْرُو) 'Amir ne kötü bir adam) örneklerinde olduğu gibi. (زَيْدٌ)

<sup>483</sup> Âl-i İmrân 3/196-197.

<sup>484</sup> Ahkâf, 46/35.

<sup>485</sup> İbn Hişâm, *Evdâhu'l-Mesâlik*, c. I, s. 196.

<sup>486</sup> İbn Hişâm, *a.g.e.*, c. I, s. 196.

<sup>487</sup> Münzir b. Dirhem el-Kelbi'nin sözü bkz. Sibeveyhi, *a.g.e.*, c. I, s. 320; İbn Ya'îş, *a.g.e.*, c. I, s. 290; İbn Hişâm, *a.g.e.*, c. I, s. 196.

<sup>488</sup> İbn Hişâm, *a.g.e.*, c. I, s. 198.

ve (هُوَ) kelimeleri, hazf olunan mübtedânın haberi olarak takdir olunduğunda (هُوَ) (زَيْدٌ) ve (هُوَ عَمْرُو) olarak gelir. *Zeyd* ve *Amır* kelimeleri medih ve zem fiillerine mahsus olduğundan mübteda olan “*hüve*” hazfolunmuştur.

4. Araplardan duyulmuş olan bazı kalıplarda hazfolunur.<sup>489</sup> Arapların şu sözünde olduğu gibi: (فِي ذِمَّتِي مِيثَاقٌ أَوْ عَهْدٌ), yani: (فِي ذِمَّتِي لَأَفْعَلَنَّ) takdirindedir. (فِي ذِمَّتِي) ifadesi ise vâcib olarak hazf olunan mübtedâ'nın haberidir.

### 2.11. Haber'in Hazfi

İbn Hişâm'ın ifade ettiğine göre hazfe dair bir delil olduğu zaman haber hazf olunabilir.<sup>490</sup> Bu hazf da bazı yerlerde vâcib bazı yerlerde de câiz olarak gelmektedir.

İbn Hişâm haberin dört yerde vâcib olarak hazfedildiğini ifade etmiştir:

1. (لَوْلَا) den sonra haber genel bir oluş bildirdiğinde.<sup>491</sup> Yani imtina için gelen (لَوْلَا) den sonra gelen haber hazf olunur. Allah'ü Teâlâ'nın şu sözünde olduğu gibi: (لَوْلَا أَنْتُمْ لَكُنَّا مُؤْمِنِينَ)<sup>492</sup> “*Siz olmasaydınız, elbette biz inanan insanlar olurduk*”, yani: (لَوْلَا أَنْتُمْ صَدَدْتُمُونَا عَنِ الْهُدَى) *Siz bizi hidâyetten alıkoymasaydınız.*) takdirindedir. Bu takdire dair delil ise sonrasında gelen şu ayettir: (أَخْنُ صَدَدْتَكُمْ عَنِ الْهُدَى بَعْدَ إِذْ) <sup>493</sup> “*Size hidayet geldikten sonra sizi ondan biz mi çevirdik?*.” Diğer bir örnek ise Arapların: (لَوْلَا زَيْدٌ لَأَكْرَمْتُكَ) *Zeyd olmasaydı sana ikram ederdim*) sözüdür. Aslı: (لَوْلَا زَيْدٌ مَوْجُودٌ) olarak gelir.

2. Sarîh kasemin cevabından önce geldiğinde.<sup>494</sup> Yani mübtedânının, sadece kasem için kullanılan bir lafız olması ve haberin de bu kasemin cevabından önce gelmesi durumunda hazf olunması vâciptir. İbn Hişâm kasemin açık olması gerektiğini vurgulamıştır. Allah'ü Teâlâ'nın şu sözünde geldiği gibi: (لَعَمْرُكَ إِنَّهُمْ لَفِي)

<sup>489</sup> İbn Hişâm, *a.g.e.*, c. I, s. 198.

<sup>490</sup> İbn Hişâm, *Şerhu Katri'n-Nedâ*, s. 251; İbn Hişâm, *Evdâhu'l-Mesâlik*, c. I, s. 196.

<sup>491</sup> İbn Hişâm, *Şerhu Katri'n-Nedâ*, s. 252; İbn Hişâm, *Evdâhu'l-Mesâlik*, c. I, s. 199; İbn 'Akîl, *a.g.e.*, c. I, s. 234.

<sup>492</sup> Sebe', 34/31.

<sup>493</sup> Sebe', 34/32.

<sup>494</sup> İbn Hişâm, *Şerhu Katri'n-Nedâ*, s. 253; İbn Hişâm, *Evdâhu'l-Mesâlik*, c. I, s. 202; İbn 'Akîl, *a.g.e.*, c. I, s. 238.



(سَكَرْتَهُمْ يَعْمَهُونَ)<sup>495</sup> “(Resûlüm!) Senin hayatına ant olsun ki onlar, sarhoşlukları içinde bocalıyorlardı”, yani (لَعْمُرُكَ يَمِينِي، أَوْ لَعْمُرُكَ قَسَمِي) takdirindedir. Yine (أَيْمُنُ اللَّهِ لِأَفْعَلَنْ) sözünde olduğu gibi. Takdiri (أَيْمُنُ اللَّهِ يَمِينِي) şeklindedir. Örneklerde geçen (لَعْمُرُكَ) ve (أَيْمُنُ) lafızları, sarîh olarak kasem için kullanılmaktadır. Dolayısıyla kasemin cevabından önce gelen haber vâcip olarak hazf olunmuştur.

Şayet kasem gayri sarîh olursa bu durumda haberin hazfi vâcip olmaz, câiz olur.<sup>496</sup> Yani haberin hazfi de zikri de câiz olur. (عَهْدُ اللَّهِ لِأَفْعَلَنْ) örneğinde olduğu gibi. Örnekte geçen (عَهْدُ) lafzı, hem kasem için hem de kasem dışında kullanılabilir. Yani bu cümlelerin takdiri (عَهْدُ اللَّهِ لِأَفْعَلَنْ) veya (عَهْدُ اللَّهِ يَجِبُ الْوَفَاءُ بِهِ) şeklinde olabilir. Sarîh olmayan veya sırf kasem için kullanılmayan cümlelerde ise haberin hazf olunup olunmaması câizdir.

İbn ‘Uşfûr’a göre ise (لَعْمُرُكَ لِأَفْعَلَنْ) gibi cümlelerde takdir (لَقَسَمِي لَعْمُرُكَ) şeklinde olabilir. Yani bu gibi örneklerde hazf olunan mübtedâdır.<sup>497</sup>

3. Mübtedâ’ya ma’iyyet “و/vâv” ı ile bir isim atfolunduğunda.<sup>498</sup> Burada (vâv) ‘ın atıf değil ma’iyyet manasında olması gerekir. Arapların şu sözünde olduğu gibi: (كُلُّ رَجُلٍ مَعَ ضَيْعَتِهِ مَقْرُونَانِ/her adam sanatıyla beraberdir), yani (كُلُّ رَجُلٍ مَعَ ضَيْعَتِهِ مَقْرُونَانِ) demektir. Burada mübtedaya maiyet vâvıyla (وَضَيْعَتُهُ) ismi atfolunmuş ve haber olan (مَقْرُونَانِ) hazfolunmuştur.<sup>499</sup>

Kûfeliler ve Ahfeş bu örneğin haberinin takdirine ihtiyaç olmadığını söylemişlerdir. Çünkü bu cümlelerin anlamı: (مَعَ ضَيْعَتِهِ/sanatıyla beraber). Dolayısıyla hiçbir ilaveye ihtiyaç yoktur.<sup>500</sup>

4. Mübtedâ’nın mastar olup sonrasında haberin yerine geçen bir hal geldiğinde.<sup>501</sup> Bu durumda haber zikredilmez, vâcip olarak hazf olunur. Arapların şu sözünde olduğu gibi: (زَيْدًا قَائِمًا/Zeyd’e ayaktayken vurdum). Örnekte geçen

<sup>495</sup> Hicr, 15/72.

<sup>496</sup> İbn Hişâm, *Şerhu Katri’n-Nedâ*, s. 254; İbn Hişâm, *Evdâhu’l-Mesâlik*, c. I, s. 202; İbn ‘Akîl, *a.g.e.*, c. I, s. 238.

<sup>497</sup> İbn Hişâm, *a.g.e.*, c. I, s. 202; İbn ‘Akîl, *a.g.e.*, c. I, s. 239.

<sup>498</sup> İbn Hişâm, *Şerhu Katri’n-Nedâ*, s. 255; İbn Hişâm, *Evdâhu’l-Mesâlik*, c. I, s. 203.

<sup>499</sup> İbn Ya’îş, *a.g.e.*, c. I, s. 246.

<sup>500</sup> İbn Hişâm, *a.g.e.*, c. I, s. 204; l-Eşmûnî, *a.g.e.*, c. I, s. 209.

<sup>501</sup> İbn Hişâm, *Şerhu Katri’n-Nedâ*, s. 254; İbn Hişâm, *Evdâhu’l-Mesâlik*, c. I, s. 204; İbn ‘Akîl, *a.g.e.*, c. I, s. 239.

(قَائِمًا) sözcüğü, habere işaret eden veya haberin yerine geçen bir haldir. Aslında bu cümle (صَرَبِي زَيْدًا حَاصِلًا إِذَا كَانَ قَائِمًا) takdirindedir. Yani (حَاصِلًا) sözcüğü haber olarak takdir edilir. Ancak hâl haber yerine gelmesinden dolayı haberin hazfî vâciptir.

Ayrıca İbn Hişâm bunlar dışında yerlerde de haberin hazfolunduğunu ifade etmiştir.

Ayetten örneğimiz: (أَكُلُهَا دَائِمًا وَظِلُّهَا)<sup>502</sup> “Yemişleri ve gölgesi süreklidir.” Yani (وَظِلُّهَا دَائِمًا) takdirindedir. Birinci cümlenin haberi olan (دَائِمًا) sözcüğü ikinci cümlenin haberine de delalet ettiği için ikinci cümlenin haberi hazf olunmuştur.

Şiirden örneğimiz: [Münserih]

إِنَّ مَحَلًّا وَإِنَّ مُرْتَحَلًّا وَإِنَّ فِي السَّفَرِ مَا مَضَى مَهَلًا<sup>503</sup>

“Muhakkak ki bizim için dünyaya gelmek ve göçmek var ve göçüp gidenlerde de bizim için mühlet vardır.”

Yani: (وَإِنَّ لَنَا ارْتِحَالَ عِنَّا) / Muhakkak ki bizim için dünyaya gelmek ve bu dünyadan göçmek var) takdirindedir. Bilindiği için (إِنَّ/inne) ‘nin haberi hazfolunmuştur.

Bazen de hazf olunan sözcüğü hem mübtedâ hem de haber takdir etme ihtimali mümkün olabilir.<sup>504</sup> Yani hazf olunan unsur ister mübtedâ ister haber takdir edilebilir.

Örneğin: (فَعِدَّةٌ مِّنْ أَيَّامٍ أُخَرَ)<sup>505</sup> “Başka günlerde kaza etsin.” Bu ayette hazf olunan bir sözcük vardır. Bu hazfolunan kelimenin (فَالوَاجِبُ عِدَّةً) takdirinde olup mübtedâ veya (فَعَلَيْكُمْ عِدَّةً) takdirinde olup haber olma ihtimali vardır.

Yine Allah’u Teâlâ’nın şu sözünde olduğu gibi: (وَإِنْ كَانَ ذُو عُسْرَةٍ فَنَظِرَةٌ إِلَىٰ مَيْسَرَةٍ)<sup>506</sup> “Eğer (borçlu) darlık içinde ise, eli genişleyinceye kadar ona mühlet vermek (gerekir)”. Bu ayetteki takdir (فَالوَاجِبُ نَظِرَةٌ إِلَىٰ مَيْسَرَةٍ) veya (فَالأَمْرُ أَوْ) olabilir.

<sup>502</sup> Ra’d, 13/35.

<sup>503</sup> A’sâ, a.g.e., c. II, s. 90.

<sup>504</sup> İbn Hişâm, Muğni’l-Lebîb, c. VI, s. 451.

<sup>505</sup> Bakara, 2/185.

<sup>506</sup> Bakara, 2/280.

Birinci takdire göre mahzûf mübtedâ, ikinci takdire göre ise haberdîr. Bu tür hazîfde iki ihtimal de câizdir. Önemli olan anlamın doğru bir şekilde ortaya çıkmasıdır.

## 2.12. Mef'ûlün Hazfî

Arapçada mef'ûlün bih, fâilin yaptığı işten doğrudan etkilenen; olayın, üzerinde meydana geldiği ögeye denir. Harf-i cersiz gelirse mef'ûlün bih sarîh, harf-i cerli gelirse mef'ûlün bih gayri sarîh denir.<sup>507</sup>

Tabi mef'ûlün bih fiile gerekli olan ögedir. Ancak nahivcilere göre “*fudla*” bir öge ve cümlelerin onsuz da gelip fiil fâille yetinmesinden dolayı hazf olunması câiz olan bir ögedir. Ayrıca Arap diline baktığımızda mef'ûlün çokça hazf olunduğunu görürüz.<sup>508</sup> İbn Hişâm eserlerinde mef'ûlün hazf olunduğu yerleri örneklerle ele almıştır. Mef'ûlün hazfolunduğu yerler şu şekildedir:

- (شاء/şâ'e) veya (أراد/erâde) fiillerinden sonra mef'ûl hazf olunur.<sup>509</sup> Bu fiiller şart konumunda geldiğinde cevabında mef'ûle işaret olduğu için hazf olunur. Allah'ü Teâlâ'nın şu sözünde olduğu gibi: (فَلَوْ شَاءَ لَهَدَيْنَاكُمْ أَلْمَعِينِ)<sup>510</sup> “Allah dileseydi elbette hepinizi doğru yola iletirdi.” Yani (فَلَوْ شَاءَ هَدَيْنَاكُمْ أَلْمَعِينِ) demektir. Ayetteki cevap mef'ûle delalet ettiği için dolayı hazf olunmuştur. Şart zikredildiği zaman dinleyicinin nefsi ve akli bir şeyin açıklanmasını bekler o da bu ayette kapalı ve hazf olunmuştur. Ne zaman cevap zikredilir ve şartı açıklar o zaman dinleyici şart koşulan şeyi anlar. Bu üslupta dinleyiciye daha etkili gelir.<sup>511</sup>

- İlim ve benzeri kelimelerin nefyin den sonra mef'ûl hazf olunur.<sup>512</sup> Allah'ü Teâlâ'nın şu sözünde olduğu gibi: (أَلَّا إِنَّهُمْ هُمُ السَّفَهَاءُ وَلَكِن لَّا يَعْلَمُونَ)<sup>513</sup> “Biliniz ki, sefihler ancak kendileridir, fakat bunu bilmezler (veya bilmezlikten gelirler)”, yani

<sup>507</sup> Mustafa b. Muhammed el-Galâyînî, *Câmi'ü'd-Dürûsi'l-Arabiyye*, (thk. Ali Süleyman), Beyrut 2017, s. 485-486.

<sup>508</sup> İbn Ya'îş, *a.g.e.*, c. I, s. 419.

<sup>509</sup> İbn Hişâm, *a.g.e.*, c. VI, s. 458.

<sup>510</sup> En'âm, 6/149.

<sup>511</sup> Eş-Şümünnî, *el-Münsif Mine'l-Kelâm*, c. II, s. 260.

<sup>512</sup> İbn Hişâm, *a.g.e.*, c. VI, s. 458.

<sup>513</sup> Bakara, 2/13.

(وَنَحْنُ أَقْرَبُ) / kendilerinin sefih olduklarını bilmezler) demektir. Yine (وَإِلَيْهِ مِّنْكُمْ وَلَٰكِن لَّا تُبْصِرُونَ) <sup>514</sup> “(O anda) biz ona sizden daha yakınız, ama göremezsiniz” ayetinde olduğu gibi, takdiri ise (لَا تُبْصِرُونَ) / siz bizi göremezsiniz) şeklindedir.

- Mef’ûl konumunda olan mevsûlün ‘âidi hazf olunur.<sup>515</sup> Örneğin: (أَهَذَا الَّذِي) <sup>516</sup> “Bu mu Allah’ın peygamber olarak gönderdiği!” ayetinde (بَعَثَ اللَّهُ رَسُولًا) fiilindeki mevsûle dönen zamirin hazf olunması gibi. Takdiri (أَهَذَا الَّذِي بَعَثَهُ) olarak gelir.

- Mef’ûl konumunda olan mevsûfun ‘âidi hazf olunur.<sup>517</sup> Bu hazf Arapçada mevsûlün ‘âidinden daha az gelmektedir. Şairin şu sözünde geldiği gibi: [Vâfir]

حَمِيَّتِ جَمِي تِهَامَةَ بَعْدَ نَجْدٍ      وَمَا شَيْءٌ حَمِيَّتِ بِمُسْتَبَاحٍ<sup>518</sup>

“Necd’ten sonra Tihâme toprağını korudun ve senin koruduğun şey mübah sayılmaz.”

Beyitte geçen (حَمِيَّتِ) cümlesi, (شَيْءٌ) kelimesinin sıfatıdır, mevsûfe ‘âid olan gizli mensûb zamiri ise hazf olunmuştur. Takdiri (حَمِيَّتَهُ) şeklindedir.

- Kendisinden haber verilen mübtedâ’nın ‘âidi hazf olunur.<sup>519</sup> Bu tür hazf ise diğer ‘âidlerden daha az gelmektedir. Şairin şu sözünde geldiği gibi: [Recez]

فَدَأْصَبَحْتُ أُمَّ الْخَيْارِ تَدَّعِي      عَلَيَّ ذَنْبًا كُلُّهُ لَمْ أَصْنَعِ<sup>520</sup>

“Ümmu’l-Hıyâr bana hiç yapmadığım günahları iddia eder oldu.”

Beyitte geçen (كُلُّهُ) sözcüğü mübtedâ, (لَمْ أَصْنَعِ) cümlesi haber konumundadır. Mübtedâ’ya ‘âid olan/döner zamir ise hazf olunmuştur. Takdiri (لَمْ أَصْنَعُهُ) şeklinde olur.

Diğer şiir örneğimiz: [Mütekârib]

<sup>514</sup> Vâkıa, 56/85.

<sup>515</sup> İbn Hişâm, a.g.e., c. VI, s. 459.

<sup>516</sup> Furkân, 25/41.

<sup>517</sup> İbn Hişâm, a.g.e., c. VI, s. 459.

<sup>518</sup> Cerîr b. Atıyye b. el-Hatafâ, *Dîvânu Cerîr*, Beyrut 1986, s. 77.

<sup>519</sup> İbn Hişâm, a.g.e., c. VI, s. 459.

<sup>520</sup> Ebü’n-Necm el-İclî, *Dîvânu Ebi’n-Necm el-İclî*, s. 256.

فَأَقْبَلْتُ زَحْفًا عَلَى الرُّكْبَتَيْنِ فَتَوْبُ نَسِيْتُ وَتَوْبُ أَجْرٌ<sup>521</sup>

“Bir elbiseyi unuttum bir elbiseyi de çekerek iki diz üzerine sürünerek geldim.”

Yani (فَتَوْبُ نَسِيْتُ وَتَوْبُ أَجْرٌ) takdirindedir. (نَسِيْتُ) ve (أَجْرٌ) sözlerinden zamir hazf olunmuştur.

- (مَقُولٌ/mekûl) cümlesinin hazfi. İbn Hişâm’ın ifade ettiğine göre (قال/kâle) fiilinin kalıp mekûlün yani söylenen sözün hazf olunması çok azdır.<sup>522</sup> Allah’u Teâlâ’nın şu sözünde olduğu gibi: (قَالَ مُوسَى أَتَقُولُونَ لِلْحَقِّ لَمَّا جَاءَكُمْ)<sup>523</sup> “Musa: «Size hak geldiğinde onun için (hep böyle) mi dersiniz?», yani (هَذَا سِحْرٌ) demektir.

- Mef’ûlün bir amaç için hazf olunması.<sup>524</sup> Bu amaç fâsılaya uyum sağlamak için ya lafzî olur. Allah’u Teâlâ’nın şu sözü gibi: (مَا وَدَّعَكَ رَبُّكَ وَمَا قَلَى)<sup>525</sup> “Rabbin seni bırakmadı ve sana darılmadı.” Yani (وَمَا قَلَى) demektir. Ayetlerin fâsıllarına uymak için mef’ûl olan (كَ/kef) zamiri hazf olundu. Ya bu amaç Manevî bir amaç olur, aşağılamak gibi. Örneğin: (كَتَبَ اللَّهُ لَأَغْلِبَنَّ أَنَا وَرُسُلِي)<sup>526</sup> “Allah: Elbette ben ve elçilerim galip geleceğiz, diye yazmıştır” ayetinde olduğu gibi, yani (لَأَغْلِبَنَّ الْكَافِرِينَ) demektir. Ya da kınamak ve ayıplamak içindir. Hz. ‘Âişe (r.a.) nin şu sözünde olduğu gibi: (مَا زَأَى مِنِّي وَلَا زَأَيْتُ مِنْهُ) Yani (العَوْرَةَ/’avret) demektir.<sup>527</sup>

- (أَعْطَى) fiilinin iki mef’ûlünün hazf olunması. Örneğin: (فَأَمَّا مَنْ أَعْطَى وَاتَّقَى)<sup>528</sup>

“Artık kim verir ve sakınırsa” ayetinde iki mef’ûlün hazf olunması gibi. Aslında (أَعْطَى الْمَالَ الْفَقِيرَ أَوْ الصَّدَقَةَ) Fakire malı veya sadakayı verirse) demektir.

Ayrıca (أَعْطَى) fiilinin sadece birinci mef’ûlünün hazf olunması da câizdir. (حَتَّى)

(يُعْطُوا الْجِزْيَةَ عَنْ يَدٍ وَهُمْ صَاغِرُونَ)<sup>529</sup> “Küçülerek elleriyle cizye verinceye kadar” ayetinde

<sup>521</sup> İmriü'l-Kays, a.g.e., s. 70.

<sup>522</sup> İbn Hişâm, a.g.e., c. VI, s. 460.

<sup>523</sup> Yunus, 10/77.

<sup>524</sup> İbn Hişâm, a.g.e., c. VI, s. 461; İbn Hişâm, *Evdâhu'l-Mesâlik*, c. II, s. 163.

<sup>525</sup> Duhâ, 93/3.

<sup>526</sup> Mücâdele, 58/21.

<sup>527</sup> İbn Hişâm, a.g.e., c. , s.

<sup>528</sup> Leyl, 92/5.

zikredilen (الْجَزِيَّةَ) kelimesi ikinci mef'ûldür, birinci mef'ûl ise hazf olunmuştur. O da (ك/kef) zamiri olup takdiri (حَتَّى يُعْطَوْكُمُ الْجَزِيَّةَ) şeklindedir. Ancak İbn Hişâm, es-Süheylî'nin birinci mef'ûlün hazfini câiz görmediğini ifade etmiştir.<sup>530</sup>

Sadece ikinci mef'ûlün hazf olunması da câizdir. (وَلَسَوْفَ يُعْطِيكَ رَبُّكَ فَتَرْضَى)<sup>531</sup>

“Pek yakında Rabbin sana verecek de hoşnut olacaksın” ayetinde olduğu gibi. Yani bu ayette zikredilen (kef) zamiri birinci mef'ûl olup ikinci mef'ûl ise hazf olunmuştur. Takdiri (يُعْطِيكَ خَيْرًا) şeklindedir.<sup>532</sup>

Son olarak İbn Hişâm, mef'ûlün hazfinin câiz olmadığı yerleri zikretmiştir. Mef'ûlün hazfi şu sebeplerden ötürü câiz değildir.<sup>533</sup>

- Mef'ûl hasr olduğunda. (إِنَّمَا ضَرَبْتُ زَيْدًا/Ancak Zeyd'i dövdüm) örneğinde olduğu gibi.

- Mef'ûl cevap olarak geldiğinde. Sana (مَنْ ضَرَبْتَ؟/Kimi dövdün) şeklinde sorana: (ضَرَبْتُ زَيْدًا/Zeyd'i dövdüm) denmesi gibi. Bu durumlarda mef'ûlün hazf olunması câiz değildir.

### 2.13. Hâlin Hazfi

Arapçada asıl olan hâlin cümlede zikredilmesi ve bulunmasıdır. Hâlin hazf olunmasını İbn Cinnî pek hoş görmemiştir.<sup>534</sup> Çünkü hâli zikretmekteki amaç haberi pekiştirip vurgulamaktır. Bu durumda da hâlin hazf olunması bu amaca ters ve aykırıdır. Ancak İbn Cinnî daha sonra karinenin veya delilin bulunması şartıyla hâlin hazf olunmasının câiz olduğunu vurgulamıştır.

İbn Hişâm'ın zikrettiğine göre hâlin hazfi en çok (kavil) lafzından olup söylenen söz kendisine ihtiyaç duymadığı zaman olur.<sup>535</sup> (وَالْمَلِكَةُ يَدْخُلُونَ عَلَيْهِمْ مِنْ كُلِّ)

<sup>529</sup> Tevbe, 19/29.

<sup>530</sup> İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, c. VI, s. 461.

<sup>531</sup> Duhâ, 93/5.

<sup>532</sup> İbn Hişâm, *a.g.e.*, c. VI, s. 461.

<sup>533</sup> İbn Hişâm, *Evdâhu'l-Mesâlik*, c. II, s. 163.

<sup>534</sup> İbn Cinnî, *a.g.e.*, c. II, s. 155.

<sup>535</sup> İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, c. VI, s. 461.

536 (بَابِ سَلَامٍ عَلَيْكُمْ بِمَا صَدَرْتُمْ) “Melekler de her kapıdan onların yanına varacaklardır. «Sabrettiğinize karşılık size selam olsun!» (derler)” ayetinde geçtiği gibi, yani: (قَائِلِينَ) «Size selam olsun diyerek) takdirindedir.

Diğer bir örnek ise: 537 (وَإِذْ يَرْفَعُ إِبْرَاهِيمُ الْقَوَاعِدَ مِنَ الْبَيْتِ وَإِسْمَاعِيلُ رَبَّنَا تَقَبَّلْ مِنَّا) “Bir zamanlar İbrahim, İsmail ile beraber Beytullah'ın temellerini yükseltiyor, (şöyle diyorlardı:) Ey Rabbimiz! Bizden bunu kabul buyur.” ayeti. Yani: (قَائِلِينَ رَبَّنَا تَقَبَّلْ) «Rabbimiz bizden kabul buyur) takdirindedir. Başka bir görüşe göre de (وَإِسْمَاعِيلِ) sözcüğündeki (vâv) harfi hâliyye ve hazf olunan (kavil) maddesi de haberdır. Takdiri ise (وَإِسْمَاعِيلِ يَقُول) şeklindedir. 538

## 2.14. Hâlin Âmilinin Hazfı

İbn Hişâm'ın ifade ettiğine göre hâlin ‘âmilinin hazfı bazı yerlerde câiz bazı yerlerde de vâcib olarak gelir. 539

Âmilin hazfine dair hali/durumsal ve lafzî/kavlî bir delil bulunduğu câiz olarak hazf olunur. Yolculuğa çıkmaya niyet eden birine (رَاهِدًا) ve hactan gelen birine de (مَأْجُورًا) demek gibi. Yani (تُسَافِرُ رَاهِدًا) ve (رَجَعْتَ مَأْجُورًا) demektir. Burada halin amilinin hazfedildiğine dair hâli bir işaret vardır. Bu nedenle amilin hazfı caizdir. 540 (بَلَى قَادِرِينَ عَلَى أَنْ نُسَوِّيَ بَنَانَهُ) “Evet, bizim, onun parmak uçlarını bile aynen eski haline getirmeye gücümüz yeter.” Yani (بَلَى قَادِرِينَ نَجْمَعَهَا) “Evet, bizim onları toparlayıp bir araya getirmeye gücümüz yeter.” takdirinde ve (فَإِنْ خِفْتُمْ فَرِجَالًا أَوْ) 541 (رُكْبَانًا) “Eğer (herhangi bir şeyden) korkarsanız (namazlarınızı) yürüyerek yahut binmiş olarak (kılın)”, yani (فَإِنْ خِفْتُمْ فَصَلُّوا رِجَالًا أَوْ رُكْبَانًا) “Eğer korkarsanız yürüyerek yahut binmiş olarak namazlarınızı kılın.) takdirindedir. Burada halin amilinin hazfedildiğine dair kavli bir işaret vardır. Bu nedenle amilin hazfı caizdir.

536 Ra'd, 13/23-24.

537 Bakara, 2/127.

538 İbn Hişâm, a.g.e., c. VI, s. 461.

539 İbn Hişâm, Evdâhu'l-Mesâlik, c. II, s. 313.

540 Kiyamet, 75/4.

541 Bakara, 2/239.

‘Âmilin kıyâsî olarak hazfinin vâcip olduğu yerler dördtür:<sup>542</sup>

- (ضَرْبِي زَيْدًا حَاصِلًا إِذَا كَانَ قَائِمًا), yani (ضَرْبِي زَيْدًا قَائِمًا), yani (ضَرْبِي زَيْدًا قَائِمًا) takdirindedir. Hâlin ‘âmili olan (حَاصِلًا) hazf olunmuştur.

- (زَيْدٌ أَبُوكَ أَحْفُهُ عَطُوفًا), yani (زَيْدٌ أَبُوكَ عَطُوفًا) takdirindedir. ‘Âmil olan (أَحْفُهُ) hazfolunmuştur.

- (أَتُوجَدُ قَائِمًا وَقَدْ فَعَدَ النَّاسُ), yani (أَقَائِمًا وَقَدْ فَعَدَ النَّاسُ) takdirindedir.

- (أَتَتَّحَوَّلُ تَمِيمًا مَرَّةً وَقَيْسِيًّا أُخْرَى), yani (أَتَمِيمًا مَرَّةً وَقَيْسِيًّا أُخْرَى) takdirindedir.

Hâlin ‘âmili zikredilenler dışında semâ’î olarak hazfolunur.<sup>543</sup> Örneğin (هَيْنِيئًا /müjdeler olsun sana), yani (هَيْنِيئًا /müjdeler olsun hayıra nail oldun) takdirindedir.

## 2.15. Temyizin Hazfi

Temyiz, kendinden önce geçen kapalı bir isimle ne kastedildiğini açıklayan veya işin ne bakımdan olduğunu beyan eden yalın, nekra, câmid ve fuzla bir isimdir.<sup>544</sup>

Tanımda geçen fudla kelimesinden de anlaşıldığı gibi temyiz cümlelerinin temel unsurlarından değildir. Dolayısıyla temyiz hazfine dair bir delil veya karine varsa bu durumda hazfi câizdir. Bu konuyla ilgili İbn Hişâm ele aldığı örneklerde temyiz bazı kısımlarına değinilmiştir.<sup>545</sup>

Birincisi, (كَمْ/کمی’l-İstifhâmiye) nin temyizinin hazfi. Örneğin birine (كَمْ /kaç gün oruç tuttun?) diye sorulduğunda bu aslında (كَمْ يَوْمًا؟) demektir. Dolayısıyla soru cümlesinde geçen (صُمْتَ) karinesi hazfe delalet ettiği için temyiz olan (يَوْمًا) hazf olunmuştur.

İkincisi, (كَمْ/کمی’l-İstifhâmiye) nin temyizinin hazfi. (كَمْ تَرَكُوا مِنْ جَنَّتٍ وَعُيُونٍ)<sup>546</sup>

“Onlar geride nice bahçeler ve pınarlar bırakmışlardı.” ayetinde olduğu gibi, yani

<sup>542</sup> İbn Hişâm, *a.g.e.*, c. II, s. 314.

<sup>543</sup> İbn Hişâm, *a.g.e.*, c. II, s. 314.

<sup>544</sup> İbn Hişâm, *Şerhu Katri’n-Nedâ*, s. 416.

<sup>545</sup> İbn Hişâm, *Muğni’l-Lebib*, c. VI, s. 463-464.

<sup>546</sup> Duhân, 44/25.



(تَرَكُوا كَثِيرًا) demektir. Kem-i Haberiyye'nin temyizi olan (كَثِيرًا) sözcüğü hazf olunmuştur.

Üçüncüsü, adet/sayıların temyizinin hazfi. Örneğin: (عَلَيْهَا تِسْعَةَ عَشَرَ)<sup>547</sup>

“Üzerinde ondokuz (muhafız melek) vardır”, yani (عَلَى النَّارِ تِسْعَةَ عَشَرَ مَلَكًا) demektir.

Adedin temyizi olan (مَلَكًا) kelimesi hazf olunmuştur. (إِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ عِشْرُونَ صَابِرُونَ يَغْلِبُوا).

<sup>548</sup> (مَائَتَيْنِ) “Eğer sizden sabırlı yirmi kişi bulunursa, iki yüze (kâfire) galip gelirler.”

Yani (عِشْرُونَ رَجُلًا) demektir. Adedin temyizi olan (رَجُلًا) kelimesi hazf olunmuştur.

Bu hazf ise cümlenin siyâkından anlaşılmaktadır.

Dördüncüsü ise (نِعْم) nin temyizinin hazfi. Bu tür hazf çok az ve şaz olarak gelmektedir.<sup>549</sup> Örneğin: Bir hadîsi şerifte Peygamber efendimiz (s.a.v.) şöyle buyurdu: (مَنْ تَوَضَّأَ يَوْمَ الْجُمُعَةِ فِيهَا وَنِعِمَّتْ) <sup>550</sup> “Her kim cuma günü abdest alırsa ne güzel yapmıştır.” Yani (فِيالرُّخْصَةِ أَخَذَ، وَنِعِمَّتِ الرُّخْصَةُ) demektir. (نِعْم) nin temyizi olan (الرُّخْصَةُ) sözcüğü hazf olunmuştur. Burada temyiz, (نِعْم) nin fâili ve gizli zamirini tefsir etmek için getirilmiştir fakat hazfolunduğu için bu hazf şâzdır. Çünkü temyiz hazfolduğunda gizli zamir kapalı kalır.

## 2.16. Müstesnânın Hazfi

Müstesnâ, istisna edatlarından sonra gelen ismin, cümlede bildirilen hükmün dışında bırakılmasıdır.

Diğer bir tabirle istisna edatlarından sonra gelen ismin, önceki bölümün hükmünden ayrı tutulmasıdır. İstisna için kullanılan edatlar şunlardır: (إِلَّا، غَيْرَ، سِوَى، )<sup>551</sup> (خَلَا، عَدَا، خَاشَا).

<sup>547</sup> Müddessir, 74/30.

<sup>548</sup> Enfâl, 8/65.

<sup>549</sup> İbn Hişâm, a.g.e., c. VI, s. 464.

<sup>550</sup> İbn Mâce, Muhammed b. Yezîd b. Mâce, *es-Sünen*, (thk. Şu'ayb el-Arnaût-Muhammed Kâmil Karabelli), Beyrut 2009, c. II, s. 180; Ebû Dâvud, Süleyman b. el-Eş'as, *Sünen Ebû Dâvud*, (thk. Şu'ayb el-Arnaût), Beyrut 2009, c. I, s. 265; en-Nesâî, Ahmed b. Şuayb, *es-Sünenü 'l-Kübrâ*, (thk. Hasan Çelebî), Beyrut 2001, c. II, s. 267.

<sup>551</sup> Mustafa el-Galâyînî, *Câmi 'û 'd-Dürûsi 'l-Arabiyye*, s. 578.

İbn Hişâm (إِلَّا) ve (غَيْرَ) edatlarından önce (لَيْسَ) gelirse müstesnânın hazf olunmasının câiz olduğunu ifade etmiştir.<sup>552</sup> (قَبْضَتْ عَشْرَةَ لَيْسَ إِلَّا) / *Sadece on tane aldın başka değil*), örneğinin takdiri (لَيْسَ الْمَقْبُوضُ إِلَّا هِيَ) şeklinde gelir. Yine (قَبْضَتْ عَشْرَةَ لَيْسَ) örneğinin takdiri ise (لَيْسَ الْمَقْبُوضُ غَيْرَ ذَلِكَ) olarak gelir. Görüldüğü gibi iki örnekte de (إِلَّا) ve (غَيْرَ) den önce (لَيْسَ) gelmiş ve iki örnekte de müstesnâ hazf olunmuştur.

Ayrıca İbn Mâlik (إِلَّا) ve (غَيْرَ) edatlarından önce (لَمْ يَكُنْ) gelirse yine müstesnânın hazf olunacağını ifade etmiştir. Ancak İbn Hişâm bu görüşü şaz olarak görmektedir.<sup>553</sup> Çünkü böyle hazf Araplardan hiç duyulmamış ve kıyas dışında bir delil de yoktur.

## 2.17. Fâil ve Nâib-i Fâilin Hazfı

İbn Hişâm'ın ifade ettiğine göre fâil ve nâib-i fâil, cümlede umde olup fiilin bir cüzü olduklarından yalnız başına hazf olunmaları câiz değildir. Bu yüzden İbn Hişâm hazf olunan şeyin bir cüz olmaması gerektiğini şart koşmuştur.<sup>554</sup> Fâil ve nâib-i fâilin hazfî görünüşte bir yerde hazf olarak görünse de bu gerçek bir hazf olarak değil, gizli zamir olarak algılanır.<sup>555</sup> Peygamber efendimizin (s.a.v.) şu sözünde geldiği gibi: “(لا يَزْنِي الزَّانِي حِينَ يَزْنِي وَهُوَ مُؤْمِنٌ، وَلَا يَشْرَبُ الخَمْرَ حِينَ يَشْرَبُهَا وَهُوَ مُؤْمِنٌ) *“Zina eden kişi zina ettiği sırada mü'min olduğu halde zina edemez. İçki içen de içki içtiği sırada mü'min olarak içemez”*.”<sup>556</sup> Hadiste geçen (يَشْرَبُ) kelimesinin fâili, geride zikredilen (الزَّانِي) kelimesine 'âid/döner bir zamir değildir. Çünkü burada kast olunan anlamlar birbirine zıttır. Aslı (وَلَا يَشْرَبُ الشَّارِبُ) şeklinde olup (الشَّارِبُ) kelimesi her ne kadar lafızda olmasa da hazf olunmuş değildir. Çünkü fâil bir 'umdedir, asıldır ve asla hazf olunmaz. (يَشْرَبُ) fiilinde onun gerektirdiği ve fail olan (الشَّارِبُ) kelimesine döner gizli bir zamir vardır. Bu takdiri doğrulayan şey ise hadisin başında geçen ( لا يَزْنِي الزَّانِي) ifadesidir.

<sup>552</sup> İbn Hişâm, *a.g.e.*, c. VI, s. 465.

<sup>553</sup> İbn Mâlik, *Şerhu't-Teshîl*, c. II, s. 318; İbn Hişâm, *a.g.e.*, c. VI, s. 465.

<sup>554</sup> İbn Hişâm, *a.g.e.*, c. VI, s. 336; İbn Hişâm, *Şerhu Süzûru'z-Zeheb*, s. 176.

<sup>555</sup> İbn Hişâm, *a.g.e.*, s. 177.

<sup>556</sup> Buhârî, *el-Câmiu's-Sahîh*, s. 328; Müslim, Müslim b. el-Haccâc, *Sahîh'u Müslim*, (thk. Ebu'l-Fazl ed-Dimyâtî), Kâhire 2006, s. 73.

Ayrıca İbn Hişâm, Kisâ'î, Süheylî ve İbn Madâ'nın failin hazf olunmasının câiz olduğunu söylediklerini ifade etmiştir.<sup>557</sup>

Fâilin fiili ile birlikte hazf olunmasına gelince, bu hazf tüm nahivcilere göre câizdir.<sup>558</sup> Allah'ı Teâlâ'nın şu sözünde geldiği gibi: (وَقِيلَ لِلَّذِينَ اتَّقَوْا مَاذَا أَنْزَلَ رَبُّكُمْ قَالُوا) (أَنْزَلَ رَبُّنَا خَيْرًا) demektir. Dolayısıyla (أَنْزَلَ) fiili, fâili ile beraber hazf olunmuştur. Yine (يَا عَبْدَ اللَّهِ) sözünde olduğu gibi. Aslında (أَدْعُو عَبْدَ اللَّهِ) demektir. Yani bu sözde (أَدْعُو) fiili, fâil olan zamir ile birlikte hazf olunmuştur.

Ancak İbn Hişâm'ın farklı eserlerine baktığımızda ve incelediğimizde, fâilin yalnız olarak hazfi konusundaki görüşlerinin farklı olduğunu görülmektedir. *Muğni'l-Lebîb* eserinde fâilin yalnız başına hazf olunmasını başta zirkettiğimiz gibi câiz olarak görmemektedir. Diğer eserlerine baktığımızda ise bu hazfin câiz olduğunu zikretmektedir. Fâil ve nâib-i fâilin hazfinin nerelerde gerçekleştiğine dair görüşleri ise şöyledir:

- İstisna-i müferra' babında.<sup>560</sup> Yani Müstesna-i minh'in cümlede bulunmaması durumunda fâil hazf olunur. (مَا قَامَ إِلَّا هُنْدُ) / *Ancak Hind kalktı* sözünde olduğu gibi. Bu sözün aslı (مَا قَامَ أَحَدٌ إِلَّا هُنْدُ) demektir. Yani (هُنْدُ) sözcüğü burada fâil değildir. Çünkü (قَامَ) fiili müzekker olarak gelmektedir. Eğer (هُنْدُ) sözcüğü fâil olarak gelseydi (قَامَ) fiili müennes olarak gelir ve cümlenin aslı (مَا قَامَتْ إِلَّا هُنْدُ) şeklinde olurdu.

- Mastarın fâili olması durumunda.<sup>561</sup> Örneğin: (أَوْ إِطْعَمٌ فِي يَوْمٍ ذِي مَسْعَبَةٍ يَتِيمًا ذَا) (مَقْرَنَةً)<sup>562</sup> “Veya açlık gününde yakını olan bir yetimi doyurmaktır”, ayetinde olduğu gibi. Takdiri ise (أَوْ إِطْعَامُهُ يَتِيمًا) şeklindedir.

<sup>557</sup> İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, c. VI, s. 336; İbn Hişâm, *Şerhu Süzûru'z-Zeheb*, s. 177. s-Suyûtî, *Hemu'l-Hevâmi*, c. I, s. 512.

<sup>558</sup> İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, c. VI, s. 338.

<sup>559</sup> Nahl, 16/30.

<sup>560</sup> İbn Hişâm, *Şerhu Katri'n-Nedâ*, s. 327.

<sup>561</sup> İbn Hişâm, *a.g.e.*, s. 328.

<sup>562</sup> Beled, 90/14-15.

- Niyâbet konusunda, yani fâilin nâibi olduğunda. Ya fâil ma'lum olduğunda (قَضَى اللهُ الأَمْرَ) demektir. Ya fâilin meçhul olduğunda (سُرِقَ المَتَاعُ/Eşya çalındı) cümlesinde olduğu gibi. Yahut da şiir veznini düzeltmek gibi lafzî bir amaçtan dolaydır.<sup>564</sup> Şairin şu sözünde olduğu gibi: [Basît]

عَلَّقْتُهَا عَرَضاً، وَعَلَّقْتُ رَجُلًا  
غَيْرِي، وَعَلَّقْتُ أُخْرَى ذَلِكَ الرَّجُلُ<sup>565</sup>

“Elimde olmayarak o kadına âşık edildim. O kadın da benden başka bir adama, O adam da başka bir kadına âşık edildi.”

Bu beyitte üç tane meçhul fiil vardır. Birincisi (عَلَّقْتُهَا), ikincisi (عَلَّقْتُ), üçüncüsü ise (عَلَّقْتُ) fiilidir. Şair bu üç fiili, fâillerini hazf ettikten sonra meçhul üzere mebni kılmıştır. Bundan kasıt şiirin veznini düzeltmektir. Şayet bu üç yerde fâil zikredilseydi beytin vezni bozulurdu. Yani eğer (عَلَّقَنِي اللهُ إِيَّاهَا، وَعَلَّقَهَا رَجُلًا غَيْرِي؛ وَعَلَّقَ اللهُ) şeklinde olsaydı, söz uzar ve beytin düzeni ve vezni bozulurdu.

- Taaccüp üslubunda (أَفْعَلُ) fiilinin fâilinde. Öncesinde geçen benzer ögenin ona delalet etmesi şartıyla hazf gerçekleşir.<sup>566</sup> Örneğin (أَسْمِعْ بِهِمْ وَأَبْصُرْ يَوْمَ يَأْتُونَنَا)<sup>567</sup> “Onlar, bizim huzurumuza çıkacakları gün (başlarına gelecek olanları) ne iyi duyarlar ve ne iyi görürler (bir görersen)!” Ayet aslında (أَسْمِعْ بِهِمْ وَأَبْصُرْ بِهِمْ) takdirindedir. Fâil konumunda olan (بِهِمْ) hazf olunmuştur. Çünkü öncesinde geçen benzer öge yine taaccüp üslubu olan (أَسْمِعْ) fiilidir ve hazfe delalet etmektedir.

## 2.18. Zanne'nın Mef'ûlünün Hazfı

Zan/Zanne ve benzerleri, bilgi, zan ve değiştirme fiilleri olarak isimlendirilmekle birlikte, aynı zamanda bir şeyi bilmek, zannetmek gibi anlamlara geldiğinden ef'âl-u kulûb olarak da adlandırılırlar. Diğer fiillere nisbetle en farklı yönleri iki mef'ûl almalarıdır. Başına geldikleri isim cümlesinin müptedâsını birinci mef'ûl, haberini de ikinci mef'ûl olarak nasb ederler. İkinci mef'ûl müfred olarak

<sup>563</sup> Hûd, 11/44.

<sup>564</sup> İbn Hişâm, a.g.e., s. 328; İbn Hişâm, *Evdâhu'l-Mesâlik*, c. II, s. 120.

<sup>565</sup> A'şâ, a.g.e., c. II, s. 209.

<sup>566</sup> İbn Hişâm, *Şerhu Katri'n-Nedâ*, s. 328.

<sup>567</sup> Meryem, 19/38.

geldiği gibi, cümle ve şibh cümle olarak da gelebilir. Örneğin (ظَنَنْتُ الْعُرْفَةَ فَارَعَهُ/Odayı boş zannettim.)

Arapçada zanne'nin mef'ûlü bazen hazf olunabilir. İbn Hişâm bu konuyla ilgili görüşleri farklı eserlerinde zaman zaman belirtmiştir.

İbn Hişâm'ın ifade ettiğine göre hazfe dair bir delil veya karîne olursa zanne'nin iki mef'ûlünde hazfî câizdir.<sup>568</sup> Bu da tüm nahivcilerin ortak görüşüdür. (وَيَوْمَ) <sup>569</sup> (يُنَادِيهِمْ فَيَقُولُ أَيْنَ شُرَكَاءِيَ الَّذِينَ كُنْتُمْ تَزْعُمُونَ “O gün Allah onları çağırarak: Benim ortaklarım olduklarını iddia ettikleriniz hani nerede? Diyecektir.” ayetinde iki mef'ûl hazf olunmuştur. Nahivcilere göre takdir (تَزْعُمُونَهُمْ شُرَكَاءَ) şeklindedir. Ancak İbn Hişâm takdirin (أَنْتُمْ شُرَكَاءَ) şeklinde olmasını daha iyi ve uygun görmüştür.<sup>570</sup> Böylece <sup>571</sup> (وَمَا نَرَىٰ مَعَكُمْ شُفَعَاءَكُمُ الَّذِينَ زَعَمْتُمْ أَنَّكُمْ فِيكُمْ شُرَكَؤُا) “Yaratılışınızda ortaklarımız sandığınız şefaatçilerinizi de yanınızda göremeyeceğiz.” ayetine dayanarak, (أَنْ/enne) ve sılası iki mef'ûlün yerini tutmuş olur.

Zanne'nin iki mef'ûlünün hazfine dair başka bir örnek ise şairin şu sözü:  
[Tavîl]

بِأَيِّ كِتَابٍ أَمْ بِأَيِّ سُنَّةٍ تَرَىٰ حُبَّهُمْ عَارًا عَلَيَّ وَتَحْسَبُ<sup>572</sup>

“Hangi kitap veya hangi sünnetle onların sevgisini bana ayıp ve kötü görüyorsun ve zannediyorsun!”

Yani (حُبَّهُمْ) ve (عَارًا) olan mef'ûller, öncesinde geçen cümle onları açıkladığı ve onlara işaret ettiği için hazf olunmuşlardır.

İki mef'ûlün hazfine dair delil veya karîne bulunmazsa çoğu nahivciye göre hazf olunmaları câiz iken Sîbeveyhi ve Ahfeş'e göre hazf olunmaları câiz değildir.<sup>574</sup>

<sup>568</sup> İbn Hişâm, *Şerhu Süzûru 'z-Zeheb*, s. 361; İbn Hişâm, *Evdâhu'l-Mesâlik*, c. II, s. 63; İbn 'Akil, *a.g.e.*, c. II, s. 44.

<sup>569</sup> Kasas, 28/62.

<sup>570</sup> İbn Hişâm, *Şerhu Süzûru 'z-Zeheb*, s. 361.

<sup>571</sup> En'âm, 6/94.

<sup>572</sup> el-Kümeýt el-Esedî, *a.g.e.*, s. 516.

<sup>573</sup> İbn Hişâm, *Evdâhu'l-Mesâlik*, c. II, s. 64.

Allah’u Teâlâ’nın şu sözünde geldiği gibi: <sup>575</sup> (وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ) “Allah bilir, siz bilmezsiniz”, yani (يَعْلَمُ الْأَشْيَاءَ كَانَتْهَ) takdirindedir. Yine Arapların (مَنْ يَسْمَعُ يَخْلُ) sözünde geldiği gibi. Aslı (مَنْ يَسْمَعُ يَخْلُ مَسْمُوعُهُ صَادِقًا) /kim işitirse, işittiğini doğru zanneder) anlamındadır. Bu örneklerde olduğu gibi hazfe dair hiçbir delil olmadığı halde zanne’nin iki mef’ûlü de hazf olunmuştur.

Zanne’nin iki mef’ûlünün sadece birisinin hazfine dair delil varsa cumhura göre hazf olunması câizdir. Fakat İbn Melkûn’a göre hazfi câiz değildir.<sup>576</sup> Ayetten örneğimiz: <sup>577</sup> (وَلَا يَحْسَبَنَّ الَّذِينَ يَبْخُلُونَ بِمَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ هُوَ خَيْرًا لَّهُمْ) “Allah’ın, kereminden kendilerine verdiklerini (infakta) cimrilik gösterenler, sanmasınlar ki o, kendileri için hayırlıdır.” Takdiri (وَلَا يَحْسَبَنَّ الْبُخْلَاءُ بُخْلُهُمْ هُوَ خَيْرًا لَّهُمْ) şeklindedir. Yani iki mef’ûlden birisi hazf olunup diğeri kalmıştır.

Şiir örneğimiz: [Kâmil]

وَلَقَدْ نَزَلَتْ فَلَا تَنْظِي غَيْرَهُ      مِنِّي بِمَنْزِلَةِ الْمُحَبِّ الْمُكْرَمِ<sup>578</sup>

“-Ey sevgilim- Kalbimde, sevilen ve sayılan bir konuma geldin, hiç başkasını zannetme.”

Takdiri ise (فَلَا تَنْظِي غَيْرَهُ وَاقِعًا أَوْ كَانِيًا) şeklindedir. Yani ikinci mef’ûl olan (وَاقِعًا) veya (كَانِيًا) hazf olunmuştur.

Ancak iki mef’ûlün hazfine delil yoksa, tüm nahivciler hazfın mümteni’ ve câiz olmadığı görüşündedir.<sup>579</sup> Dolayısıyla hazfe dair delil olmaksızın (عَلِمْتُ) ve (ظَنَنْتُ) fiilleriyle yetinerek böyle söylemek câiz değildir. Yine delil olmaksızın (عَلِمْتُ زِيدًا) diyerek ikinci mef’ûlü hazf etmek veya (عَلِمْتُ قَائِمًا) diyerek birinci mef’ûlü hazf etmek câiz değildir.<sup>580</sup>

<sup>574</sup> İbn Hişâm, a.g.e., c. II, s. 64.

<sup>575</sup> Bakara, 2/216.

<sup>576</sup> İbn Hişâm, Şerhu Süzûru’z-Zeheb, s. 362; İbn Hişâm, Evdâhu’l-Mesâlik, c. II, s. 64.

<sup>577</sup> Âl-i İmrân, 3/180.

<sup>578</sup> ‘Antera b. Şeddâd, Dîvânü Antera b. Şeddâd, (thk. Hamdû Temmâs), Beyrut 2004, s. 12.

<sup>579</sup> İbn Hişâm, Şerhu Süzûru’z-Zeheb, s. 362; İbn Hişâm, Evdâhu’l-Mesâlik, c. II, s. 64.

<sup>580</sup> İbn Hişâm, Şerhu Süzûru’z-Zeheb, s. 362.

## 2.19. Müteaccebün Minh'in Hazfi

Taaccüp üslubu aşırı beğeni, hayranlık ve takdir eksenli kullanıldığı gibi şaşırma, tiksinti ve hoşnutsuzluk durumlarını ifade etmek için de kullanılır. Bu üslup sülâsî/üç harfli fiilleri (مَا أَفْعَلُهُ) ve (أَفْعِلْ بِهِ) kalıbına sokmak suretiyle yapılır.

Örneğin (مَا أَحْسَنَ الْعِلْمِ/İlim ne güzeldir!) ve (أَفْئِجْ بِالْجَهْلِ/Cahil olmak ne çirkindir!).

Dikkat edilirse her iki kalıp üçer unsurdan oluşmaktadır. Birinci kalıp; taaccüp (ما/ma) sı, (أَفْعِلْ) vezninde taaccüp fiili ve “müteaccebün minh” (beğenilen ya da hoşlanılmayan) denilen ve daima mansûb olan isimden oluşmaktadır.

Arapçada taaccüp üslubunda olan “müteaccebün minh” in hazfi görünmektedir. İbn Hişâm “müteaccebün minh” in hazfini iki kalıpta olduğunu ele almıştır.

Birinci kalıp yani مَا أَفْعَلُهُ ya bakıldığında, bu kalıpta gelen “müteaccebün minh” in hazfine dair bir delil bulunduğu, hazf olunması câizdir.<sup>581</sup> Hz. ‘Ali’nin (r.a.) şu sözünde geldiği gibi: [Tavîl]

جَزَى اللَّهُ عَنَّا وَالْجَزَاءُ بِفَضْلِهِ رَبِيعَةَ خَيْرًا مَا أَعَفَّ وَأَكْرَمًا<sup>582</sup>

“Allah bizim tarafımızdan Rabia’ya hayır mükâfat versin. Mükâfat ve iyilik onun lütfündandır. Rabia ne kadar iffetli ve ne kadar şerefli dir.”

Beyitte geçen (مَا أَعَفَّ وَأَكْرَمًا) sözünden, taaccüp fiilinin “müteaccebün minhi” hazf olunmuştur. Takdiri (مَا أَعَفَّهَا وَأَكْرَمَهَا) şeklindedir. Yani hazf olunan “müteaccebün minhi”, zamir olarak gelmekte, sözün siyakı/akışı da ona delalet etmektedir.

İkinci kalıp olan (أَفْعِلْ بِهِ) ye gelince, bu kalıp öncesinde geçen aynı kalıpta olana ifadeye atfolunursa “müteaccebün minh” in hazfi câiz olur.<sup>583</sup> Başka bir ifadeyle bir cümlede iki taaccüp fiilinin birbirine atfolduğu yerde ikinci taaccüp fiilinin “müteaccebün minhi” hazf olunabilir. Örneğin: (أَسْمِعْ بِهِمْ وَأَبْصِرْ يَوْمَ يَأْتُونَنَا)<sup>584</sup>

“Onlar, bizim huzurumuza çıkacakları gün (başlarına gelecek olanları) ne iyi duyarlar ve ne iyi görürler (bir görersen)!” ayetinde geçen ikinci taaccüp fiilinin

<sup>581</sup> İbn Hişâm, *Evdâhu'l-Mesâlik*, c. III, s. 230.

<sup>582</sup> ‘Ali b. Ebû Tâlib, *Dîvânu ‘Ali b. Ebû Tâlib*, (thk. ‘Abdurrahmân el-Mustâvî), Beyrut 2005, s. 135.

<sup>583</sup> İbn Hişâm, *a.g.e.*, c. III, s. 233.

<sup>584</sup> Meryem, 19/38.

mef'ûlü hazf olunmuştur. Takdiri de (أَسْمِعْ بِهِمْ وَأَبْصِرْ بِهِمْ) şeklindedir. Birinci “müteaccebün minh” ikincisine delalet ettiği için hazf olunmuştur.

Ancak bu kalıpta gelen taaccüp üslubunda ikinci bir taaccüp fiiline atfolma durumu olmadığında, “müteaccebün minh” şaz olarak hazf olunur.<sup>585</sup> Şairin şu sözünde olduğu gibi: [Tavîl]

فَذَلِكَ إِنْ يَلْقَى الْمَنِيَّةَ يَلْقَاهَا حَمِيداً وَإِنْ يَسْتَعْنِ يَوْمَ فَأَجْدِرُ<sup>586</sup>

“O, eğer ölüme rastlarsa iyi bir şekilde karşular. Eğer bir gün zengin olursa buna daha layıktır.”

Yani (فَأَجْدِرُ بِهِ) demektir. İkinci taaccüp üslubunun öncesinde bir taaccüp fiili geçmemesine rağmen müteaccebün minh hazf olunmuştur. Bu hazif, şaz olarak gelmektedir.

## 2.20.Cinsini Nefyeden لا'nın Haberinin Hazfi

Cinsini nefyeden “لا/lâ”, “إِنَّ/inne” ve kardeşleri gibi ‘amel eder; isim cümlesinin başına gelir, mübtedâyı kendine isim olarak alır ve onu nasb eder, haberi de kendine haber olarak alır ve onu ref' eder. Örneğin (لَا/Hiçbir adam ayakta değil). Burada (رَجُلٌ) kelimesi “lâ”nın ismidir ve nasb okunmuştur. (قَائِمٌ) kelimesi “lâ”nın haberidir ve ref okunmuştur.

Arapçada cinsini nefyeden “lâ”nın haberi bazen hazf olunur. İbn Hişâm'a göre (lâ)nın haberi bilindiğinde çoğunlukla hazf olunur.<sup>587</sup> Hatta bazılarının göre bu hazf gereklidir.<sup>588</sup> (وَلَوْ تَرَى إِذْ فَزِعُوا فَلَا فَوْتَ وَأُخِذُوا مِنْ مَكَانٍ قَرِيبٍ)<sup>589</sup> “(Resûlüm!) Telaşa düştükleri zaman, bir görsen! Artık kurtuluş yoktur, yakın bir yerden yakalanmışlardır” ayetinde lâ'nin haberinin hazf olunması gibi. Yani (فَلَا فَوْتَ لَهُمْ) takdirindedir. Yine (قَالُوا لَا ضَيْرٌ إِنَّا إِلَى رَبِّنَا مُنْقَلِبُونَ)<sup>590</sup> “«Zararı yok, dediler, (nasıl olsa)

<sup>585</sup> İbn Hişâm, *a.g.e.*, c. III, s. 233; İbn 'Akîl, *a.g.e.*, c. III, s. 135-136.

<sup>586</sup> 'Urve b. el-Verd b. Zeyd, *Dîvânu 'Urve b. el-Verd*, (thk. Esmâ Ebu Bekir Muhammed), Beyrut 1998, s. 69.

<sup>587</sup> İbn Hişâm, *Şerhu Süzûru 'z-Zeheb*, s. 218.

<sup>588</sup> İbn Hişâm, *Evdâhu 'l-Mesâlik*, c. 2, s. 28.

<sup>589</sup> Sebe', 34/51.

<sup>590</sup> Şuarâ, 26/50.



*biz şüphesiz Rabbimize döneceğiz.»*” ayetinde *lâ*’nın haberi hazf olunmuştur. Yani ( لا ضَيْرٌ عَلَيْنَا ) takdirindedir. Bu iki ayette “*lâ*”nın hazf olunan haberi cer mecrur olarak gelmektedir.

Şiirden örneğimiz: [Kâmil]

مَنْ صَدَّ عَنْ نَيْرَانِهَا فَأَنَا ابْنُ قَيْسٍ لِأَبِرَاحٍ<sup>591</sup>

“Her kim savaş ateşinden/savaş meydanından yüz çevirirse; ben ise Kays oğluyum değişmem ve yüz çevirmem.”

Beyitte geçen (بِرَاحٍ) sözcüğü *lâ*’nın ismidir, haberi ise hazf olunmuştur. Takdiri (لا بِرَاحٍ لِي) olarak gelir.

Benî Temîm Kabilesine göre ise cinsini nefyeden “*lâ*”nın haberi bilindiğinde hazfi vâciptir.<sup>592</sup> Aksi takdirde hazf olunması câiz değildir. Peygamber efendimiz (s.a.v) in şu sözünde geldiği gibi: (لا أَخَذُ أُغَيْرَ مِنَ اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ / Allah Azze ve Celleden daha kıskanç hiç kimse yoktur.)<sup>593</sup> Bu hadisi şerifte geçen “*lâ*”nın haberinin hazf olunması anlam karışıklığına sebep olur ve haberin ne olduğu belli olmaz. Böyle durumda Benî Tamîm Kabilesinin görüşüne göre haberin hazf olunması câiz değildir.

## 2.21. İğra Nedeniyle Mansûb Olan Sözcüğün ‘Amilinin Hazfi

İğra, muhatabı iyi ve hoş bir şeyi yapmaya teşvik etmek için kullanılan bir üsluptur. Yani iyi ve hoş bir şeye yönlendirmede bulunmak için kullanılan bir üsluptur. Örneğin (الْعَمَلُ الْعَمَلُ) dediğimizde, aslında bundan (الزَّمَّ الْعَمَلُ الْعَمَلُ/çalışmayı çalışmayı bırakma) anlamını kastediyoruz. Bu ifadedeki (الْعَمَلُ) sözcüğünü de nasb eden mahzup bir fiil vardır. Bu üslubu kullanırken fiil hazf olunur ve zikredilmez. Ancak bazı yerlerde bu fiilin hazf olunması da zikredilmesi de câiz olur.

İbn Hişâm bu konuyla ilgili hazfi detaylı bir şekilde incelemiş ve (iğrâ)nın âmili nerede vâcip, nerede câiz olarak hazf olunduğunu ele almıştır.

<sup>591</sup> Sa’d b. Mâlik’in sözü bkz. Sîbeveyhi, *a.g.e.*, c. I, s. 58; el-Enbârî, *a.g.e.*, c. I, s. 342; İbn Ya’îş, *a.g.e.*, c. I, s. 267; el-Bağdâdî, *a.g.e.*, c. I, s. 467.

<sup>592</sup> İbn Hişâm, *Şerhu Süzûru’z-Zeheb*, s. 218; İbn Hişâm, *Evdâhu’l-Mesâlik*, c. II, s. 28.

<sup>593</sup> Buhârî, *a.g.e.*, s. 636; Müslim, *Sahîh’u Müslim*, s. 1301.

İbn Hişâm'ın zikrettiğine göre iğrâ'nın âmili vâcip olarak iki yerde hazf olunur.

Birincisi, (*iğrâ*) nın mef'ulü tekrarlandığı zaman âmil vâcip olarak hazf olunur.<sup>594</sup> Örneğin: [Tavîl]

أَخَاكَ أَخَاكَ إِنَّ مَنْ لَا أَخَ لَهُ كَسَاعٍ إِلَى الْهَيْجَا بَغَيْرِ سِلَاحٍ<sup>595</sup>

“Aman kardeşin, kardeşin! (Ona sımsıkı sarıl), kardeşi olmayanın durumu, savaşa silahsız giden gibidir.”

Şair bu beyitte (أَخَاكَ) sözcüğünü iki defa tekrarlamıştır. Tekrar eden (أَخَاكَ) sözcüğünü nasbenden amilin hazfi vaciptir. Takdiri ise (الزَّمُ أَخَاكَ) şeklindedir.

İkincisi ise *iğrâ*'nın mef'ulüne atıf yapıldığında hazfi vaciptir.<sup>596</sup> Yani bir kişi iki şeye teşvik edildiğinde aralarında atıf harfi kullanılır. Bu durumda mesûb olan *iğrâ*'nın 'âmili vâcip olarak hazf olunur. Arapların şu sözünde olduğu gibi: (المُرُوَّةُ) yani (الزَّمُ المُرُوَّةُ والنَّجْدَةُ) demektir. Burada *iğrâ*'nın mef'ulüne atıf yapıldığından 'âmili hazf etmek vaciptir.

Ancak tekrar ve atıf bulunmadığı zaman *iğrâ*'nın 'âmili câiz olarak hazf olunur.<sup>597</sup> Yani bu durumda âmili, zikretmek veya hazf etmek caizdir. (الصَّلَاةُ) örneğinde olduğu gibi. (الصَّلَاةُ) sözcüğü, hazf olunan (احضَرُوا) fiili ile mansûb olup (جامِعَةٌ) sözcüğü ise hal olmakla mansûbtur.

Yine şairin şu sözünde geldiği gibi: [Tavîl]

أَخَاكَ الَّذِي إِنْ تَدَّعَاهُ لِمَلِمَةٍ يُجِبُّكَ كَمَا تَبْغِي وَيُكْفِيكَ مَنْ يَبْغِي<sup>598</sup>

“Kardeşin o ki; Onu zor durumda çağırdığında istediğin gibi icâbet eder ve azan birine karşı sana yeter.”

Yani (الزَّمُ أَخَاكَ) takdirindedir. (أَخَاكَ) sözcüğü, mahzup bir fiille *iğrâ* üzere mensûb olmaktadır. Ancak ref' olarak da okunabilir. Zîra burada bir tekrar veya atıf söz konusu değildir. Böyle durumda âmili, zikretmek veya hazf etmek câizdir.

<sup>594</sup> İbn Hişâm, *Şerhu Süzûru 'z-Zeheb*, s. 228; İbn Hişâm, *Evdâhu 'l-Mesâlik*, c. IV, s. 74.

<sup>595</sup> Miskîn ed-Dârimî, Rebîa b. Âmir, *Dîvânu Miskîn ed-Dârimî*, (thk. Kârîn Sâdır), Beyrut 2000, s. 33.

<sup>596</sup> İbn Hişâm, *Şerhu Süzûru 'z-Zeheb*, s. 228; İbn Hişâm, *Evdâhu 'l-Mesâlik*, c. IV, s. 74.

<sup>597</sup> İbn Hişâm, *Şerhu Süzûru 'z-Zeheb*, s. 228; İbn Hişâm, *Evdâhu 'l-Mesâlik*, c. IV, s. 74.

<sup>598</sup> Söyleyeni bilinmeyen bkz. İbn Hişâm, *Şerhu Süzûru 'z-Zeheb*, s. 228; es-Suyûtî, Celâlüddin b. Ebîbekir, *el-İktirâh fî Usûli 'n-Nahv*, (thk. Abdülhakîm 'Atiyye), Dîmaşk 2006, s. 63.

### 3. FİİLLERİN HAZFİ

#### 3.1. Fâil ve Nâib-i Fâilin ‘Âmilinin Hazfî

Arapçada fâil ve nâib-i fâilin ‘âmilinin hazfî câiz ve çokça gelmektedir. Tüm nahivcilerin görüşü bu yöndedir. İbn Hişâm’ın ifade ettiğine göre fâil ve nâib-i fâilin ‘âmilinin hazfî olunması için ona dair bir karinenin olması gerekir.<sup>599</sup> Bu karine bazen hali/durumsal olur. Örneğin: (فَالُوا سَلَامًا)<sup>600</sup> “«Selam (sana)» dediler.” ayetinde olduğu gibi. Burada hazfî olunan fiil (سَلَّمْنَا) fiilidir. Yani: (سَلَّمْنَا سَلَامًا) takdirindedir. Ya da kavli bir delil olur. (وَقِيلَ لِلَّذِينَ اتَّقَوْا مَاذَا أَنْزَلَ رَبُّكُمْ قَالُوا خَيْرًا)<sup>601</sup> “(Kötülüklerden) sakınanlara: Rabbiniz ne indirdi? denildiğinde, «Hayır (indirdi)» derler.” Bu ayette hazfî olunan fiil (أَنْزَلَ) dir. Bu fiil cümlede daha önce geçtiği için buna kavli delil denmiştir. Takdiri ise: (أَنْزَلَ خَيْرًا) şeklindedir.<sup>602</sup>

Yine (مَنْ ضُرِبَ؟) veya (مَنْ قَامَ؟) olarak soran birine: (زَيْدٌ) demen gibi. Cevap olarak gelen (زَيْدٌ) kelimesi, birinci sorunun cevabında hazfî olunan fiilin fâili olarak ikincisinin cevabında ise hazfî olunan fiilin nâib-i fâili olarak gelmektedir.<sup>603</sup> Bu durumda ‘âmilin hazfî câizdir.

Ayrıca İbn Hişâm fiilin nerelerde hazfî olunacağına dair bazı noktalara değinmiştir. Bunlar ise şu şekilde açıklanabilir:

- Başka bir fiille müfesser olduğunda fiil hazfî olunur.<sup>604</sup> Yani zikredilen fiil, hazfî olunan fiili açıklar ve ona işaret eder. Bu durumda fiil hazfî olunur ve ona ihtiyaç duyulmaz.

Örneğin Tevbe suresinin 6. ayetinde geçen Allah’u Teâlâ’nın (وَإِنْ أَحَدٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ) “Ve eğer müşriklerden biri senden aman dilerse.” sözünde (إِنْ) den sonra (أَسْتَجَارَكَ) fiilinin hazfî olunduğu, ikinci (أَسْتَجَارَكَ) fiilinin ona delalet etmesinden ve

<sup>599</sup> İbn Hişâm, *a.g.e.*, s. 177

<sup>600</sup> Hûd, 11/69.

<sup>601</sup> Nahl, 16/30.

<sup>602</sup> İbn Hişâm, *Muğni’l-Lebîb*, c. VI, s. 317.

<sup>603</sup> İbn Hişâm, *Şerhu Süzûru’z-Zeheb*, s. 177.

<sup>604</sup> İbn Hişâm, *Muğni’l-Lebîb*, c. VI, s. 453; İbn Hişâm, *Şerhu Süzûru’z-Zeheb*, s. 177.

onu açıklamak için gelmesinden anlaşılmalıdır. Takdiri ( وَإِنْ اسْتَجَارَكَ أَحَدٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ ) (اسْتَجَارَكَ) şeklindedir.

Yine İsrâ suresinin 100. ayetinde olduğu gibi (فَلَوْ أَنْتُمْ تَمْلِكُونَ خَزَائِنَ رَحْمَةِ رَبِّيَ) “*De ki: Rabbimin rahmet hazinesine eğer siz sahip olsaydınız.*” Zemahşerî, Ebu’l-Bekâ ve belağatçılara göre (لَوْ) den sonra (تَمْلِكُونَ) fiili hazf olunmuş ve (أَنْتُمْ) zamiri bu fiilin hazf olunmasından dolayı ortaya çıkmıştır.<sup>605</sup> Çünkü (إِنْ) şartiyyenin fiili gerektirdiği gibi (لَوْ) de fiili gerektirir.<sup>606</sup>

Diğer bir örnek Allah’u Teâlâ’nın şu sözü: (وَإِذَا الْأَرْضُ مُدَّتْ)<sup>607</sup> “*Yer dümdüz edildiği zaman.*” Ayette geçen (الْأَرْضُ) kelimesi, hazf olunan (مُدَّتْ) fiilinden nâib olarak gelmiştir. Takdiri ise (وَإِذَا مُدَّتِ الْأَرْضُ مُدَّتْ) şeklindedir. Yani ayette geçen (مُدَّتْ) fiili, hazf olunan fiili tefsir edip açıklar. Bu hazf vaciptir. Çünkü zikredilen fiil, hazf olunan fiilin yerine gelmektedir. Dolayısıyla Arapçada hazf olan ile onun yerine gelen bir arada gelmezler.<sup>608</sup>

- İstifhâmın cevabında gelen fiil hazf olunur.<sup>609</sup> Arapçada istifhamın cevabında gelen fiilin hazfi çoktur. Örneğin (وَلَيْنَ سَأَلْتَهُمْ مَنْ خَلَقَ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَسَخَّرَ الشَّمْسَ وَالْقَمَرَ) “*Andolsun ki onlara: «Gökleri ve yeri yaratan, güneşi ve ayı buyruğu altında tutan kimdir?» diye sorsan, mutlaka, «Allah» derler.*” Ayette hazf olunan fiilin (لَيَقُولَنَّ خَلَقَهُنَّ/onları yarattı) olduğu anlaşılmalıdır. Yani bu ayetteki takdir (لَيَقُولَنَّ خَلَقَهُنَّ) (الله) şeklindedir.

Yine (وَقِيلَ لِلَّذِينَ اتَّقَوْا مَاذَا أَنْزَلَ رَبُّكُمْ قَالُوا خَيْرًا)<sup>611</sup> “*(Kötülüklerden) sakınanlara: Rabbiniz ne indirdi? denildiğinde, «Hayır (indirdi)» derler*” ayetinde hazf olunan

<sup>605</sup> ez-Zemahşerî, a.g.e., c. III, s. 555; el-Ukberî, a.g.e., c. II, s. 530; es-Sekkâkî, Yûsuf b. Muhammed b. Alî, *Miftâhu'l-'Ulûm*, (thk. Abdülhamid Hindâvî), Beyrut 2000, s. 329; İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, c. VI, s. 453.

<sup>606</sup> el-Ukberî, a.g.e., c. II, s. 530.

<sup>607</sup> İnşikâk, 84/3.

<sup>608</sup> es-Semînu'l-Halebî, a.g.e., c. X, s. 729; İbn Hişâm, *Şerhu Sûzûru'z-Zeheb*, s. 178.

<sup>609</sup> İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, c. VI, s. 453; İbn Hişâm, *Evdâhu'l-Mesâlik*, c. II, s. 83.

<sup>610</sup> Ankebût, 29/61.

<sup>611</sup> Nahl, 16/30.

قَالُوا أَنْزَلَ) fiilinin olduğunu ayetin siyâkından anlaşılmaktadır. Takdiri ise (قَالُوا أَنْزَلَ) (خَيْرًا) şeklindedir.

- (قول/kavil) fiilinin hazfi.<sup>612</sup> Bu tür hazf diğer hazflerden daha çok gelmektedir. Örneğin: (وَأَلْمَلِكَةُ يَدْخُلُونَ عَلَيْهِمْ مِنْ كُلِّ بَابٍ سَلَامٌ عَلَيْكُمْ بِمَا صَبَرْتُمْ) <sup>613</sup> “Melekler de her kapıdan onların yanına varacaklardır. «Sabrettiğinize karşılık size selam olsun!» (derler).” Burada hazf olunan fiil (قَالُوا) fiilidir. Takdiri (قَالُوا سَلَامٌ عَلَيْكُمْ) şeklindedir.

Ayrıca zikredilenler dışında da fiilin hazfi câizdir.<sup>614</sup> Örneğin Nisâ suresinin 171. ayetinde olduğu gibi: (أَنْتَهُوَ خَيْرًا لَكُمْ) “Sizin için hayırlı olmak üzere bundan vazgeçin.” Yani: (وَأْتُوا خَيْرًا) takdirindedir. Kisâ’i’ye göre: (يَكُنِ الْإِنْتِهَاءُ خَيْرًا) takdirindedir. Çünkü (خَيْرًا) kelimesi hazf olunan (kâne) nin haberi olduğu için mansub olarak gelmiştir. Fiil, çok kullanıldığı için hazf olunmuştur. Ferrâ ise sözün tek bir cümle olup (خَيْرًا) kelimesinin hazf olunan mastarın sıfatı olduğuna dair farklı bir takdire gitmiştir. Ona göre takdiri (الْإِنْتِهَاءُ خَيْرًا) olarak gelir.”<sup>615</sup>

Yine Haşr suresinin 9. ayetinde Allah’u Teâlâ’nın şu sözü fiilin hazf olunmasının bir örneğidir: (وَالَّذِينَ تَبَوَّءُوا الدَّارَ وَالْإِيمَانَ مِنْ قَبْلِهِمْ) “Daha önceden Medine’yi yurt edinmiş ve gönüllerine imanı yerleştirmiş olan kimseler.” Takdiri ise: (اعْتَقَدُوا) (الْإِيمَانَ مِنْ قَبْلِ هَجْرَتِهِمْ) şeklindedir.

Şairin de şu sözünde olduğu gibi: [Recez]

عَلَفْتُهَا تَبْنَاءً وَمَاءً بَارِدًا<sup>616</sup>

“Ona saman ve soğuk su verdim.”

Bazı nahivcilere göre fiil hazfi ile beraber takdiri (وَسَقَيْنُهَا مَاءً بَارِدًا) şeklindedir. Bazı nahivcilere göre ise bu beyitte hiç hazf olmayıp (عَلَفْتُهَا) sözcüğünün, (أَنْلَتْهَا) ve (أَعْطَيْتُهَا) anlamlarını kapsadığını ve bu anlamlarda da kullanıldığını söylemişlerdir.<sup>617</sup>

<sup>612</sup> İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, c. VI, s. 454.

<sup>613</sup> Ra’d, 13/23-24.

<sup>614</sup> İbn Hişâm, *a.g.e.*, c. VI, s. 455.

<sup>615</sup> Sîbeveyhi, *a.g.e.*, c. I, s. 282; El-Ferrâ’, *a.g.e.*, c. I, s. 295; Ebû Ubeyde, Ma’mer b. Müsennâ et-Teymî, *Mecâzi'l-Kur’ân*, (thk. Muhammed Fuat Sezgin), Kâhire, h.1381. c. I, s. 143; es-Semînu'l-Halebî, *a.g.e.*, c. IV, s. 164; İbn Hişâm, *a.g.e.*, c. VI, s. 455.

<sup>616</sup> Söyleyeni bilinmeyen bkz. İbn Cinnî, *a.g.e.*, c. II, s. 198; İbn 'Akîl, *a.g.e.*, c. II, s. 182; İbn Hişâm, *a.g.e.*, c. VI, s. 456; el-Bağdâdî, *a.g.e.*, c. III, s. 140.

### 3.2. *Kâne* 'nin Hazfi

(كان/*Kâne*) aslında ma'mulleriyle yani ismi ve haberiyle beraber gelmektedir. Ancak bazı durumlarda *kâne*'nin hazfi mümkündür. İbn Hişâm da (كان/*kâne*) ile ilgili hazf konusunu dört kısımda ele almıştır:

Birinci *kâne*'nin tek başına vâcip olarak hazfidir. Yani *kâne*'nin ismi ve haberinin kalmasıyla birlikte sadece *kâne*'nin hazfidir. Bu hazf için beş şart gerekir:<sup>618</sup>

- *Kâne*'nin mastar olan (أَنْ/ən) 'den sonra gelmesi.
- Mastar olan (أَنْ/ən) 'den önce ta'lil ifade eden “لام/lâm” harfi gelmesi.
- Sebep/illet, müsebbepten/ma'lûlden önce gelmesi.
- Harfi cer' in hazf edilmesi.
- Hazf olunan harfi cer'in bedeli olarak zaid “ما/mâ” nın gelmesi.

Bu şartları bir örnek üzerinden şöyle açıklanabilir:

Arapların (أَمْ أَنْتَ مُنْطَلِقًا أَنْطَلَقْتُ) sözünde olduğu gibi. Bu cümlenin aslı: (أَنْطَلَقْتُ لِأَنْ) yani: (أَنْطَلَقْتُ لِأَجْلِ أَنْطَلَاكَ) şeklindedir. Bu cümle birkaç yönden değişikliğe uğramıştır. Bunlardan ilki: (لِأَنْ كُنْتَ مُنْطَلِقًا) ifadesinin, müsebbep olan (أَنْطَلَقْتُ) ifadesinin önüne geçmesidir. İkincisi mastar olan (أَنْ/ən) 'e bitişen ve illet ifade eden “لام” harfinin hazf olunmasıdır. Üçüncüsü (*kâne*) 'nin hazf olunmasıdır. Dördüncüsü kânenin hazfinden ötürü zamirin fasl olunması. Beşincisi hazf olunan harfi cere bedel olması için vâcip olarak zaid “ما/mâ” sının gelmesidir. Altıncısı ise “en” i mastariyyenin “nûn” un, zaid olan “ma” ‘ya idğam olunmasıdır. Çünkü ikisinin de harflerinin mahreçleri birbirine yakındır.

Aynı şekilde şairin şu sözünde de daha önce zikredilen şartlar uygulanabilir:

[Basît]

أَبَا خُرَاشَةَ أَمَا أَنْتَ ذَا نَفَرٍ      فَإِنَّ قَوْمِي لَمْ تَأْكُلْهُمْ الضَّبْعُ<sup>619</sup>

<sup>617</sup> İbn Cinnî, *a.g.e.*, c. II, s. 198; İbn 'Akîl, *a.g.e.*, c. II, s. 182; İbn Hişâm, *a.g.e.*, c. VI, s. 456.

<sup>618</sup> İbn Hişâm, *Şerhu Katri'n-Nedâ*, s. 271; İbn Hişâm, *Şerhu Süzüru'z-Zeheb*, s. 193; İbn Hişâm, *Evdâhu'l-Mesâlik*, c. I, s. 237.

<sup>619</sup> 'Abbâs b. Mirdâs, *a.g.e.*, s. 106.

“Ey Ebû Huraşe! Senin kalabalık bir topluluğun olsa da, muhakkak ki benim topluluğumu sırtlanlar yemedi -açlık tüketmedi-.”

Bayitte geçen şairin (أَمَّا أَنْتَ ذَا نَفَرٍ) ifadesi aslında (لَأَنْ كُنْتَ ذَا نَفَرٍ) şeklinde olması gerekir.

(Kâne) nin hazfi ile ilgili ikinci kısım: kâne'nin ismiyle beraber hazfidir. Bu tür hazf câiz olarak gelmektedir. Hazfin şartı da öncesinde şart için gelen (لَوْ) veya (إِنْ) edatlarının gelmesidir.<sup>620</sup>

Öncesinde (إِنْ) geldiğinin örneği Arapların şu sözüdür: (النَّاسُ مَجْزِيُّونَ بِأَعْمَالِهِمْ إِنْ) İnsanlar amelleri ile cezalandırılırlar. Eğer amelleri hayır ise cezaları da hayır, eğer amelleri şer ise cezaları da şerdir), yani (إِنْ كَانَ عَمَلُهُمْ خَيْرًا) takdirindedir. (فَجَزَاؤُهُمْ خَيْرٌ، وَإِنْ كَانَ عَمَلُهُمْ شَرًّا فَجَزَاؤُهُمْ شَرٌّ)

Yine şairin şu sözünde geldiği gibi: [Kâmil]

لَا تَفْرِيَنَّ الدَّهْرُ آلَ مُطَرِّفٍ      إِنْ ظَالِمًا أَبَدًا وَإِنْ مَظْلُومًا<sup>621</sup>

“Mutarrif ailesine ömür boyu asla yaklaşıma ister zalim ister mazlum olarak.”

Şairin (إِنْ ظَالِمًا) ve (إِنْ مَظْلُومًا) kelimelerinden önce şart edatı (لَوْ/in) geldiğinden (kâne) ismi ile beraber hazf olunmuştur. Takdiri ise (إِنْ كُنْتَ ظَالِمًا أَبَدًا وَإِنْ كُنْتَ مَظْلُومًا) şeklindedir.

Öncesinde (لَوْ) geldiğinin örneği ise Peygamber efendimizin (s.a.v.) şu sözüdür: (لَوْ كَانَ مَا تَلْتَمِسُهُ خَاتِمًا مِنْ) Yani (Demir yüzük bile olsa mihir al.)<sup>622</sup> (وَلَوْ خَاتِمًا مِنْ حَدِيدٍ) demektir.

Diğer bir örnek ise şairin şu sözüdür: [Basît]

لَا يَأْمَنُ الدَّهْرَ ذُو بَعِيٍّ وَلَوْ مَلِكًا      جُنُودُهُ ضَاقَ عَنْهَا السَّهْلُ وَالْجَبَلُ<sup>623</sup>

“Azgınlık sahibi ömür boyunca güvenilir bir durumda olamaz; ordusuna, ova ve dağa dar gelen kral olsa bile”.

<sup>620</sup> İbn Hişâm, Şerhu Katri'n-Nedâ, s 271; İbn Hişâm, Şerhu Süzûru'z-Zeheb, s. 194; İbn Hişâm, Evdâhu'l-Mesâlik, c. I, s. 233.

<sup>621</sup> Leylâ el-Ahyeliyye, Leylâ bint Abdillâh, Dîvânu Leylâ el-Ahyeliyye, (thk. Vâdih es-Samed), Beyrut 2003, s. 101; bkz. Sibeveyhi, a.g.e., c. I, s. 261; Şerhu Katri'n-Nedâ, s 273; İbn Hişâm, Evdâhu'l-Mesâlik, c. I, s. 233.

<sup>622</sup> Buhârî, a.g.e., s. 735; Müslim, a.g.e., s. 672.

<sup>623</sup> İbn Hişâm, Muğni'l-Lebîb, c. III, s. 419; İbn Hişâm, Şerhu Katri'n-Nedâ, s. 274; İbn Hişâm, Evdâhu'l-Mesâlik, c. I, s. 235; el-Eşmûnî, a.g.e., c. I, s. 247.

Takdiri (وَلَوْ كَانَ الْبَاغِي مَلِكًا) şeklindedir. Beyitte geçen (وَلَوْ مَلِكًا) sözünden “*kâne*” ve ismi, öncesinde “*لَوْ/lev*” gelmesi sebebiyle hazf olunmuştur.

Bazen *kâne* ve ismi, öncesinde “*لَوْ*” ve “*لَوْ*” gelmemesine rağmen hazf olunur.<sup>624</sup> Bu tür hazf çok az ve şaz olarak gelmektedir. Şairin şu sözünde geldiği gibi: [Recez]

مِنْ لَدْ شَوْلًا فَالِي إِتْلَانَهَا<sup>625</sup>

“*Devenin kuyruğunu kaldırmasından yavrusu doğuncaya kadar.*”

Şairin (مِنْ لَدْ شَوْلًا) sözünün öncesinde “*لَوْ/en*” ve “*لَوْ/lev*” gelmemesine rağmen (*kâne*) ve ismi hazf olunmuştur. Takdiri (مِنْ لَدْ أَنْ كَانَ شَوْلًا) olarak gelir. Sîbeveyhi ise (مِنْ لَدْ أَنْ كَانَ شَوْلًا) şeklinde bir takdire gitmiştir.<sup>626</sup>

(كان/*Kâne*) nin hazfî ile ilgili üçüncü kısım: *kâne*'nin haberiyle berber hazf olunmasıdır. Yani (*kâne*) ve haberi hazf olunup ismin hazf olunmamasıdır. Bu tür hazf Arapçada şaz ve zayıf olarak görünmektedir.<sup>627</sup> Arapların şu sözünde olduğu gibi (الْإِنْسَانُ مَجْزِيُونَ بِأَعْمَالِهِمْ إِنْ خَيْرٌ، وَإِنْ شَرٌّ) *insanlar yaptıkları işlere göre karşılık bulurlar ister iyilik ister kötülük*). Yani (خَيْرٌ) ve (شَرٌّ) kelimelerinin ref konumunda isim olmaları üzere. Takdiri ise: (إِنْ كَانَ فِي عَمَلِهِمْ خَيْرٌ فَيُجْزَوْنَ خَيْرًا....) şeklindedir. (*Kâne*) haberi ile birlikte hazf olunmuştur.

“*Kâne*” nin nin hazfî ile ilgili dördüncü kısım ise *kâne*'nin iki ma'mûlü ile beraber hazf olunmasıdır. Bu durumda *kâne* haberi ve ismi ile beraber hazf olunur. Bu tür hazf ise şart edatı olan “*لَوْ/in*” den sonra geldiğinde gerçekleşir.<sup>628</sup> Şairin şu sözünde geldiği gibi: [Recez]

قَالَتْ بَنَاتُ الْعَمِّ يَا سَلْمَى: وَإِنْ

كَانَ قَوْبِرًا مُغْدِمًا قَالَتْ: وَإِنْ<sup>629</sup>

<sup>624</sup> İbn Hişâm, *a.g.e.*, c. I, s. 236; İbn 'Akîl, *a.g.e.*, c. I, s. 274.

<sup>625</sup> Söyleyeni bilinmeyen bkz. Sîbeveyhi, *a.g.e.*, c. I, s. 264; İbn Hişâm, *a.g.e.*, c. I, s. 237; el-Eşmûnî, *a.g.e.*, c. I, s. 248.

<sup>626</sup> Sîbeveyhi, *a.g.e.*, c. I, s. 265; İbn Hişâm, *a.g.e.*, c. I, s. 236; el-Eşmûnî, *a.g.e.*, c. I, s. 248.

<sup>627</sup> İbn Hişâm, *a.g.e.*, c. I, s. 237.

<sup>628</sup> İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, c. VI, s. 533; İbn Hişâm, *Evdâhu'l-Mesâlik*, c. I, s. 241.

<sup>629</sup> Rû'be b. el-'Accâc'ın sözü. Ancak dîvânında bulunamadı bkz. İbn Mâlik, *Şerhu'l-Kâfiyeti's-Şâfiye*, c. II, s. 164; İbn 'Uşfûr, *a.g.e.*, c. I, s. 448; İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, c. VI, s. 533; İbn Hişâm, *Evdâhu'l-Mesâlik*, c. I, s. 18.



“Amcanın kızları dediler: ‘Ey Selma! Fakir, hiçbir şeyi olmayan birisi olsa da mı?’ O da: ‘Olsa da’ dedi.”

Yani: (يَا عَبْدَ اللَّهِ/فakir ve hiçbir şeyi olmayan birisi olsa da onu kabul ediyorum) demektir. Kâne ve ma’ mulleri hazfolunduğu halde anlam anlaşıldığı için şartın fiili ve cevabı hazf olunmuştur.

Yine Arapların: (أَفْعَلْ هَذَا إِمَّا لَا)/Bunu yapmazsan şunu yap.) sözünde geldiği gibi.<sup>630</sup> Bu sözde kâne ma’ mulleri ile beraber hazf olunmuştur. Takdiri ise: (أَفْعَلْ هَذَا إِنْ) (كُنْتَ لَا تَفْعَلْ غَيْرَهُ) olarak gelir.

### 3.3. Nidâ Üslubunda Hazf

Münâdâ aslında mef’ûlün bih çeşitlerindedir. Yani (يَا عَبْدَ اللَّهِ) dediğimizde bu aslında (يَا أَدْعُو عَبْدَ اللَّهِ) demektir. (يَا/ya) harfi tenbîh harfidir ve (أَدْعُو) fiili de fâili gizli olan muzâri’ fiil olup onunla haber değil inşâ kast kastedilmiştir, (عَبْدَ اللَّهِ) ise mef’ûlün bih ve muzâfun ileyhtir.<sup>631</sup>

Nahivciler nidâ’nın zaruret nedeniyle sık kullanılması gerekliliğini anlayınca iki şeyle yetinerek fiilin hazf olunmasını vâcib kılmışlardır:<sup>632</sup>

Birincisi hal karînesinin delaleti ile yetinme.

İkincisi ise hazf olunan fiile nâ’ib kılınan ve onun yerine geçen şey ile yetinme; o da (يا) ve benzerleri: (ءَ , أَيَّ , أَيَّا , هَيَّا , أَيَّ) ve nüdbe için olan (وا) harfidir.

Kısacası nidâ harfleri denilen harfler aslında nidâ harfleri değildir, çünkü nidâ aslında (أَدْعُو) fiilidir. Bu fiil hazf olunduktan sonra nidâ harfleri -İbn Hişâm’ın dediği gibi- hazf olunan fiilin yerine nâ’ib olarak gelmektedir.

### 3.4. Mastarın ‘Âmilinin Hazfi

Fiilin (‘âmilin) manasını te’kit etmek ve pekiştirmek, nev’ini (çeşidini) veya sayısını bildirmek için fiille aynı kökten gelen mansûb mastara mef’ûlü mutlak denir.<sup>633</sup>

<sup>630</sup> İbn Hişâm, *Muğni’l-Lebîb*, c. VI, s. 533.

<sup>631</sup> İbn Hişâm, *Şerhu Katri’n-Nedâ*, s. 357; İbn Hişâm, *Şerhu Süzûru’z-Zeheb*, s. 223.

<sup>632</sup> İbn Hişâm, *a.g.e.*, s. 223.

Arapçada mastarın ‘âmili bazen hazf olunur bazen de hazf olunmaz. İbn Hişâm bu konuyla ilgili mastarın ‘âmilinin ne zaman hazf olunup olunmayacağını zikretmiştir.

Müekked olmayan mastarın ‘âmilinin hazfine dair kavî veya hâlî bir delil varsa hazf olunması câizdir.<sup>634</sup> Kavî delilin örneği: (مَا جَلَسْتُ/ *sen oturmadın*) diyen birine (بَلَى جَلَسْتُ جُلُوساً طَوِيلاً/ *Evet, uzun bir oturuşla*) demen gibi. Takdiri (بَلَى جَلَسْتُ جُلُوساً) şeklindedir. Hâlî delilin örneği ise seferden gelen birine (قُدُوماً مُبَارَكاً) demen gibi. Yani (قَدِمْتُ قُدُوماً مُبَارَكاً) demektir. Hazfe dair delil bulunduğu için ‘âmil hazf olunmuştur.

Müekked mastarın ‘âmilinin hazfine gelince İbn Hişâm, İbn Mâlikten hazfin câiz olmadığını nakletmiştir. Çünkü te’kid, ‘âmilin manasını güçlendirmek ve kesinleştirmek için gelmiştir.<sup>635</sup> Dolayısıyla âmil hazf olunursa te’kidin hiçbir anlamı kalmaz. (ضَرَبْتُ زَيْدًا ضَرْبًا) örneğinde âmilin hazf olunması câiz değildir. Yani (زَيْدًا ضَرْبًا) demek câiz değildir. Çünkü amaç âmili te’kid etmektir. Hazf olunan âmili de te’kit etmek bu amaca uymaz. Ancak İbn Mâlik’in oğlu bu görüşü reddetmiş ve âmilin hazf olunmasının hem (أَنْتَ سَيِّراً سَيِّراً) örneğinde olduğu gibi vâcip hem de (أَنْتَ سَيِّراً) örneğinde olduğu gibi câiz olduğunu iddia etmiştir.<sup>636</sup>

## 4. CÜMLENİN HAZFİ

### 4.1. Sıla Cümlesinin Hazfî

İbn Hişâm’ın ifade ettiğine göre diğer bir sıla ona delalet ettiğinde sıla cümlesinin hazfî câizdir.<sup>637</sup> Ancak her ne kadar sıla cümlesi hazfedilse de mevsûlun kalması gerekir. Şairin şu sözünde geldiği gibi: [Tavîl]

وَعِنْدَ الَّذِي وَاللَّاتِ غَدْتُكَ إِحْنَةً      عَلَيْكَ، فَلَا يَغْرُزُكَ كَيْدُ الْعَوَائِدِ<sup>638</sup>

<sup>633</sup> Mustafa el-Galâyîni, *a.g.e.*, s. 509.

<sup>634</sup> İbn Hişâm, *Evdâhu'l-Mesâlik*, c. II, s. 190; İbn 'Akîl, *a.g.e.*, c. II, s. 146.

<sup>635</sup> İbn Mâlik, *a.g.e.*, c. I, s. 295; İbn Hişâm, *a.g.e.*, c. II, s. 190; İbn 'Akîl, *a.g.e.*, c. II, s. 146.

<sup>636</sup> İbn Hişâm, *a.g.e.*, c. II, s. 190; İbn 'Akîl, *a.g.e.*, c. II, s. 146.

<sup>637</sup> İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebib*, c. VI, s. 621.

<sup>638</sup> Söyleyeni bilinmeyen bkz. İbn Hişâm, *a.g.e.*, c. VI, s. 621.

“*Seni ziyaret eden gruplar ve kadınların sana karşı kini ve düşmanlıkları vardır; dolayısıyla ziyaret edenlerin tuzağı seni asla aldatmasın.*”

Yani: (الَّذِي عَادَاكَ) demektir. Bu beyitte ikinci sıra cümlesi ona delalet ettiğinden birinci sıra cümlesi hazf olunmuştur.

Bazen de sıra cümlesinin hazfî makam veya kelamın akışı gibi başka bir sebeple de câiz olur.<sup>639</sup> Şairin şu sözü buna örnektir: [Kâmil]

نَحْنُ الْأَلَى فَاجْمَعْ جُمُوعًا      لَكَ تَمَّ وَجْهَهُمْ إِلَيْنَا<sup>640</sup>

“*Biz lideriz, grubunu topla sonra onları bize yönlendir.*”

Yani: (نَحْنُ الْأَلَى عُرْفُوا بِالشَّجَاعَةِ)/Biz cesaretle tanınan lider kimseleriz) takdirindedir. Bu beyitte sıra cümlesinin hazfedilme sebebi başka bir sıranın delaleti değil, makam sebebiyledir.

#### 4.2. Kasem Cümlesinin Hazfî

İbn Hişâm’a göre kasem cümlesinin hazfî çoktur ve bu hazf (باء/bā) harfî hariç diğer kasem harfleriyle vâcib olarak gelmektedir.<sup>641</sup> İbn Hişâm hazfe dair delil bulunduğu kasem cümlesinin sıklıkla hazf olunduğu üç yeri şu şekilde ifade etmiştir: Eğer (لَقَدْ فَعَلْ) veya (لَئِنْ فَعَلْ) gelip öncesinde kasem cümlesi gelmezse bu durum mukadder kasem cümlesi olduğunu gösterir. Yani kasem bu üç kalıpta geldiğinde kasem cümlesini takdir etmek gerekir. Allah’u Teâlâ’nın şu sözünde olduğu gibi: (لَقَدْ صَدَقَكُمُ اللَّهُ) <sup>642</sup> “Onun canını iyice yakacağım”, (لَئِنْ أَخْرَجُوا لَا يَخْرُجُونَ مَعَهُمْ) <sup>644</sup> “Allah, size olan vaadini yerine getirmiştir” ve (وَعَدَهُ) <sup>643</sup> “Andolsun, eğer onlar çıkarılırsalar, onlarla beraber çıkmazlar.” Bu ayetlerde kaseme dair delil bulunduğu için kasem cümlesi takdir edilmesi gerekir.

<sup>639</sup> İbn Hişâm, a.g.e., c. VI, s. 421.

<sup>640</sup> ‘Ubeyd b. el-Ebras, *Dîvânu ‘Ubeyd b. el-Ebras*, s.119.

<sup>641</sup> İbn Hişâm, a.g.e., c. VI, s. 513.

<sup>642</sup> Neml, 27/21.

<sup>643</sup> Âl-İmrân, 3/153.

<sup>644</sup> Haşr, 59/12.

Bu deliller birinci ayette fiile “لام/lâm” ve *te'kid nûn*'unun bitişmesi, ikinci ayette kasemin cevap cümlesinin başında “lâm” ve “فَدْ/kad” gelmesi, üçüncü ayette ise kasemin cevabında (لام التَّوْطِئَةِ / *Tevdi'e lâ*) ‘sı gelmesidir.

Bu zikredilenler “باء/bâ” harfi hariç diğer kasem harflerine özgüdür.

(باء/bâ) harfine gelince, bu harfle birlikte kasem cümlesini hazf etmek veya zikretmek câizdir.<sup>645</sup> Örneğin: (أُقْسِمُ بِاللَّهِ لَتَفْعَلَنَّ) diyerek kasemi zikretmek veya (بِاللَّهِ) diyerek kasemi hazfetmek câizdir.

Ancak (لَرَيِّدٌ قَائِمٌ), (إِنَّ رَيِّدًا قَائِمًا) ve (إِنَّ رَيِّدًا لِقَائِمًا) gibi örneklerle ilgili, bu cümleler mahzûf kasemin cevabı olması ya da olmamasına dair nahivcilerin farklı yorumları olmuştur.<sup>646</sup> Bu cümlelerde kasem kastediliyorsa; Birinci cümlenin takdiri: (وَاللَّهُ لَرَيِّدٌ) قَائِمٌ. İkinci cümlenin takdiri: (وَاللَّهُ إِنَّ رَيِّدًا قَائِمًا). Üçüncü cümlenin takdiri ise: (وَاللَّهُ إِنَّ رَيِّدًا) لِقَائِمًا şeklinde olur.<sup>647</sup> Yani kasem takdir etmek veya etmemek konuşanın kastettiğine bağlıdır. Bu kasit ise cümlenin anlamından anlaşılır.

### 4.3. Kasemin Cevabının Hazfî

İbn Hişâm'ın ifade ettiğine göre kasemin cevabı iki durumda vâcip olarak hazf olunur:

Birincisi cevaba delalet eden kasemden önce geldiğinde kasemin cevabı vâcip olarak hazf olunur. (وَاللَّهُ لَرَيِّدٌ قَائِمٌ / *Zeyd ayaktadır vallahi.*) sözünde olduğu gibi.<sup>648</sup> Kasemden önce gelen (رَيِّدٌ قَائِمٌ) cümlesi, kasemin cevabına delalet ettiği için kasemin cevabı hazf olunmuştur. Aynı şekilde (إِنْ جَاءَنِي رَيِّدٌ وَاللَّهُ أَكْرَمُهُ) / *Şayet Zeyd bana gelirse vallahi ona ikram edeceğim.*) sözü de buna örnektir. Bu örnekte (إِنْ جَاءَنِي رَيِّدٌ) cümlesi kasemin cevabına delalet ettiğinden kasemin cevabı hazf olunmuştur. (أَكْرَمُهُ) cümlesi ise kasemden önce geçen şartın cevabıdır.

İkincisi ise cevaba delalet eden cümle kasemden önce ve sonra geldiğinde. Yani cevaba delalet cümle, kasemi kuşattığında kasemin cevabının hazfî vâciptir. (رَيِّدٌ)

<sup>645</sup> el-Murâdî, *a.g.e.*, c. I, s. 157; İbn Hişâm, *a.g.e.*, c. II, s. 145.

<sup>646</sup> İbn Hişâm, *a.g.e.*, c. VI, s. 513.

<sup>647</sup> ez-Zeccâcî, Abdurrahmân b. İshâk, *Kitâbü'l-Lâmât*, (thk. Mâzin el-Mübârek), Dimaşk 1985, s. 78-79.

<sup>648</sup> İbn Hişâm, *a.g.e.*, c. VI, s. 514.

*Zeyd vallahi kalkan kişidir.*) örneğinde olduğu gibi.<sup>649</sup> Kasemin öncesinde ve sonrasında olup mübtedâ haber olarak gelen (زَيْدٌ) ve (قَائِمٌ) kelimeleri, kasemin cevabına delalet etmektedir. Dolayısıyla kasemin cevabının hazfî vaciptir.

Ayrıca İbn Hişâm yukarıda geçen durumlar dışında ve delil olduğunda kasemin cevabının hazfinin câiz olduğunu belirtmiştir.<sup>650</sup> Allah’u Teâlâ’nın şu sözünde olduğu gibi: (وَالَّذِينَ عَدَّتْ غَرْقًا)<sup>651</sup> “Söküp çıkararlara andolsun.” Yani: (لَتُبْعَنَّ) takdirindedir. Daha sonra geçen (يَوْمَ تَرْجُفُ الرَّاجِفَةُ)<sup>652</sup> “Birinci üfleminin (kâinatı) sarstığı gün.” ayeti kasemin cevabına delalet ettiği için (لَتُبْعَنَّ) hazf olunmuştur. Bazıları da kasemin cevabına delalet eden ayetin, (إِنَّ فِي ذَلِكَ لَعِبْرَةً لِّمَن يَخْشَى)<sup>653</sup> “Elbette bunda, korkan kimseler için büyük bir ibret vardır.” olduğunu söylemişse de İbn Hişâm kasemden çok uzak olduğu için bu görüşü reddetmiştir.<sup>654</sup>

Başka bir örnek ise Allah’u Teâlâ’nın şu sözüdür: (صَّ وَالْقُرْءَانَ ذِي الذِّكْرِ)<sup>655</sup> “Sâd. Öğüt veren Kur’an’a yemin ederim ki.” İbn Hişâm’a göre bu ayette geçen kasemin cevabı (إِنَّهُ لَمُعْجِزٌ) cümlesidir.<sup>656</sup> Kûfeliler ve Zeccâc’a göre kasemin cevabı Allah’u Teâlâ’nın şu sözüdür: (إِنَّ ذَلِكَ لَحَقٌّ تَخَاصُمُ أَهْلِ النَّارِ)<sup>657</sup> “İşte bu, cehennem ehlinin tartışması, şüphesiz bir gerçektir.” Ferrâ ve Sa’leb’e göre ise ayetin başında geçen (صَّ) harfidir. Ancak İbn Hişâm bu iki görüşü de zayıf olarak görmüştür. Zîra birinci görüşte kasemin cevabı şarttan çok uzak, ikinci görüşte ise cevabın öne geçmemesi gerekmektedir.<sup>658</sup>

<sup>649</sup> İbn Hişâm, *a.g.e.*, c. VI, s. 514.

<sup>650</sup> İbn Hişâm, *a.g.e.*, c. VI, s. 515.

<sup>651</sup> Nâziât, 79/1.

<sup>652</sup> Nâziât, 79/6.

<sup>653</sup> Nâziât, 79/26.

<sup>654</sup> İbn Hişâm, *a.g.e.*, c. VI, s. 515.

<sup>655</sup> Sâd, 38/1.

<sup>656</sup> İbn ‘Atiyye, *el-Müharraru’l-Vecîz*, c. IV, s. 492; İbn Hişâm, *a.g.e.*, c. VI, s. 517.

<sup>657</sup> Sâd, 38/64.

<sup>658</sup> el-Ferrâ’, *a.g.e.*, c. II, s. 396; İbn ‘Atiyye, *a.g.e.*, c. IV, s. 491; Ebû Hayyan el-Endülîsî, *a.g.e.*, c. VII, s. 367; İbn Hişâm, *a.g.e.*, c. VI, s. 518.

Ahfeş'e göre ise<sup>659</sup> kasemin cevabı Allah'ü Teâlâ'nın şu sözüdür: ( *إِنْ كُلُّ إِلَّا كَذَّبَ* )  
*Onların her biri gönderilen peygamberleri yalanladılar da bu yüzden (kendilerine) azabım hak oldu.*” İbn Hişâm bu görüşü ne reddetmiş ne de onaylamıştır. Sadece nakletmekle yetinmiştir.

#### 4.4. Şart Cümlesinin Hazfî

İbn Hişâm'ın ifade ettiğine göre şart cümlesinin hazfine dair bir delil olduğunda, şu iki yerde sık olarak hazf olunmaktadır:

Birincisi talepten sonra.<sup>661</sup> Bu tür hazf Kur'ân-ı Kerim'de çokça geçmektedir. Örneğin: ( *فَاتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ* )<sup>662</sup> “*Bana uyunuz ki Allah da sizi sevsin.*” ayet aslında ( *فَاتَّبِعُونِي* ) takdirindedir. ( *فَإِنْ تَتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ* )<sup>663</sup> “*Öyle ise bana uy ki, seni düz yola çıkarayım.*” Yani: ( *فَإِنْ تَتَّبِعُونِي أُهْدِكَ صِرَاطًا سَوِيًّا* )<sup>664</sup> “*«Ey Rabbimiz! Yakın bir müddete kadar bize süre ver de senin davetine uyalım ve peygamberlere tâbi olalım.»*”, burada da ( *إِنْ تُؤْتِرْنَا نُحِبُّ* ) takdirindedir. ( *فَإِنْ تَتَّبِعُونِي يُحْبِبْكُمُ اللَّهُ* )<sup>665</sup> “*«Ey Rabbimiz! Yakın bir müddete kadar bize süre ver de senin davetine uyalım ve peygamberlere tâbi olalım.»*”, burada da ( *إِنْ تُؤْتِرْنَا نُحِبُّ* ) takdirindedir.

Bazen de talep olmadan şart cümlesi hazfedilir. Allah'ü Teâlâ'nın şu sözünde olduğu gibi: ( *إِنَّ أَرْضِي وَاسِعَةٌ فَإِنِّي فَاعْبُدُونِ* )<sup>665</sup> “*Şüphesiz, benim arzım geniştir. O halde (nerede güven içinde olacaksınız orada) yalnız bana kulluk edin.*” Âyette geçen ( *فَاعْبُدُونِ* ), mahzup olan şartın cevabıdır. Yani bu ayetin anlamı şöyledir: ( *إِنَّ أَرْضِي وَاسِعَةٌ* )<sup>666</sup> “*Benim Arz'ım gerçekten geniştir;*

<sup>659</sup> el-Ahfeş, a.g.e., c. II, s. 492; es-Semînu'l-Halebî, a.g.e., c. IX, s. 344.

<sup>660</sup> Sâd, 38/14.

<sup>661</sup> İbn Hişâm, a.g.e., c. VI, s. 519; İbn Hişâm, *Şerhu Süzûru'z-Zeheb*, s. 337.

<sup>662</sup> Âl-i İmrân, 3/31.

<sup>663</sup> Meryem, 19/43.

<sup>664</sup> İbrahim, 14/44.

<sup>665</sup> Ankebût, 29/56.

bir yerde bana ihlâsla kulluk edemiyorsanız, o halde bunu başka bir yerde yapın.)<sup>666</sup>  
(أَمْ اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ أَوْلِيَاءَ فَاللَّهُ هُوَ الْوَلِيُّ) <sup>667</sup> “Yoksa onlar Allah'tan başka dostlar mı edindiler? Halbuki dost yalnız Allah'tır.” Yani: (إِنْ أَرَادُوا وَلِيًّا بِحَقِّ اللَّهِ هُوَ الْوَلِيُّ لَا وَلِيَّ سِوَاهُ) Eğer gerçekten bir dost istiyorlarsa hakiki veli bir tek Allah'tır, O'ndan başka da yoktur.) takdirindedir.<sup>668</sup>

Ebu'l-Bek'a' el-'Ukberî de Allah'ı Teâlâ'nın şu sözünü: (فَذَلِكَ الَّذِي يَدْعُ الْيَتِيمَ) <sup>669</sup>  
“İşte o, yetimi itip kakar.” öncesinde talep gelmeyen şart cümlesinin hazfine örnek olarak göstermiştir. Takdiri ise: (إِنْ تَأَمَّلْتَهُ فَذَلِكَ.../Eğer onu düşünürsen işte o...) veya (إِنْ.../Eğer bilgisini istersen işte o ...) olarak gelir. İbn Hişâm da bu görüşü onayladığını ifade etmiştir.<sup>670</sup>

İkincisi ise (إِنْ/in) şart edatına nâfiye (لَا/lâ) sı bitiştiğinde çoğu yerde şart cümlesi hazf olunur.<sup>671</sup>

Şairin şu sözünde geldiği gibi: [Vâfir]

فَطَلَّفَهَا فَلَسَنْتَ لَهَا بِكُفَاءٍ وَإِلَّا يَعْزُ مَفْرَقَكَ الْحُسَامُ <sup>672</sup>

“Onu boşa, çünkü sen ona denk değilsin. Aksi takdirde kılıçlar başının üzerine yükselir/üzerinde olur.”

Yani: (وَالَّذِي يَعْزُ مَفْرَقَكَ) /eğer onu boşamazsan başının üzerinde olur...)  
takdirindedir. Şart cümlesi olan (تَطَلَّفَهَا) hazfolunmuştur.

Bazen de şart cümlesi şart edatı ile birlikte hazf olunur. Bu tür hazfin şartı, şart edatından önce talep fiilinin şart lafzı ve anlamıyla beraber gelmesidir. Burada şart lafzı ve anlamı demesinden kasıt şudur: Şart muzari fiile dahil olur ve onu cezmeder. Talep fiili de muzari fiilden türemiştir. Dolayısıyla talep fiilinin şart anlamı içerdiğini ifade ederken bir nevi şart lafzı da denilebileceğini söyleyebiliriz. Örneğin: (أَنْتَنِي) /bana gel sana ikram edeyim). Bu cümlenin takdiri: (فَإِنْ تَأْتِنِي أَكْرَمَكَ) /bana

<sup>666</sup> ez-Zemahşerî, a.g.e., c. IV, s. 558; İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, c. VI, s. 519-520.

<sup>667</sup> Şûrâ, 42/9.

<sup>668</sup> ez-Zemahşerî, a.g.e., c. V, s. 396; İbn Hişâm, a.g.e., c. VI, s. 520.

<sup>669</sup> Mâ'ûn, 107/2.

<sup>670</sup> el-Ukberî, a.g.e., c. II, s. 791; İbn Hişâm, a.g.e., c. VI, s. 521.

<sup>671</sup> İbn Hişâm, a.g.e., c. VI, s. 522; İbn Hişâm, *Şerhu Süzüru'z-Zeheb*, s. 336.

<sup>672</sup> el-Ahvas, *Divânu'l-Ahvas el-Ensârî*, s. 238.

gel, eğer bana gelirsen sana ikram ederim.) şeklindedir. Burada (أُكْرِمُكَ) fiili, hazf olunan şart sebebiyle cezm okunmuştur. Buna ise cümlede geçen talep fiili (أَنْتِي) delalet etmiştir. Bu örnekte yukarıda anlatıldığı gibi talep fiili olan (أَنْتِي), şart fiili olan muzariden türemiştir.

Şart cümlesinin şart edatı ile birlikte hazf olunmasının diğer koşulu ise öncesinde sadece şart anlamı taşıyan talep fiilinin gelmesidir. Yani bu kısmı yukarıdan ayıran nokta talep fiilinin şart lafzı değil sadece şartın anlamını içermesidir. Örneğin: <sup>673</sup> (قُلْ تَعَالَوْا أَتْلُ مَا حَرَّمَ رَبِّي كُفْرًا عَلَيْنَا) “De ki: Gelin Rabbinizin size neleri haram kıldığını okuyayım.” Yani: (تَعَالَوْا، فَإِنْ تَأْتُوا أَتْلُ) takdirindedir.<sup>674</sup> Bu ayette talep fiili şart anlamı taşıdığı için şart cümlesi edatı ile birlikte hazf olunmuştur. Şart lafzını içermez çünkü (تَعَالَوْ) fiili camid bir fiildir. Şart cümlesi olan muzariden türemediği için bu fiile şart lafzı denilemez.

#### 4.5. Şartın Cevap Cümlesinin Hazfi

İbn Hişâm’a göre şartın cevabının hazfinin caiz olması için iki şart vardır. Bunlardan ilki, şartın cevabının bilinmesi yani ona delalet eden bir delilin bulunması, ikincisi ise şartın fiilinin mâzî olmasıdır.<sup>675</sup> Örneğin: (أَنْتَ ظَالِمٌ إِنْ فَعَلْتَ) /şayet yaparsan sen zâlimsin.) Takdiri ise: (أَنْتَ ظَالِمٌ، إِنْ فَعَلْتَ فَأَنْتَ ظَالِمٌ) olarak gelir. Şarttan önce gelen (أَنْتَ ظَالِمٌ) cümlesi ise şartın cevabına delalet ettiği için şartın cevabı hazf olunmuştur.

Ayrıca cevap cümlesinin hazfi üç çeşittir:

Birincisi hazfi câiz olmayan. Bu da daha önce zikredilen iki şartın bulunmadığı durumlarda olur.<sup>676</sup> (إِنْ تَفْعُدْ) ve (إِنْ تَقُمْ) örneklerinde olduğu gibi.

İkincisi hazfi vâcib olan. Bu da İbn Hişâm’ın ifade ettiğine göre iki yerde gelmektedir:

1- Cevap cümlesi şartın önüne geçip ona delalet ettiğinde vâcib olarak hazf olunur.<sup>677</sup> Bazen öne geçen cevap lafzî olur. Arapların şu sözünde olduğu gibi: (هُوَ)

<sup>673</sup> En’âm, 6/151.

<sup>674</sup> İbn Hişâm, a.g.e., s. 337-338.

<sup>675</sup> İbn Hişâm, a.g.e., s. 336.

<sup>676</sup> İbn Hişâm, a.g.e., s. 340.

<sup>677</sup> İbn Hişâm, *Muğni’l-Lebîb*, c. VI, s. 523; İbn Hişâm, *Şerhu Süzûru’z-Zeheb*, s. 340.







3. Nidâ harfinden sonra geldiğinde cümlenin tümü hazf olunur.<sup>691</sup> ( قَالَ يَلَيْتَ قَوْمِي )

<sup>692</sup> (يَعْلَمُونَ) “Keşke, «kavmim bilseydi!» dedi.” ayetinde olduğu gibi, yani: ( يَا هُوَ لَاءِ ) takdirindedir. Bu hazf münâdâ'nın hazfını câiz görenlere göredir.

4. Şart için gelen (إِنْ) ‘den sonra geldiğinde cümlenin tümü hazf olunur.<sup>693</sup>

Şairin şu sözünde geldiği gibi: [Recez]

قَالَتْ بَنَاتُ الْعَمِّ يَا سَلْمَى: وَإِنْ

كَانَ فَقِيرًا مُعْدِمًا قَالَتْ: وَإِنْ<sup>694</sup>

“Amcanın kızları dediler: Ey Selma! Fakir, hiçbir şeyi olmayan birisi olsa da mi? O da: ‘Olsa da’ dedi.”

Yani: (فَقِيرًا مُعْدِمًا رَضِيئُهُ) /fakir ve hiçbir şeyi olmayan birisi olsa da onu kabul ediyorum.) demektir. Maksat anlaşıldığı için (إِنْ) den sonra gelen cümle hazf olunmuştur.

5. Arapların: (أَفْعَلْ هَذَا إِمَّا لَا) sözünde cümlenin tümü hazf olunur. Takdiri: ( أَفْعَلْ )  
(eğer başkasını yapmazsan bunu yap.)<sup>695</sup>

#### 4.7. Birçok Cümlenin Hazfi

İbn Hişâm birçok cümlenin hazf olunmasının câiz olduğunu zikretmiştir.<sup>696</sup> Fakat bu hazfe dair hiçbir kural zikretmemiştir. İbn Hişâm'ın zikrettiği örneklerden yola çıkarak birden fazla cümlenin hazfedildiği yerler şöyle ifade edilebilir:

- Şart ve cevap cümlelerinin hazfi. Şairin şu sözünde geldiği gibi: [Haffif]

إِنْ يَكُنْ طِبُّكَ الدَّلَالُ فَلَوْ فِي سَالِفِ الدَّهْرِ وَاللَّيَالِي الْخَوَالِي<sup>697</sup>

<sup>691</sup> İbn Hişâm, *a.g.e.*, c. VI, s. 533.

<sup>692</sup> Yâsin, 36/26.

<sup>693</sup> İbn Hişâm, *a.g.e.*, c. VI, s. 533.

<sup>694</sup> Rü'be b. el-Accâc'ın sözü. Ancak dîvânında bulunamadı bkz. İbn 'Uşfûr, *a.g.e.*, c. I, s. 448; İbn Mâlik, *Şerhu'l-Kâfiyeti's-Şâfiye*, c. II, s. 164; İbn Hişâm, *a.g.e.*, c. VI, s. 533; İbn Hişâm, *Evdâhu'l-Mesâlik*, c. I, s. 18.

<sup>695</sup> İbn Hişâm, *Muğni'l-Lebîb*, c. VI, s. 533.

<sup>696</sup> İbn Hişâm, *a.g.e.*, c. VI, s. 534.

<sup>697</sup> 'Ubeyd b. el-Ebras, *a.g.e.*, s. 96.

“Eğer durumun nazlanmak ise -sana tahammül ederdik- keşke önceden ve geçen senelerde de öyle olsaydı -sana tahammül ederdik-.”

Yani (إِنْ كَانَ عَادَتُكَ الدَّلَالُ، فَلَوْ كَانَ هَذَا فِيمَا مَضَى لَاحْتَمَلْنَا مِنْكَ) demektir.<sup>698</sup> Dolayısıyla hem şart cümlesi hem de cevap cümlesi hazf olunmuştur.

- Atıf siyâkında hazf. Atıf cümlesinin siyakının/gidişatının gerektirdiği hazf. Allah’u Teâlâ’nın şu sözünde olduğu gibi: (فَقُلْنَا أَصْرِبُوهُ بِبَعْضِهَا كَذَلِكَ يُحْيِي اللَّهُ الْمَوْتَى)<sup>699</sup> “«Haydi, şimdi (öldürülen) adama, (kesilen ineğin) bir parçasıyla vurun» dedik. Böylece Allah ölüleri diriltir”, yani: (فَضْرِبُوهُ فَحْيَى، فَقُلْنَا: كَذَلِكَ يُحْيِي اللَّهُ الْمَوْتَى) takdirindedir.<sup>700</sup> (فَقُلْنَا أَذْهَبًا إِلَى الْقَوْمِ الَّذِينَ كَذَّبُوا بِآيَاتِنَا فَدَمَّرْنَاهُمْ تَدْمِيرًا)<sup>701</sup> “«Âyetlerimizi yalan sayan kavme gidin» dedik. Sonunda, (yola gelmediklerinden) onları yerle bir ediverdik” ayetinde de olduğu gibi, yani: (فَأْتِيَاهُمْ، فَأَبْلِغَاهُم الرِّسَالَةَ، فَكَذَّبُوهُمَا، فَدَمَّرْنَاهُمْ) takdirindedir.<sup>702</sup> Bu ayetlerde cümlenin akışı hazfe delalet ettiği için birden fazla cümle hazf olunmuştur.

---

<sup>698</sup> İbn Hişâm, a.g.e., c. VI, s. 534.

<sup>699</sup> Bakara, 2/73.

<sup>700</sup> İbn Hişâm, a.g.e., c. VI, s. 535.

<sup>701</sup> Furkân, 25/36.

<sup>702</sup> İbn Hişâm, a.g.e., c. VI, s. 535.

## SONUÇ

Hazf olgusu tüm dillerin ortak olgusudur. Tüm dillerde önemli olduğu gibi Arapçada da büyük bir öneme sahiptir. Bu nedenle gerek nahivciler gerekse belâğatçılar bu olguya büyük önem ve ilgi göstermişlerdir. Hazfe dair de eserlerinde hazfin kurallarını zikretmişlerdir.

Hazf, dilciler tarafından ifadelerden atılan kelime veya cümle olarak tanımlanmıştır. Hazifte önemli olan, anlaşılması gereken, ifadelerden atılan ve düşürülen şeyin lafızdan çok mana olmasıdır. Çünkü hazfedilen kelime veya cümle ile çok anlamlara delalet ederken kelime veya cümleyi zikretmek ise anlamı, zikredilen kelimeyle sınırlamaktadır.

Bu yüzden Araplar, dilin güzelliğini, fesahatını ve belâğatını korumak için sıklıkla hazfe başvurmuşlardır.

Cümleden hazf olunan ve cümle akışından anlaşılın her kelime, hazf konusuna girmektedir. Bu nedenle hazf, Arap belâğatının en önemli dayanaklarından biri sayılmaktadır. Az sözle çok anlamı ifade etmek, konuşmacının fesâhat ve belâğatının kanıtı olarak kabul edilmiştir. Ayrıca birçok anlamı ifade etmek için kısa sözler kullanması kişinin sanat ve zevke sahip olduğunun, konuşma üsluplarındaki sanatkârlığının göstergesidir.

Klasik Arapça sözlüklerde “kesme, çıkarma, düzeltme ve düşürme” vb. anlamlara sahip olan hazf sözcüğü, konuşmayı ağırlaştırın, zayıf kılıp zorlaştıran harf, sözcük ve cümlelerin düşürülmesi anlamında terimleşmiştir. Arap dilcileri tarafından hazf, metinde yer alan bir unsurun harf, kelime, cümlenin belâğî bir amaç için, delalet eden bir karine olması şartıyla düşürülmesi olarak tanımlanmıştır.

Ayrıca hazfin anlamı bozmayacak bir şekilde ve hazfedilene dair bir karine olması şartıyla metinden bir şeyin düşürülmesi şeklindeki tanımı da oldukça yaygındır.

Hazf, güzel söz söyleme sırlarından ve yaratıcılığın dan biri sayılmaktadır. Ayrıca dili güzelleştirip güçlendirirerek cümlenin anlamını da daha güzel ve daha etkili

kılmaktadır. Eğer cümlenin unsurlarının cümlede açıkça zikredilmesi anlamın ortaya çıkmasında asıldır. Ancak hazf edilen unsur sözün güzelliğini, anlamın gizem ve derinliğini ortaya çıkarmaktadır. Bunun nedeni de açıklamayı bırakmanın en belîğ açıklama olması ve ifade etmektense işaret etmekle yetinilmesi olarak görülmüştür.

İzmâr ve İcâz, hazf terimine görünüm ve anlam bakımından benzeyen ve bu nedenle birbirine karıştırılan farklı terimlerdir. Hazf ile bunları birbirinden ayırmak ve aralarındaki bağ ve ilişkiyi belirlemek konumuz açısından önem arz etmektedir.

Arap dilcilerinin bir kısmının hazf, izmar ve icaz kavramlarını birbirinin yerine kullanmışlardır. Ancak İbn Medâ gibi bazı dilciler ise, izmâr'ın dilsel bir zorunluluk olduğunu hazf'in ise bir zorunluluktan kaynaklanmadığını, vazgeçilebilir, konuşmacının seçimine bağlı olduğunu iddia ederek iki kavramı birbirinden ayırmaktadırlar.

İbn Hişâm ise, hazf çalışmalarının hangilerinin nahvin ve hangilerinde belâğat alanına girdiğini açıklığa kavuşturmuştur. Nahivcilerin çalışması, nahiv kurallarının gerektirdiği şeylere odaklanırken, belâğatçıların çalışması ise hazf işleminin ortaya çıkardığı hedeflere ve gayelere odaklanır.

Belâğat âlimleri hazf'in mâ'nevi yönünü ve anlama delâletini ele alıp incelemişlerdir. Bu yöntemle cümlede hazf ile ortaya çıkan güzelliğin, sanat yönlerinin, belâğat ve fesâhatın bir sırrı olarak konuşmadaki yaratıcılığın biçimlerini açığa çıkarmaya çalışmışlardır

Genellikle belâğatçıları, nahivcilerden daha çok bu amaçları incelemek ve detaylandırmakla ilgilenmişlerdir. Ancak bu nahivcilerin hazf amaçlarını umursamadıkları anlamına gelmemektedir. Bilakis onlar hazf'in amaçlarını yeri geldiğinde zikretmişlerdir. Bu sebeple hazf edilenleri takdir etmek ve hazf'in amacını netleştirmek nahivcinin ilgi alanı olmakla beraber aralarında anlaşmazlığa da sebep olmuştur.

Nahivciler hazf olgusunu, genel olarak düzensiz, bir başlık altında toplamaksızın eserlerinin farklı yerlerinde bir takım sebep ve nedenlerle ele alıp açıklamışlardır. Dolayısıyla hazf, diğer dilsel olgular gibi, ondan kaynaklanan nedenlere sahiptir. Ancak asıl olan zorunlu olmadıkça hiçbir hazf'in olmamasıdır. Nahivciler de bu sebepleri kitaplarında açıklamaya çalışmışlardır.

Hazf üslubu ile konuşmada kolaylık, kısa sözlerle çok anlama delalet etme, gereksiz uzatmaların önüne geçme hedeflenmektedir. Aynı zamanda hazf, mahzûfa delâlet eden bir delil veya karinenin mevcût olması, anlam karışıklığına sebep olmaması nedeniyle nahvî ve belağî bir üslûp çeşidi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Arapça cümlede anlamın kendisiyle tamamlandığı bazı unsurların hazfı için birtakım kural ve şartlar gereklidir. Aksi takdirde cümlenin bozulması ile anlamın eksik olmasına yol açar. Bu nedenle âlimler, sözün amacına ulaşması anlamın doğru bir şekilde muhataba iletilmesi maksadıyla hazfe dair birtakım şartlar ortaya koymuşlardır. İbn Hişâm bu şartları sekiz maddede toplamış ve *Muğni'l-Lebib* adlı eserinde açıklamıştır. Ve şunu anlıyoruz ki zikredilen bu şartlar içerisinde en önemli denilebilecek iki şart vardır. Bunlar: hazf edilene dair delilin bulunması ve hazfin manayı anlama konusunda bir karışıklığa yol açmamasıdır. Ayrıca gerek nahivciler gerekse belâğatçılar bu iki şartın önemi konusunda ittifak halindedirler.

Konuşmada esas olan, cümlenin tüm unsurlarının zikredilmesidir. Ancak belirli sebeplerden dolayı cümlenin bazı unsurları hazf olunabilir. Cümlede bir hazf var ise mahzûf olan unsurun takdir olunması gerekir. Bu takdirin de rastgele olmaması ve konuşmacının kastettiği anlamın oluşması için bazı temel kurallara bağlı olması gerekir.

Cümlede müsned ve müsned ileyh, bir karine/delîle dayanarak hazf olunabilir. Bu karine anlamın gerektirdiği manevî karine olabildiği gibi nahiv kurallarının gerektirdiği sînâ'î, lafzî ve hâlî/durumsal karine de olabilir.

Ayrıca bu çalışmada İbn Hişâm'ın farklı eserlerinde ele aldığı hazif türleri bir çatı altında toplanmıştır. İbn Hişâm'ın eserlerinde zikrettiği bir konunun hazfi ile ilgili farklı görüşlerini bir araya getirmeye gayret edilmiştir. Bunun en bariz örneğinde “*fâilin*” hazfi ile ilgili görüşüdür. İbn Hişâm “*Muğni'l-Lebib*” eserinde fâilin hizfinin câiz olmadığını ifade etmiştir. Diğer eserlerinde ise fâilin belli konumlarda hazf olunduğunu söylemiştir.

Aynı zamanda İbn Hişâm'ın harf, isim, fiil ve cümlenin hazf ile ilgili diğer dâimlerden farklı görüşlerini ayet ve şiiirle istişhad edilerek bir araya getirilmeye çalışılmıştır.

## KAYNAKLAR

A'şâ, Ebû Basîr Meymûn b. Kays b. Cendel el-Bekrî, *Dîvânü'l-A'şâ el-Kebîr*, (thk. Mahmut İbrâhîm er-Ridvânî), nşr. İdâretü'l-Bühûs ve'd-Dirâsât es-Sakâfiyye, 1. b, Devhâ 2010.

Abbâs b. Mirdâs, *Dîvânü'l-'Abbâs b. Mirdâs es-Sülemî*, (thk. Yahya el-Cebbûrî), Müessesetü'r-Risâle, 1. b, Beyrut 1991.

Abdullah b. Revâha, Ebû Muhammed 'Abdullah b. Revâha b. Sa'lebe el-Ensârî, *Dîvânu 'Abdullah b. Revâha*, (thk. Velîd Kassâb), nşr. Daru'l-'Ulûm, 1. b, Riyâd 1982.

Accâc, Ebü'l-Cahhâf Rü'be b. Abdillâh el-Accâc b. Rü'be b. Lebîd, *Dîvânü Rü'be b. Accâc*, (thk. 'Azze Hasan), nşr. Daru's-Şarki'l-'Arabî, Beyrut 1995.

el-Ahfeş, Ebu'l-Hasan, Saîd b. Mes'ade, *Me'ânî'l-Kur'ân*, (thk. Hüdâ Mahmut Karâ'e), nşr. Mektebetu'l-Hancî, 1. b, Kâhire 1990.

el-Ahvas, 'Abdullah b. Muhammed b. 'Âsim el-Ensârî, *Dîvânu'l-Ahvas el-Ensârî*, (thk. 'Âdil Süleymân Cemâl), Mektebetu'l-Hancî, 2. b, Kâhire 1990.

Akşit, Eyüp, "Metin Dilbilimsel Bir Analiz: Abdullah B. Revâha'nın Hz. Hamza'nın Şehadetine İlişkin Şiirinde Bağlaşıklık Öğeleri". Balıkesir İlahiyat Dergisi 5/1 (Haziran 2019), s. 142. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/975533>

Ali b. Ebû Tâlib, Ebu'l-Hasan 'Ali b. Ebû Tâlib el-Hâşimî el-Kureşî, *Dîvânu 'Ali b. Ebû Tâlib*, (thk. 'Abdurrahmân el-Mustâvî), Daru'l-Ma'rife, 3.b, Beyrut 2005.

Âmir b. Tufeyl, Ebû Alî Âmir b. Tufeyl b. Mâlik el-Ca'ferî el-Âmirî, *Divânu Âmir b. Tufeyl*, Daru Sâdır, Beyrut 1979.

Antera b. Şeddâd, *Dîvânü Antera b. Şeddâd*, (thk. Hamdû Temmâs), Daru'l-Ma'rife, 2. b, Beyrut 2004.

el-'Askerî, Ebû Hilâl el-Hasen b. Abdillâh b. Sehl, *Cemheretü'l-Emsâl*, (thk. Ahmed Abdüsselâm), Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1. b, Beyrut 1988.



el-Bağdâdî, Abdülkâdir b. Ömer b. Bâyezîd, *Hizânetü'l-Edeb ve Lübbü Lübbâbi Lisâni'l-'Arab*, (thk. Abdüsselâm Muhammed Harun), Mektebetu'l-Hancî, 5. b, Kâhire 1997.

el-Bakillânî, Ebu Bekir Muhammed b. Tayyib b. Ca'fer b. el-Kasım, *'İcâzu'l-Kur'ân*, (thk. Ahmed Sakar), Daru'l-Me'ârif, Kâhire, ty.

Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil, *el-Câmiu's-Sahîh*, (thk. 'Abdüsselâm Muhammed 'Allûş), Dâru'r-Reşîd Nâşirûn, 2. b, Riyâd 2006.

Cemîl Büseyne, Ebû Amr Cemîl b. Abdillâh b. Ma'mer el-Uzrî, *Dîvânu Cemîl Büseyne*, Daru Beyrut, Beyrut 1982.

Cerîr b. Atyye b. el-Hatafâ et-Temîmî, *Dîvânu Cerîr*, Daru Beyrut, Beyrut 1986.

el-Cevherî, İsmâ'il b. Hammâd, *es-Sihâh; Tâcu'l-luğa ve Sihâhu'l-Arabiyye*, (thk. Muhammed Tâmir), Daru'l-Hadîs, Kâhire 2009.

Cürcânî, Abdulkahir, *Delâilü'l-İcâz*, thk. Muhammed Reşid Rıza, Daru'l-Ma'rife, 1. b, Beyrut 1994.

el-Cürcânî, Abdulkahir el-Cürcânî, *Selâsü Resâ'il fî İcâzi'l-Kur'ân*, (thk. Muhammed Halefullâh-Muhammed Selâm), nşr. Daru'l-Me'ârif, 3. b, Kâhire 1976.

Çelebi, Muharrem, *"Ezâd"*, TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ezdad> (Erişim 14.01.2023).

Çetin, Abdurrahman, *"Fâsıla"*, TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/fasila> (Erişim 14.01.2023).

ed-Demâmîni, Ebû Abdillâh Bedrüddîn Muhammed b. Ebî Bekr, *Şerhu'd-Demâmîni 'alâ Muğni'l-Lebîb*, (thk. Muhammed Osmân), Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1. b, Beyrut 2012.

ed-Desûkî, Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Arafe, *Hâşiyetu'd-Dusûkî 'ale Muğni'l-Lebîb*, (thk. 'Abdüsselâm Muhammed Emîn), Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1. b, Beyrut 2000.

Durmuş İsmail, *"Hazif"*, TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/hazif#1> (Erişim 18.01.2023).

Durmuş İsmail, “Seci”, TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/seci#1> (Erişim 14.01.2023).

Ebû ‘Alî el-Fârisî, Hasen b. Ahmed b. Abdilgaffâr, *el-Hücce li'l-Kurrâ'i's-Seb'a*, (thk. Bedreddîn Kahveci-Beşîr Coycâtî), nşr. Daru'l-Me'mûn, 1. b, Dımaşk 1984.

Ebû Dâvûd el-İyâdî, Cârîye b. el-Haccâc el-İyâdî, *Dîvânu Ebî Dâvûd el-İyâdî*, (thk. Envâr es-Sâlihî-Ahmed es-Sâmarrâî), Darü'l-‘Asmâ’, 1. b, Dımaşk 2010

Ebû Dâvud, Süleyman b. el-Eş’as es-Sicistânî, *Sünen Ebû Dâvud*, (thk. Şu’ayb el-Arnaût-Muhammed Kâmil Karabelli), Darü'r-Risaletü'l-‘Alemyye, 1. b, Beyrut 2009.

Ebû Hayyan, Muhammed b. Yusuf el-Endülîsî el-Gırnâtî, *İrtişâfu'd-Darb min Lisâni'l-Arab*, (thk. Recep Osman), Mektebetu'l-Hancî, 1. b, Kâhire 1998.

\_\_\_\_\_, *Tefsîru'l-Bahru'l-Muhît*, (thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd-Muhammed Mu'avvad), Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 3. b, Beyrut 2010.

Ebû Temmâm, Habîb b. Evs b. Hâris et-Tâî, *Dîvânu'l-Hamâse*, (thk. Ahmed Hasan Basac), Dâru'l-Kutubi'l-‘İlmiyye, 1. b, Beyrut 1998.

Ebû Ubeyde, Ma‘mer b. Müsennâ et-Teymî, *Mecâzü'l-Kur‘ân*, (thk. Muhammed Fuat Sezgin), Mektebetu'l-Hancî, Kâhire h.1381.

Ebû Züeyb el-Hüzelî, Huveylid b. Hâlid b. Muharris el-Hüzelî, *Dîvânu Ebû Züeyb el-Hüzelî*, (thk. Entonyôs Butrus), Daru Sâdir, 1. b, Beyrut 2003.

Ebü'n-Necm el-İclî, el-Fazl (el-Mufaddal) b. Kudâme er-Râciz, *Dîvânu Ebi'n-Necm el-İclî*, (thk. Muhammed Edîb Camrân), nşr. Mecme'u'l-Lugati'l-‘Arabiyye, Dımaşk 2006.

Ekinci, Kutbettin Kur’an’da Hazf, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, 2013.

el-Emîr, Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, *Hâşiyetü'l-Emîri ‘ala Muğni'l-Lebîb*, nşr. Dâru İhyai'l-Kütübi'l-‘Arabiyye, Kâhire, ty.

el-Enbârî, Ebü'l-Berekât Kemâlüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. ‘Ubeydillâh, *el-İnsâf fi Mesâili'l-Hilâf Beyne'n Nahviyyîn ve'l-Basriyyîn ve'l-Kûfiyyîn*, (thk. Hasan Hamed), Dâru'l-kutubi'l-‘İlmiyye, 3. b, Beyrut 2016.

\_\_\_\_\_, *el-Vecîz fî 'İlmi't-Tasrîf*, (thk. 'Alî Hüseyin el-Bevvâb), nşr. Dâru'l 'Ulûm, Riyâd 1982.

Esved b. Ya'fur b. 'Abdülesved en-Nehşelî, *Dîvânu Esved b. Ya'fur*, (thk. Nûrî el-Keysî), Matba'atü'l-Cumhûriye, Bağdat 1970.

el-Eşmûnî, Nureddîn 'Ali b. Muhammed b. 'İsa, *Şerhu'l Esmûnî 'ale Elfiyyeti İbn Mâlik*, (thk. Hasan Hamed), Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1. b, Beyrut 1998.

el-Ezherî, Zeynüddîn Hâlid b. Abdillâh b. Ebî Bekr, *et-Tasrîh bi-mazmûni't-Tavzîh*, (thk. Abdülfettâh İbrâhîm), nşr. Darü'z-Zehrâ', 1. b. Kâhire 1997.

Ferezdak, Ebû Firâs Hemmâm b. Gâlib b. Sa'saa et-Temîmî, *Dîvânü'l-Ferezdak*, (thk. 'Ali Fâ'ûr), Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1. b, Beyrut 1987.

el-Ferrâ', Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd, *Me'ânî'l-Kur'ân*, (thk. Muhammed 'Alî en-Neccâr-Ahmed Yusuf Necâtî), nşr. 'Alemü'l-Kutub, 3. b, Beyrut 1983.

el-Fîrûzâbâdî, Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed, *Kâmûsu'l-Muhît*, (thk. Enes Muhammed eş-Şâmî-Zekeriya Câbir Ahmed), Daru'l-Hadîs, Kâhire 2008.

Galâyînî, b. Muhammed Selîm b. Muhyiddîn b. Mustafâ, *Câmi'û'd-Dürûsi'l-Arabiyye*, (thk. Ali Süleyman), Müessesetü'r-Risâle, 1. b, Beyrut 2017.

Hassân b. Sâbit, ebü'l-Velîd Hassân b. Sâbit b. el-Münzir el-Hazrecî el-Ensârî, *Dîvânu Hassân b. Sâbit*, (thk. 'Abda 'Ali Mahannâ), Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 2. b, Beyrut 1994.

Hâşimî, el-Seyyid Ahmed, *Cevâhirü'l-Belâga fî'i-Me'ânî ve'l-Beyân ve'l-Bedî'*, (thk. Yûsuf es-Sumeylî), Mektebetü'l-'Asriyye, 1.b, Beyrut 1999.

el-Hatîb, Abdullatîf Muhammed el-Hatîb, *Mu'cemü'l-Kırâat*, Daru Sa'dettin, 1. b, Dimaşk 2002.

Hutay'e, Ebû Müleyke Cervel b. Evs b. Mâlik el-Absî, *Dîvânü'l-Hutay'e*, (thk. Müfid Muhammed Kumeyha), Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1. b, Beyrut 1993.

el-Hümûz, Abdülfettâh Ahmed el-Hümûz, *et-Te'vîl en-Nehvî fî'l-Kur'ân el-Kerîm*, nşr. Mektebetü'r-Reşîd, Riyâd 1984.

İbn ‘Atiyye, Kâdi Ebu Muhammed Abdulhak b. Gâlib, *el-Müharraru'l-Vecîz Fî Tefsîri'l-Kitâbi'l-'Azîz*, (thk. Abdusselam Abduşşâfi Muhammed), Daru'l-Kütübi'l-‘İlmiyye, 1. b, Beyrut 2001.

İbn ‘Ufûr, Ebü'l-Hasen Alî b. Mü'min b. Muhammed b. Alî el-Hadramî el-İşbîlî, *Şerh-u Cümeli'z-Zeccâcî*, (thk. Fevvâz eş-Şe'âr), Dâru'l- Kutubi'l-İlmiyye, 1. b, Beyrut 1998.

İbn 'Akîl, Bahâüddîn Abdullah b. Abdirrahmân b. Abdillâh b. Akîl, *Şerhu İbn 'Akîl 'alâ Elfîyyeti İbn Mâlik*, (thk. Muhammed Muhyittîn Abdülhamîd), Müessesetü'r-Risale Naşirun yayınevini, 1. b, Dımaşk 2019.

\_\_\_\_\_, *el-Müsâ'id 'alâ Teshîli'l-Fevâ'id*, (thk. Muhammed Kâmil Berekât), Dâru'l-Fikr, 1. b, Dımaşk 1982.

İbn Cinnî, Ebu'l-Feth Osman, *el-Hesâis*, (thk. Abdülhamid Hindâvî), Daru'l-Kütübi'l-‘İlmiyye, 3. b, Beyrut 2013.

\_\_\_\_\_, *el-Muhteseb*, (thk. Alî Nâsîf), Sezgin Yayınevi, 2. b, 1986.

\_\_\_\_\_, *el-Münsif Şerhu't-Tasrîf*, (thk. İbrâhîn Mustafa-'Abdullah Emîn), nşr. Daru İhyai't-Türâs, 1. b, Kâhire 1954.

\_\_\_\_\_, *et-Tamâm fî Tefsîri Eş'âri Hüzeyl mimmâ Ağfelehû ebû Sa'id es-Sükkerî*, (thk. Ahmed Nâcî-Hatice Abdürrezzak), nşr. Matba'atü'l-‘Ânî, 1. b, Bağdat 1962.

\_\_\_\_\_, *Sırru Sinâ'ati'l-İ'râb*, (thk. Muhammed Hasan), Daru'l-Kütübi'l-‘İlmiyye, 1. b, Beyrut 2000.

İbn Hişâm, Cemâluddîn Abdullah b. Yûsuf b. Ahmed el-Ensârî, *Muğnî'l-Lebib 'an Kütübi'l-'Eârîb*, (thk. Abdullatîf Muhammed el-Hatîb), nşr. et-Turâsü'l-'Arabî, 1. b, Kuveyt 2000.

\_\_\_\_\_, *Evdâhu'l-Mesâlik ilâ Elfîyyeti İbn Mâlik*, (thk. Muhammed Muhyittîn Abdülhamîd), Mektebetü'l-'Asriyye, Beyrut 2019.

\_\_\_\_\_, *Şerhu Katri'n-Nedâ ve belli's-Sadâ*, (thk. Muhammed Muhyittîn Abdülhamîd), Darü'l-Feyha, 2. b, Beyrut 2020.

\_\_\_\_\_, *Şerhu Süzûru'z-Zeheb fî Ma'rifeti Kelami'l-'Arab*, (thk. Muhammed Muhyittîn Abdülhamîd), Darü'l-Feyha, 1. b, Beyrut 2019.

İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd b. Mâce el-Kazvîni, es-Sünen, (thk. Şu'ayb el-Arnaût-Muhammed Kâmil Karabelli), Müessesetü'r-Risâle, 1. b, Beyrut 2009.

İbn Madâ, Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Abdurrahmân b. Muhammed b. Madâ' el-Lahmî el-Kurtubî, *Kitâbu'r-Reddi 'alâ'n-Nuhât*, (thk. Şevkî Abdüsselâm Dayf), Daru'l-Me'ârif, Kâhire 1982.

İbn Mâlik, Ebû Abdullâh Cemâlüddîn Muhammed b. Abdillâh b. Mâlik et-Tâi el-Endelüsî el-Ceyyânî, *Şerhu'l-Kâfiyeti's-Şâfiye*, (thk. 'Âdil Ahmed Abdülmevcûd-Muhammed Mu'avvad), Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1. b, Beyrut 2000.

\_\_\_\_\_, *Şerhu't-Teshîl*, (thk. Abdurrahman es-Seyyid-Muhammed el-Bedevî), nşr. Hacer yayınevi, 1. b, el-Cîzâ/Mısır 1990.

\_\_\_\_\_, *Şevâhidü't-tavzîh ve't-Tashîh li-müşkilâti'l-Câmi'i's-Sahîh*, (thk. Tâha Muhsin), nşr. Mektebetü İbni Teymiye, 2. b, Kâhire h. 1413.

İbn Menzûr, Ebu'l-Fadl Cemaluddîn Muhammed Mukerrem, *Lisâu'l-'Arab*, (thk. Emîn Abdülvehhâb), Darü'l-İhyai't-Türasi'l-Arabî, 3. b, Beyrut 1999.

İbn Şecerî, Hibetullah b. Ali b. Hamzatü'l-Aleviyyi'l-Hasanî, *el-Emâlî İbnu's-Şecerî*, Matbatu'l-Medenî, 1. b, Kâhire 1992.

İbn Ya'îş, Muvaffakuddîn Ebü'l-Bekâ Ya'îş b. Ali, *Şerhu'l-mufassal li'z-Zemahşerî*, (thk. İmîl Bedî' Yakûb), Dâru'l-kutubi'l-'İlmiyye, 1. b, Beyrut 2001.

İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed ed-Dımaşkî, en-Neşr fi'l-Kırâ'âti'l-'Aşr, (thk. 'Alî Muhammed ed-Dabbâ'), Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrut, ty.

İbnü'l-Esîr, Diyâu'd-Dîn, *el-Meselü's-Sâir Fî Edebi'l-Kâtibi Ve's-Şâ'ir*, (thk. Ahmed el-Hûfî-Bedevî Tabâne), Dâru'n-Nahda, Kâhire, ty.

İbnü'l-Hâcib, Ebû Amr Cemâlüddîn Osmân b. Ömer b. ebî Bekr b. Yûnus, *Emâlî İbnü'l-Hâcib*, (thk. Fahr Sâlih Süleyman), Dâru'l-Cîl, Beyrut, ty.

İbnü'l-Mu'tî, Yahyâ b. Abdilmu'tî b. Abdinnûr ez-Zevâvî el-Mağribî, *ed-Dürretü'l-Elfiyye fî 'İlmi'l-'Arabiyye*, (thk. Süleyman İbrâhim el-Belkîmî), Dârü'l-Fazîle, 1. b, Kâhire 2010.

İbnü's-Serrâc, Ebu Bekir, Muhammed b. Sehl, *e-Üsûl Fî'n-Nahv*, (thk. Abdulhüseyn el-Fetla), Müessesetu'r-Risâle, 3. b, Beyrut 1996.

İmriu'l-Kays b. Hucr, *Dîvânü İmrii'l-Kays*, (thk. Mustafa 'Abdüşşâfi), Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 5. b, Beyrut 2004.

Kâ'b b. Züheyr, Ebü'l-Mudarrab Kâ'b b. Züheyr b. Rebîa, *Dîvânü Kâ'b b. Züheyr*, (thk. 'Ali Fâ'ûr), Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, Beyrut 1997.

Karaca, Hasan. "Yeni Bir Kelime Grubu Önerisi: Ölçü Grubu". Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 23 (2019).

Kays b. 'Amr, Ebü'l-Hâris Kays b. 'Amr b. Mâlik el-Hârisî en-Necâsî, *Dîvânü'n-Necâsî el-Hârisî*, (thk. Sâlih el-bekkârî), Müessesetü'l-Mevâhib, 1. b, Beyrut 1999.

el-Kurtubî, Ebü Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. ebî Bekr, *el-Câmi' li-Ahkâmi'l-Kur'ân*, (thk. Abdullah et-Türkî), Müessesetü'r-Risâle, 1. b, Beyrut 2006.

el-Kümeyt el-Esedî, Ebü'l-Müstehil el-Kümeyt b. Zeyd b. Huneys el-Esedî, *Dîvânü El-Kümeyt el-Esedî*, (thk. Muhammed Nebîl Tarifi), Daru Sâdır, 1. b, Beyrut 2000.

Lebîd b. Rebî'a, Ebü Akîl b. Mâlik b. Ca'fer el-Âmirî el-Ca'ferî, *Dîvânü Lebîd b. Rebî'a*, (thk. Hannâ Nasr el-Hattî), Daru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 1. b, Beyrut 1993.

Leylâ el-Ahyeliyye, Leylâ bint Abdillâh b. Rehhâle b. Şeddâd b. Kâ'b el-Âmiriyye, *Dîvânü Leylâ el-Ahyeliyye*, (thk. Vâdih es-Samed), Daru Sâdır, 2. b, Beyrut 2003.

Mekkî, Ebü Muhammed Mekkî b. Ebî Tâlib el-Kaysî, *Müşkilü İ'râbi'l-Ḳur'ân*, (thk. Hâtim Sâlih ez-Zâmin), Müessesetü'r-Risâle, 2. b, Beyrut 1984.

Miskîn ed-Dârimî, Rebîa b. Âmir b. Üneyf b. Şüreyh et-Temîmî ed-Dârimî, *Dîvânü Miskîn ed-Dârimî*, (thk. Kârîn Sâdır), Daru Sâdır, 1. b, Beyrut 2000.

el-Murâdî, Ebû Muhammed Bedrüddîn Hasen b. Kâsım b. Abdillâh b. Alî, *el-Cene'd-dânî fî Hurûfî'l-Me'ânî*, (thk. Ahmed Halîf el-A'rac), Daru İbni Kesîr, 2. b, Beyrut/Dımaşk 2021.

Müberred, Ebû'l-Abbas Muhammed b. Yezid, *el-Muktedab*, (thk. Muhammed Abdulhâlık 'Udayme), Matabi' el-Ahrâm et-Ticâriyye, 3. b, Kâhire 1994.

Müseyyeb b. 'Ales. *Dîvânu Müseyyeb b. 'Ales*, (thk. Abdurrahman Muhammed el-Vasîfi), Mektebetü'l-Âdâb, 1. b, Kâhire 2003.

Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî, *Sahîh'u Müslim*, (thk. Ebu'l-Fazl ed-Dimyâtî), nşr. Dâru'l-Beyân el-'Arabî, Kâhire 2006.

Mütenebbî, Ahmed b. Hüseyin, *Dîvânü Ebi't-Tayyib el-Mütenebbî*, (thk. Dervîş el-Cüveydî), Mektebetü'l-'Asriyye, Beyrut 2014.

en-Nâbiga ez-Zübyânî, Ziyâd b. Mu'âviye b. Dabâb b. Câbir, *Dîvânu'n-Nâbiga ez-Zübyânî*, (thk. 'Abbâs 'Abdüssettâr), Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 3.b, Beyrut 1996.

Nâzırü'l-Ceyş, Muhibbiddîn Muhammed b. Ahmed b. Yûsuf, *Temhîd el-Kavâ'id bi-Şerhi Teshîli'l-Fevâ'id*, (thk. 'Ali Muhammed Fâhir-Câbir Mübarek), Daru's-Selâm, 1. b, Kâhire 2007.

en-Nemir b. Tevleb el-'Uklî, *Dîvânu'n-Nemir b. Tevleb*, (thk. Muhammed Nebîl Tarîfi), Daru Sâdır, 1. b, Beyrut 2000.

en-Nesâî, Ebû Abdırrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, (thk. Hasan Çelebî), Müessesetü'r-Risâle, 1. b, Beyrut 2001.

Ömer b. Ebî Rebîa, Ömer b. Abdillâh b. Ebî Rebîa b. el-Mugîre el-Mahzûmî, *Dîvânu Ömer b. Ebî Rebîa*, (thk. Fâiz Muhammed) Daru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 2. b, Beyrut 1996.

er-Râzî, Fahreddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, Dâru'l-Fikr, 1. b, Beyrut 1981.

er-Râzî, Muhammed b. Ebî Bekir b. Abdülkadir, *Muhtârü's-Sihâh*, (thk. Eymen eş-Şevvâ), Darü'l-Feyhâ', 1. b, Dımaşk 2010.

es-Sâhib b. 'Abbâd, Ebu'l-Kâsım İsmâ'il b. 'Abbâd, *el-Muhît fî'l-Luğa*, (thk. Muhammed Hasan), Dar Alemü'l-Kutub, 1. b, Beyrut 1994.

es-Se'âlibî, Ebû Mensûr, Abdülmelik b. Muhammed, *Fikhü'l-Luġa ve Sirru'l-'Arabiyye*, (thk. Muhammed Enîs Mührât), Daru'l-Fecr, 1. b, Dımaşk 2016.

es-Sekkâkî, Ebû Ya'kûb Sirâcüddîn Yûsuf b. Muhammed b. Alî, *Miftâhu'l-'Ulûm*, (thk. Abdülhamid Hindâvî), Daru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1. b, Beyrut 2000.

es-Semînu'l-Halebî, Ahmed b. Yusuf, *ed-Dürü'l-Mesûn fi 'Ulûmi'l-Kitâbi'l-Meknûn*, (thk. Ahmed Muhammed el-Harrât), Daru'l-Kalem, Dımaşk, ty.

Sîbeveyhi, Ebu Bişr, 'Amr b. Osman b. Kamber, *el-Kitâb*, (thk. Abdusselâm Muhammed Harun), Mektebetu'l-Hancî, 2. b, Kâhire 1988.

es-Sîrâfî, Ebû Saîd el-Hasen b. Abdillâh b. Merzûbân es-Sîrâfî, *Şerhu Kitâbi Sîbeveyhi*, (thk. Ahmed Hasan Mehdelî-'Alî Seyyed 'Alî), Dâru'l-kutubi'l-'İlmiyye, 1. b, Beyrut 2008.

es-Suyûtî, İmam Celâlüddin b. Ebîbekir, *el-İktirâh fi Usûli'n-Nahv*, (thk. Abdulhakîm 'Atiyye-Alâeddin 'Atiyye), Dâru'l-Beyrûtî, Dımaşk 2006.

\_\_\_\_\_, *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, (thk. Şuayb el-Arnaût), Müessesetü'r-Risale Naşirun yayınevini, 1. b, Dımaşk 2008.

\_\_\_\_\_, *Hemu'l-Hevâmî fi Şerhi Cemu'l-Cevâmî*, (thk. Ahmed Şemsüddîn), Daru'l-Kütübi'l-'İlmiyye, 1. b, Beyrut 1998.

\_\_\_\_\_, *Mu'tereku'l-Akrân fi 'İcâzi'l-Kur'ân*, (thk. Ahmed Şemsüddîn), Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1. b, Beyrut 1988.

es-Süheylî, ebû'l-Kâsım Abdurrahmân b. Abdillâh b. Ahmed el-Has'amî, *er-Ravzü'l-Ünüf fi Şerhi's-Sîreti'n-Nebeviyye li'bni Hişâm*, (thk. Mecdî Mensur), Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1. b, Beyrut 2009.

\_\_\_\_\_, *Netâ'icü'l-Fiker fi'n-Nahv*, (thk. 'Âdil Ahmed Abdülmevcûd-Muhammed Mu'avvad), Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1. b, Beyrut 1992.

Sükkerî, Ebû Saîd el-Hasen b. el-Hüseyn b. 'Ubeydillâh el-Atekî es-Sükkerî, *Dîvânu Ebi'l-Esved ed-Düelî*, (thk. Muhammed Hasan), Darü'l-Hilâl, 2. b, Beyrut 1998.

\_\_\_\_\_, *Dîvânü'l-Hüzeliyyîn*, (thk. Mahmut ebû'l-Vefâ), nşr. Daru'l-Kavmiyye'l-'Arabiyye, Kâhire 1965.



Şihâb el-Hafâcî, Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ömer, *‘Înâyetü’l-Kâdî ve kifâyetü’r-Râzî (Hâşiye ‘alâ Tefsîri’l-Beyzâvî)*, (thk. Abdürrezzak el-Mehdî), Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 1. b, Beyrut 1997.

eş-Şümünnî, Takıyyüddîn Ahmed b. Muhammed b. Muhammed, *el-Münsif Mine’l-Kelâm ‘Ala Muğnî İbni Hişâm Haşiyetu’s-Şümünnî*, el-Matba’atu’l-Behiyye, Mısır ty.

et-Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr, *Tefsîru’t-Taberî Câmiu’l-Beyân fî Te’vîli’l-Kur’ân*, (thk. Beşşâr Ma’rûf-‘İsâm Fâris), Müessesetü’r-Risâle, 1. b, Beyrut 1994.

Tâhir, Süleymân, *Zâhîretü’l-Hazfi fî’d-Dersi’l-Lüğavî*, nşr. Darü’l-Câmi’a, İskenderiye/Mısır 1998.

Tarafe b. ‘Abd, *Dîvânü Tarafe b. ‘Abd*, (thk. Düreyye el-Hatîb-Lutfî es-Sekkâl), el-Müessese’l-‘Arabiyye, 2. b, Beyrut 2000.

Teebbeta Şerran, Ebû Züheyr Sâbit b. Câbir (Amsel) b. Süfyân el-Fehmî, *Dîvânu Teebbeta Şerran ve Ahbâruhu*, (thk. ‘Ali Zülfikâr Şakir), nşr. Daru’l-Garbi’l-İslâmî, 1. b, Beyrut 1984.

Ubeyd b. el-Ebras, Ebû Ziyâd ‘Ubeyd b. el-Ebras el-Esedî, *Dîvânu ‘Ubeyd b. el-Ebras*, (thk. Eşref Ahmed ‘Adrâ), Daru’l-Kitâbi’l-‘Arabî, 1. b, Beyrut 1994.

Uhayhe b. el-Cülâh, *Dîvânu Uhayhe b. el-Cülâh*, (thk. Hasan Muhammed Bâcûde), nşr. Nâdî et-Tâ’if el-Edebî, 1. b, Tâif 1979.

el-Ukberî, Ebü’l-Bekâ Abdullâh b. el-Hüseyn b. Abdillâh el-Ezecî el-Bağdâdî, *et-Tibyân fî İ’râbi’l-Kur’ân*, (thk. Sa’d el-Faky), Dâru’l-Yakîn, 1. b, el-Mensûra/Mısır 2001.

Urve b. el-Verd, ‘Urve b. el-Verd b. Zeyd el-‘Absî, *Dîvânu ‘Urve b. el-Verd*, (thk. Esmâ Ebu Bekir Muhammed), Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, Beyrut 1998.

Ümeyye b. Ebi’s-Salt, Ebü’l-Kâsım Ümeyye b. ‘Abdillâh b. Ebi’s-Salt b. Ebî Rebîa b. Avf es-Sekâfî, *Dîvânu Ümeyye b. Ebi’s-Salt*, (thk. Secî’ Cemîl el-Cübeylî), Daru Sâdir, 1. b, Beyrut 1998.

ez-Zeccâcî, Ebü'l-Kâsım Abdurrahmân b. İshâk en-Nihâvendî, *el-İzâh fi 'İleli'n-Nahv*, (thk. Mâzin el-Mübârek), nşr. Dâru'n-Nefâis, 3. b, Beyrut 1979.

\_\_\_\_\_, *Kitâbü'l-Lâmât*, (thk. Mâzin el-Mübârek), Dâru'l-Fikr, 2. b, Dimaşk 1985.

ez-Zemahşerî, Ebu'l-Kasım Carullah Mahmud b. Ömer b. Ahmed, *el-Keşşâf an Hakâik-i Ğavâmidi't-Tenzîl ve Uyûni'l-Akâvil fi Vucûhi't-Te'vîl*, (thk. Adil Ahmed Abdülmevcûd-Ali Muhammed Mu'avved), Mektebetü'l-'Ubeykân, 1. b, Riyad 1998.

\_\_\_\_\_, *el-Mufasssal fi Sinâ'ati'l-İ'râb*, (thk. Fahr Sâlih Süleyman), nşr. Dâru 'Ammâr, 1. b, Ürdün 2004.

\_\_\_\_\_, *Esâsü'l-Belâĝa*, thk. Muhammed Bâsil 'Uyûn es-Sûd, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. b, Beyrut 1998.

ez-Zerkeşî, Bedruddin Muhammed b. Abdillah, *el-Burhân fi Ulûmi'l- Kur'ân*, (thk. Ebü'l-Fazl ed-Dimyâtî), Daru'l-Hadîs, Kâhire 2006.

Züheyr b. Ebî Sülmâ, *Dîvânü Züheyr b. Ebî Sülmâ*, (thk. 'Ali Hasan Fâ'ûr), Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1. b, Beyrut 1988.

Zürrumme, Ebü'l-Hâris Gaylân b. Ukbe b. Ma'dî b. Amr, *Dîvânü Zi'r-Rumme*, (thk. Mecîd Tarâd), nşr. Daru'l-Kitâbi'l-'Arabî, 2. b, Beyrut 1996.